

Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje: Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky československej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč“ v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Adresa administrácie: Štát. nakladateľstvo, Bratislava, Saminkova 5. — Tlačí Neografia, n. p., Martin.

OBSAH

Štefan Peciar: Pred novými úlohami	1
A. V. Isačenko: O prechodníkoch v slovenčine	4
Ján Horecký: O slovenskej technickej terminológii	14
Anton Jánošík: Tvary slovies <i>umiestniť, premiestniť</i>	23
Miloš Gosiorovský: Štrajkolomec	26
Vlado Uhlár: Diktát na záverečných skúškach na našich stredných školách	29
Ján Petrikovič: Metodické glosy o písaní poznámok	38
Marta Marsinová: Dynamičnosť a statickosť slohu	41

Podnety a diskusie

Josef Ružička: Složené slová s <i>pol-, polo-</i>	45
Jiří Paclt: Názvoslovie a menoslovie	47

Posudky a referáty

E. Jóna: Peter Jilemnický, Kompas v nás	48
A. Hysková: Peter Jilemnický, Kronika	52
Ján Horecký: Cvičebnica jazyka českého	54
G. Horák: Český jazyk	56
Ján Horecký: Prof. Ing. Dr. techn. Stanislav Kratochvíl, Hydraulika	58

Drobnosti

-r: Súvetie priraďovacie	61
-r: Slobodymilovný	61
-r: Šturmovčina, kancelárčina	61
-r: Záchvat — zachvátenie	62
-r: SSSR — v SSSR — z SSSR — s SSSR — k SSSR	62
Hk: Zástavka a zastávka	63
vs: Mäso, gen pl. mias	64
affa: Principiálny	64

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XVII - ČÍSLO 1-2

Pred novými úlohami

Štefan Peciar

Zrýchlené tempo budovania socializmu v našej vlasti odráža sa vo všetkých oblastiach nášho kultúrneho života. Ukladá nové povinnosti našej vede, nášmu umeniu i našej školskej výchove. V usnesení predsedníctva Ústredného výboru KSČ z 28. mája t. r. o učebniciach pre národné a stredné školy hovorí sa o dôležitosti školskej výchovy pri výstavbe socializmu toto:

„Význam školy a školskej výchovy pre výstavbu socializmu v našej vlasti je nesmierny. Škola má viesť zápas o dušu najmladšej generácie národov Československa, má túto generáciu vychovávať ako generáciu socialistickú, generáciu nových spoločenských vzťahov, generáciu novej kultúry, novej morálky. Má vychovávať mládež čestnú, usilovnú, hrdú, statočnú, odhodlanú k práci i k obrane vlasti, oddanú svojmu ľudu, znietenú pre výstavbu socializmu, ako nám ju ukazuje súdruh Klement Gottwald a Komunistická strana Československa, mládež vernú spolenectvu so Sovietskym sväzom, vernú veľkým myšlienkam Lenina a Stalina. Ruku v ruku s veľkou socialistickou prestavbou a výstavbou našej krajiny má škola vychovať uvedomelých socialistických pracovníkov, robotníkov a roľníkov, a vytvoriť novú socialistickú inteligenciu.

Škola je hlavným činiteľom výchovy nových občanov republiky.“

Tieto dôležité a čestné úlohy pomáhajú socialistickej škole plniť nielen učebnice, o ktorých sa podrobne hovorí v spomenutom dokumente strany, ale aj pedagogické časopisy. Úloha pedagogických časopisov je tým významnejšia, čím menej dokonalé sú učebnice. A v dokumente strany sa vypočítava celý rad nedostatkov, ktorými trpia ešte i nové učebnice. Je to najmä „ústupnosť v zásadách marxizmu-leninizmu, kompromisnosť v otázkach svetového názoru“, „smierlivosť voči vplyvom rôznych buržoáznych ideológií“. Nie je v nich „dostatočne objasnený zásadný rozdiel medzi ideológiou predmníchovskej republiky, predstavovanou najmä T. G. Masarykom a Dr. E. Benešom, a ideológiou vedeckého socializmu“. Doterajšie učebnice „nesoznamujú žiakov sústavným a názorným spôsobom

s dôležitosťou kľúčových odvetví nášho hospodárstva, s našim ťažkým priemyslom“.

Učebniciam materinského jazyka vyčítajú sa okrem uvedených základných chýb ešte niektoré závažné odborné a metodické nedostatky. Veľkou chybou niektorých učebníc materinského jazyka je to, že gramatické poučky sú v nich „formulované príliš složité, rečou deťom ťažko zrozumiteľnou. Učebnice zatažujú vyučovanie materinského jazyka zbytočnými podrobnosťami, najrôznejšími odchýlkami od pravidiel, takže deti učivo nezvládnu a ich vedomosti sú len povrchné, neupevnené.“ V svetle Stalinových statí *Marxizmus a otázky jazykovedy* „treba klásť stále väčší dôraz na systematické vyučovanie gramatiky, a to tak, aby gramatické učivo v každej triede postupne nadväzovalo na prebraté učivo v triede predchádzajúcej, aby sa sústavne rozširovalo, prehľbovalo a usporadovало do jednoduchého, prehľadného gramatického systému“.

Uvedené nedostatky učebníc môže, pravda, do istej miery prekonať pokrokový a svedomitý učiteľ, najmä ak mu v jeho práci budú pomáhať pedagogické časopisy.

Ale omnoho kritickejšia situácia nastáva, ak sa učiteľ vôbec nemá o čo opierať, ak nemá učebnicu. A táto situácia je práve pri vyučovaní materinského jazyka na slovenských stredných školách i na školách III. stupňa. Staré Mihálove učebnice, ktoré nevyhovovali ideologicky, metodicky ani odborne, boli vyradené a nové učebnice sa ešte nezrodily. Dnes už nemôže byť sporu o tom, že veľkú vinu na tomto stave má záškodnícka činnosť buržoáznych nacionalistov na čele s Novomeským.

Naša stredná škola má dnes iba jednu učebnicu slovenčiny, a to pre I. triedu. Ale ani táto učebnica nevyhovuje v dostatočnej miere zvýšeným požiadavkám, formulovaným v dokumente strany, preto ju treba prepracovať.

Školy III. stupňa dostanú v októbri učebnicu materinského jazyka pre I. triedu. I táto učebnica má značné nedostatky. Bude treba na ne poukázať v odbornej recenzii a odstrániť ich v druhom vydaní.

Pri recenznom postupe tejto poslednej učebnice a najmä učebnice pre II. triedu gymnázia, ktorá je v rukopise, sa ukázalo, že staré složené učebnicovej komisie nie je zárukou vypracovania definitívnych, skutočne dobrých a potrebám socialistickej školy vyhovujúcich učebníc. Preto bolo treba komisiu zreorganizovať, skordinovať prácu na učebniciach s prácou na nových osnovách a postarať sa o naozaj kolektívny spôsob práce.

Potrebné organizačné opatrenia vykonalo PŠVU v letných mesiacoch. Nová učebnicová komisia dostala za úlohu vypracovať sedem chýbajúcich učebníc materinského jazyka, t. j. učebnice pre všetky štyri ročníky strednej školy a tri chýbajúce učebnice pre školy III. stupňa. Vzhľadom na naliehavú potrebu týchto učebníc nie je, pravda, možné vypracovávať jednotlivé učebnice postupne, jednu za druhou, ale je potrebné pracovať na všetkých súčasne.

Takúto rozsiahlu a zodpovednú úlohu možno zvládnuť len pri dobrej organizácii práce a pri vypätí všetkých síl. Celá komisia sa rozdelila na menšie (dvojčlenné alebo viacčlenné) pracovné skupiny, z ktorých každá má vypracovať jednu učebnicu, pravda, pod spoločným odborným a pedagogickým vedením.

Aby sa učiteľom poskytla potrebná pomoc čo najrýchlejšie, prijala komisia usnesenie, že sa učebná látka bude spracovávať podľa mesiacov, a to najprv vo forme učebných textov, prípadne aspoň vo forme podrobných sylabov, ktoré sa budú postupne uverejňovať jednak ako príloha k Učiteľským novinám, jednak v pedagogických časopisoch. Predpokladá sa, že školskí praktici budú účinne spolupracovať s učebnicovou komisiou a budú jej pravidelne a sústavne zasielať svoje pripomienky k uverejneným učebným textom. Len tesnou spoluprácou jazykovedcov a školských praktikov — pedagogov si zabezpečíme pri tejto práci pozoruhodné výsledky. Nech niet jediného slovenčinára, ktorý by si nepokladal za vlasteneckú povinnosť sledovať pozorne našu kolektívnu prácu na nových učebniciach materinského jazyka a priložiť k nej aj svoju väčšiu alebo menšiu hrivnu, či už ide o odborné vedomosti alebo o praktické skúsenosti.

Prirodzene, že pri tejto práci bude pomáhať aj náš časopis Slovenská reč, najmä tým, že bude uverejňovať učebné texty i pripomienky k nim. V tomto ročníku chce Slovenská reč slúžiť potrebám našej školy v omnoho väčšej miere než vlani. V minulom ročníku sa nám nepodarilo nadviazať a udržiavať priamy styk so školou. Len málo školských praktikov nám poslalo svoje príspevky, len nepatrný počet čitateľov reagoval na jednotlivé príspevky. I ankety mali pomerne malú odozvu. Zistili sme, že celý rad učiteľov Slovenskú reč nečíta, aspoň nie sústavne. Čiastočne tým bola vinná aj redakcia Slovenskej reči, ktorá nevedela zabezpečiť dostatočný počet aktuálnych tém, venovaných metodike vyučovania materinského jazyka alebo aspoň priamo súvisiacich so školskou problematikou. Takých príspevkov bolo len málo. Niektoré príspevky boli písané príliš abstraktným štýlom, „učenou“ terminológiou, takže čitateľov viac odstrašovali ako poučovali. Slovenská reč nepriniesla v celom ročníku ani jediný príspevok venovaný metodike vyučovania literatúry, hoci sa na školách III. stupňa vyučuje temer len literatúra, kým vyučovanie jazyka sa veľmi zanedbáva.

To všetko súvisí s nedostatkom spolupracovníkov a s nedostatkom kádrov vôbec. Buržoázne učiteľské ústavy, resp. vysoké školy, ktorými prešla väčšina nášho dnešného učiteľstva, neposkytly zrejme učiteľom materinského jazyka (ani ostatným) takú pedagogickú a metodickú prípravu, aby boli schopní živo a pohotovo reagovať na problémy vyučovania a aktívne sa zúčastňovať na ich riešení. Prázdninové školenia posledných troch rokov situáciu bezpochyby zlepšili, ale ako vidno, dnešný stav je ešte stále neuspokojivý. V liste prezidenta republiky, adresovanom školským pracovníkom na VI. konferencii v Prahe, sa hovorí: „Chcel by som zdô-

razniť, že s doterajším stavom sa ešte nemôžeme nijako uspokojiť. Veľký rozmach nášho budovania socializmu a naše veľké úlohy v boji za mier zvyšujú stále viac i požiadavky na výchovu mládeže a na školu.“

Otázkami metodiky sa u nás temer nikto nezaobrá. Pociťuje sa naliehavá potreba osobitného školského časopisu, ktorý by bol venovaný otázkam metodiky vyučovania materinského jazyka i literatúry.

Pre češtinu jestvuje takýto metodický časopis už rok a pomerne dobre plní svoju úlohu. Je to časopis Český jazyk, vydávaný Ministerstvom školstva, vied a umení v Štát. nakladateľstve v Prahe. Je potrebné čo najskôr začať vydávať paralelný časopis aj pre slovenčinu. Časopis Slovenská reč nemôže plniť úlohu metodického časopisu v dostačujúcej miere, lebo musí byť predovšetkým časopisom normatívnym, slúžiacim nielen škole, ale potrebám jazykovej praxe vôbec a najmä potrebám kultúry spisovného jazyka. Riešenie, že Slovenská reč bude prevažne časopisom školským, môže byť len prechodné a núdzové.

O prechodníkoch v slovenčine

A. V. Isačenko

Teória prechodníkov a prídavných v slovenčine nie je dodnes dostatočne rozpracovaná. Týmto slovesným tvarom sa venovala v gramatikách i v monografických štúdiách pomerne malá pozornosť, pretože mnohí autori pokladali prechodníky a niektoré prídavné za „neslovenské“. Autor poslednej slovenskej gramatiky Belo Letz zrejme nemá v obľube prechodníky a prídavné: prechodník pokladá za „zmeravený tvar“, ¹ zdôrazňuje, že „spisovný tvar prechodníka nie je v súlade so živou rečou“, ² a poukazuje na to, že „miesto prívlastkovej väzby prídavného prítomného času často sa užíva vzťažná vedľajšia veta: *pracujúci úradník* = *úradník, ktorý pracuje*.³ Nie div, že istá časť nakladateľských apretorov a korektorov sústavne prenasleduje prechodníky a niektoré prídavné a mechanicky ich zamieňa vzťažnými vetami s *čo* alebo s *ktorý*.

Škodlivý puristický postoj niektorých teoretikov a ich prívržencov v nakladateľskej alebo školskej praxi vedie k tomu, že prechodníky a niektoré prídavné sa obchádzajú, vyhlasujú sa za „cudzie prvky“, čím sa

¹ Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 1950, str. 333.

² Tamtiež, str. 334.

³ Tamtiež. — Táto Letzova poznámka má zrejme puristické pozadie: miesto prídavného je „lepšie“ užívať vzťažnú vedľajšiu vetu. Podľa toho by sme nemali hovoriť a písať *pracujúca inteligencia*, ale len „*inteligencia, ktorá pracuje*“, nie *pracujúci človek*, ale „*človek, ktorý pracuje*“, nie *vedúci inžinier*, ale „*inžinier, ktorý vedie*“.

nezodpovedne ochudobňuje tvaroslovný inventár súčasnej slovenčiny a redukuje sa škála jej syntaktických možností a štylistických prostriedkov.

V skutočnosti sú prechodníky celkom normálnymi slovesnými tvarmi súčasnej spisovnej slovenčiny, kde majú úctyhodnú tradíciu. Moderný spisovný jazyk sa bez nich nemôže zaobiť. V dejinách spisovnej slovenčiny boli časy, keď sa podstata a funkcia týchto neurčitých slovesných tvarov chápala hádam lepšie a plnšie ako dnes.

Vo svojej *Nauke reči slovenskej* (1846) nazýva Ľudovít Štúr prechodník typu *žijúc, nesúc, robiac* „menoslovie priestupnuo prítomnuo“. S pozoruhodnou prenikavosťou vykladá význam a funkciu tohto slovesného tvaru. Poukazuje na to, že tvary ako *žijúc, nesúc, robiac* nemajú význam absolútneho času prítomného („zvrchovanú prítomnosť“), ale označujú relatívny čas („vzťažnú prítomnosť“), alebo lepšie povedané *súčasnosť* („spolučasnosť“).⁴ Veď tvary ako *žijúc, nesúc, robiac* spájajú sa „i s prítomného, i s minulého i s budúceho času slovesom“.⁵

Veľmi jasne poukazuje Ľ. Štúr na to, že neslobodno pliesť tvary typu *chodiac, idúc*, ktoré sú slovesnými tvarmi, patriacimi do paradigmy, s tvarmi typu *chodiačky, idúčky*, ktoré síce „daktorí za slovenskie gerundia držia“,⁶ ale ktoré v skutočnosti sú obyčajnými príslovkami.

Ľ. Štúr, ktorý sa vo svojej gramatickej teórii a najmä v otázke triedenia slovies opiera o Dobrovského, mal pred sebou české prechodníkové tvary, ktoré sa od slovenských podstatne líšia tým, že nie sú neohybné. V češtine sa totiž prechodníkové tvary shodujú v rode a čísle s vetným podmetom, napr. „žák píše, *drže* pero v rukou“ (muž.) — „žáčka píše, *držíc* pero v rukou“ (žen.) — „žáci píší, *držíce* pera v rukou“ (množ. číslo). V slovenčine sú tvary typu *píšuc, nesúc, držiac* neohybné.⁷

Termín *prechodník* (niektoré staršie gramatiky i Pravidlá z r. 1940 majú znenie *priechodník*; český termín je *přechodník*) je preklad latinského slova *transgressivum*. Tento termín nie je čo do významu ustálený. V klasickej latinskej gramatike ho niet, lebo klasická latinčina nemala slovesné tvary podobné slovenskému prechodníku.⁸ Ruský termín *дејепричастіе* čo do obsahu presne zodpovedá slovenskému prechodníku.

Keďže Štúr sa opieral o český materiál, usporiadaný v základnom diele Dobrovského, musel zdôrazniť, že na rozdiel od češtiny prechodníky v slovenčine „môžu sa vzťahovať na všetky osoby, na oba počty a na

⁴ Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej*, str. 84.

⁵ Tamtiež.

⁶ Tamtiež.

⁷ S hľadiska dejín jazyka sú prechodníky vôbec pomerne nové tvary. Ani klasická gréčtina, ani latinčina ich nepozná. Neboly známe ani v starej góttine, ani v staroslovenčine. V slovanských jazykoch sa vyvinuly z prídastí, a to v historickej dobe. Slovenské tvary *nesúc, držiac* nie sú totožné čo do formy ani s jedným zo starých tvarov participia, ktoré znelo *nesa* (muž. r.), *nesúci* (žen. r.), *nesúce* (množ. číslo).

⁸ Porov. poznámku Ľ. Ďuroviča o prídastiach v staroslovenčine v štúdiu „K otázke neohybných častí reči v slovenčine“, JS 1950. Separát, str. 6.

všetkie pohlavia“. Štúr nezabudol dodať, že „presne vec vezmúc“ prechodník v slovenčine vlastne neoznačuje nijakú osobu, nijaký počet, nijaké „pohlavie“ (gramatický rod), že prechodník je jedným slovom slovesná príslovka. Od obyčajných prísloviek sa prechodník líši tým, že nestráca spojitosť s niektorými slovesnými kategóriami. Prechodníky v slovenčine zachovávajú slovesný vid (*vidiac* — *uvidiac*), kým príslovky, aj keď sú tvorené od slovesného kmeňa, vidové rozdiely prirodzene nemajú: *idúcky*, *postojácky* a pod.

Čo bolo jasné Štúrovi, nie je očividne jasné dnešnému gramatikovi B. Letzovi, keď môže hovoriť o prechodníku ako o „zmeravenom tvare“, keď termín *prechodník prítomný* stotožňuje s termínom *participium prézentné*.⁹

Teoretická nevyjasnenosť významu prechodníkov, terminologická neujasnenosť a neustálenosť, nedostatočné rozhraničenie medzi prechodníkom a prídastami (participiami) spôsobili „nepopulárnosť“ tohto slovesného tvaru, takže dnes z gramatickej literatúry ťažko zistiť, koľko prechodníkov vlastne má slovenčina a aký je ich význam.

Štúr vo svojej „Nauke“ neuvádza tzv. prechodník minulý na -vši. Ludová reč tento tvar nepozná. Pri jednoznačnej orientácii Ludovíta Štúra na reč slovenského ľudu v otázkach hláskoslovných a tvaroslovných je pochopiteľné, že tvary na -vši (ktoré boli Štúrovi známe a bežné z bibličtiny) nenašli miesta v jeho gramatike.

Celkom iný postoj k otázkam prechodníkov mal S. Cz a m b e l. Svoju „Rukoväť“ (1902) venoval výslovne *spisovnej* reči slovenskej a nemohol ignorovať to, čo sa v spisovnej reči jeho doby naozaj vyskytovalo a čo boli pred ním zaznamenali starší gramatici, ako Hattala a Mráz. Slovenský spisovný jazyk druhej polovice XIX. storočia sa vyvíjal pod vplyvom dvoch slovanských jazykov: po stránke tvaroslovnej a slovníkovej ho mocne ovplyvňovala čeština; po stránke syntaktickej a štylistickej bol pod značným vplyvom ruštiny. Tak sa mohlo stať, že Mráz vo svojej „Mluvnici“ (1872) zaviedol do slovenčiny (pod vplyvom českého tvaroslovnia) dvojaké tvary, a to tvary na -úc, -iac pre jednotné číslo, tvary na -úce, -iace pre množné číslo. Po stránke štylistickej mala spisovná slovenčina druhej polovice XIX. storočia pod vplyvom jazyka ruských realistov omnoho viac prechodníkov a prídastí než slovenčina dnešná. Stačí uviesť hocí tento citát z Hurbanových „Slovenských žiakov“: „Takto Karol, bledo-

⁹ Citovaná kniha, str. 333. Aj v knihe E. Paulinyho *Slovenské časovanie* (Bratislava, 1949) sa prechodník na -úc, -iac nazýva „aktívne participium“ (str. 47), kým ozaistné participium praesentis typu *volajúci* sa nazýva „aktívne slovesné prídavné meno“. Ťažko súhlasiť s takou svojvoľnosťou v používaní odbornej terminológie. Tým istým termínom „participium“ nazýva totiž E. Pauliny dva celkom rôznorodé javy: slovesnú príslovku typu *volajúc* (teda prechodník, nesklonný slovesný tvar) aj pasívne participium typu *volaný*, *česaný*, ktoré sa skloňuje a shoduje sa v rode a čísle s patričným podstatným menom.

počernú tvár *vyjasniac* a hlavu na krátkom krku zo širokých, zavalitých, mocných pliec *vystávajúcu narovnaťúc*, nepomýleného tým Vrahobora vysmieval.“ Táto veta je čo do používania prechodníkov a prídavných v tomto vývinovom období spisovnej slovenčiny pre mnohých autorov typická.

Samo Czambel bol nielen jemným pozorovateľom svojho jazyka, ale na svoju dobu i prenikavým jazykovedcom, ktorý vedel vyložiť ne jeden problém spisovnej slovenčiny omnoho správnejšie a presnejšie než niektorí dnešní autori. Czambel si nevytváral normu sám. Chápal, že „skutočný stav nemožno zaznávať. Keďže spisovný jazyk chce mať a má pre uhladenie slohu minulé prídavné, gramatikár je povinný počítať s tým skutkom“. ¹⁰ Czambel zamietol prechodníkové formy typu *pek, robiv, dav*, zavedené Hattalom a Mrázom podľa českého vzoru, ale uzákonil formy na *-vši* typu *skončivši*. Tento tvar sa uvádza vo všetkých gramatikách po Czamblovi (Ján Damborský, Ján Mihál, Orlovský—Arany). Až v Letzovej *Gramatike slovenského jazyka* sa tento tvar „odstraňuje zo súčasného jazyka“. ¹¹

Vzniká otázka, prečo sa tvary tzv. prechodníka minulého na *-vši* neudržali v spisovnej slovenčine. Azda preto, že boli „cudzie“? Veď v spisovnom jazyku je veľa „cudzích“ tvarov, slov, zvrátov. Alebo preto, že nemali opory v ľudovom jazyku? Ale v spisovnej slovenčine, ako v každom spisovnom jazyku, je mnoho prvkov, ktoré nemajú paralelu vo vidieckych nárečiach. Odpoveď je jednoznačná. Tvary na *-vši* boli slovenčine bezpochyby cudzie, nakoľko nemali obdoby v ľudovom jazyku, ale hlavnou príčinou, prečo sa napriek poučeniam gramatikárov neudržali v spisovnom jazyku, bola okolnosť, že slovenčina mala už inú, domácu formu s tým istým významom. Sú to tvary typu *príduc, uvidiac, otvoriac* a pod. Tieto tvary sa líšia od tvarov typu *idúc, vidiac, otvárajúc* iba tým, že sú utvorené od sloves dokonavého vidu *prísť, uvidieť, otvoriť*.

Toto bol spozoroval ešte Ján Žigo vo svojom článku „Slovenské prídavné na *-vši*“, kde priamo rozoznáva dva prídavné, jeden pre súčasnosť a jeden pre predčasnosť (Slovenský jazyk I, 1940, 121—132, 187—203). Mihál vo svojej gramatike, ako uvidíme, nevzal na vedomie pádne dôvody, ktoré uvádza J. Žigo vo svojej štúdii. ¹² Belo Letz vo svojej „Gramatike“ v tvaroslovnej časti síce hovorí iba o jednom prídávnom (str. 333—35), v syntaktickej časti síce rozlišuje nedokonavý prídavný od dokonavého podľa významu, robí to však takým nesrozumiteľným, ba priam zarážajúcim štýlom, že čitateľ si z jeho „poučiek“ nemôže skoro nič odniesť. Uvediem na ukážku aspoň niektoré perly: „Prídavným (čiže prídavným prítomným) môžu sa skracovať složené vety, ktorých obi-

¹⁰ Citovaná kniha, str. 95.

¹¹ Citovaná kniha, str. 4.

¹² Mihálovu „teóriu“ prídavných som kritizoval v článku „Ruské prídavné v porovnaní so slovenskými“, Ruština v škole II, 1949—50, č. 1—2, str. 32—34.

dve vety (!) majú spoločný (ten istý) podmet.“ Alebo: „Krátením vyjadruje sa: a) priechodníkom nedokonavých slovies *súčasný dej* v hocktorom čase... b) priechodníkom dokonavých slovies *predčasný dej* (čo je skorší), a to a) *v minulosti* a b) *budúcnosti*...“ (str. 481).

Takéto formulácie, ktoré sú v Letzovej knihe obvyklé, kladú na trpezlivosť čitateľa mimoriadne požiadavky!

Príčiny, ktoré viedly Letza k tvrdeniu, že v slovenčine jestvuje iba jeden prechodník, sú formálneho rázu. Tvary *idúc* a *pridúc*, *vidiac* a *uvidiac* sa „rovnako“ tvoria: majú tie isté koncovky *-úc* a *-iac*. Ale B. Letz zabúda, že gramatické tvary sa netvoria iba koncovkou, že pre význam a funkciu gramatického tvaru je dôležitá i gramatická a významová povaha základu, ku ktorému sa pripojujú jednotlivé koncovky. Gramatické tvary, ako všetky jazykové prvky vôbec, majú vždy dvojakú povahu: jednak formálnu (v tomto prípade koncovku *-úc* alebo *-iac*), jednak významovú (v tomto prípade významový rozdiel medzi tvarmi *idúc* a *pridúc*, *vidiac* a *uvidiac*). Tento významový rozdiel medzi tvarmi typu *vidiac* a *uvidiac* je spôsobený tým, že prechodník *vidiac* je utvorený od nedokonavého slovesa, prechodník *uvidiac* od dokonavého. Ide tu teda o dialektickú spojitosť medzi gramatickou povahou koncovky (*-úc*, *-iac*) a gramatickou povahou základu, ku ktorému sa táto koncovka pripája (vidový rozdiel). V gramatike totiž nerozhoduje iba forma, ale predovšetkým funkcia, význam formy. Veď čiste tvaroslovne sú formy *napišem* alebo *uvidím* tvarmi indikatívu prítomného času; čo do koncovky a spôsobu tvorenia sa kryjú s prázentom *píšem* alebo *vidím*. A predsa označujeme tvary *napišem*, *uvidím* za tvary budúceho času a tvary *píšem*, *vidím* za tvary prítomného času. Je to tak preto, lebo forma slovies prítomného času od slovies dokonavých má význam budúceho času. To isté platí i o prechodníkoch. Tvary *vidiac* a *uvidiac*, *idúc* a *pridúc*, *píšuc* a *napišuc* tvoria sa rovnakou koncovkou, ale jedny sa tvoria od slovies nedokonavých (*vidiac*), druhé zasa od slovies dokonavých (*uvidiac*).

Ako to ukázal ešte L. Štúr, majú tvary typu *idúc*, *píšuc*, *vidiac* nie význam absolútneho času (teda nie význam prázentný), ale význam relatívneho času, a to význam súčasnosti (Štúrova „spolučasnosť“). Preto je vhodnejšie a správnejšie označovať tvary *idúc*, *vidiac*, *nesúc* za tvary prechodníka súčasnosti.

Keď porovnáme vety:

Žiak *píše*, držiak pero v ruke;
žiak *písal*, držiak pero v ruke;
žiak *bude písať*, držiak pero v ruke,

ľahko zistíme, že význam prechodníka *držiak* zostáva všade nezmenený. Ide o dej, ktorý prebieha *súčasne* s dejom vyjadreným v hlavnej vete bez ohľadu na absolútne čas (prázens, minulý čas, budúci čas).

Tvary *napišuc*, *uvidiac*, *otvoriac* rovnako neoznačujú nijaký absolútne

čas, neoznačujú minulosť ako takú. Označujú dej, ktorý sa ukončil pred započatím deja vyjadreného v hlavnej vete. I tu pomôže porovnanie viet so slovesom v rôznych časoch:

Otvoriac dvere, *vchádza* do izby;
otvoriac dvere, *vojde* do izby;
otvoriac dvere, *vošiel* do izby.

Vo všetkých prípadoch ide o dej, ktorý prebieha pred započatím deja vysloveného v hlavnej vete. Preto je príliehavejšie a správnejšie označovať tieto tvary ako **prechodník predčasnosti**.

Vo svojej Slovenskej gramatike (II. diel, 1947) nazýva Ján Mihál — v úplnom rozpore so skutočnosťou — prechodník tvorený od slovies dokonavých „priechodníkom pre budúcnosť“.¹³ Tento omyl možno vysvetliť tým, že autor vychádza z jediného príkladu, kde v hlavnej vete je náhodou sloveso v budúcom čase: „*Ďurko napíšuc* si úlohu, pobaví sa.“ Pravdepodobne ide o tradovanú chybu, ktorá vznikla tým, že slovenskí gramatikári mechanicky preberali poučky o prechodníkoch z českých gramatik. V češtine totiž, kde sú dva prechodníky (prítomný a minulý), platí skutočne pravidlo, že prechodník prítomný dokonavých slovies vyjadruje predčasnosť v budúcnosti, kým prechodník minulý dokonavých slovies vyjadruje predčasnosť v minulosti. (Porov. napr. v knihe Havránka—Jedličku *Stručná mluvnice česká*, Praha 1950, str. 80.)

Prechodník predčasnosti sa vyskytuje často u klasikov slovenskej literatúry:

„Ty?“ zvolal Mate, *vytiahnuc* fajočku z úst. (Kuk.) — *Nedostanúc* odpovedi, pokračoval zasa celkom ticho. (Kuk.) — *Vojaci, zazrúc* pánov mestských..., postavili sa do haptáku a zasalutovali. (Kuk.)

Nie je ťažko zistiť, čo znamenajú v uvedených citátoch prechodníkové tvary. Význam posledného dokladu sa dá opísať takto: „*Vojaci (najprv)* zazreli pánov a (*potom*) sa postavili do haptáku a zasalutovali.“ Význam predčasnosti je tu celkom zrejmý.

Slovenčina má teda dva prechodníky, ktoré sú v súčasnom jazyku celkom bežné a živé: *prechodník súčasnosti* a *prechodník predčasnosti*. Tvorja sa rovnakými príponami (*-úc, -iac*), ale raz od slovies nedokonavých (*vidiac, otvárajúc*), raz od slovies dokonavých (*uvidiac, otvoriac*). Je typické pre nedialektický postoj autora najnovšej slovenskej gramatiky, keď hneď v úvode svojej knihy vyhlasuje, že existuje „v našom jazyku len jeden prechodník, čo sa už ani nemusí označovať za prítomný, lebo n e m á patričnú paralelu v minulosti“.^{13a} Takýto postoj, ktorý si všima iba formu (rovnaké zakončenie!) a nestará sa o jej funkciu a jej význam, nemožno nazvať inakšie ako formalistický.

¹³ Citovaná kniha, str. 76.

^{13a} B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 1950, str. 4. (Riedenie moje. A. I.)

Ujasnenie si týchto základných faktov, spojených s gramatickou interpretáciou prechodníkov, nie je bezvýznamné pre poznanie systému slovenského slovesa. Prechodníky sú živými tvarmi súčasnej spisovnej slovenčiny. Tvary na *-vši* (*volavši*), prevzaté z češtiny alebo z bibličtiny, sú spisovnej slovenčine naozaj cudzie, ale sú aj zbytočné, nakoľko spisovná slovenčina má inú formu prechodníka predčasnosti typu *otvoriac*, *príduc*, *uvidiac* a pod. Niet najmenších dôvodov proskribovať tvary typu *uvidiac*, *otvoriac*.

Teoretická jasnosť v otázke slovenských prechodníkov má d'alekosiahly význam i pre školskú a prekladateľskú prax. Prvoradou požiadavkou socialistickej školy je koordinácia všetkých predmetov pre dosiahnutie jednotného výchovného cieľa. Obzvlášť tesná má a môže byť koordinácia takých predmetov, ako je slovenčina a ruština. Štruktúrna blízkosť a pribuznosť týchto dvoch jazykov dáva pre úspešné koordinovanie učebnej látky všetky predpoklady. Ale súbežnosť v oblasti gramatického výkladu je často sťažená tým, že slovenská gramatická terminológia sa podstatne odchyľuje od terminológie užíwanej v ruských gramatikách, že gramatický výklad slovenčiny spočíva na iných, často už zastaralých zásadách, zatiaľ čo gramatický výklad obdobných ruských javov stojí na pevnej pôde materialistickej jazykovedy. Slovenskému žiakovi nerobia ruské prechodníky súčasnosti typu *čítaja*, *govoria*, *nesia* zpravidla žiadne ťažkosti. Ale prechodníky predčasnosti typu *pročítav*, *skazavši*, *vermuvšiš* sú žiakovi cudzie. Treba v týchto prípadoch poukázať na to, že i slovenčina má prechodníkové formy s tým istým významom predčasnosti, lenže s formálnej stránky sa líšia od ruských: *prečítajúc*, *povediac*, *vrátiac* sa. Mať tieto tvary naporúdzi, vedieť ich pohotove nasadiť pri prekladaní je s hľadiska prekladovej presnosti a plšieho chápania textu veľmi dôležité. V ruštine sa okrem toho vyskytujú tvary, ktoré sú formálne prechodníkmi prítomného času, ako napr. *príďa domoj*, *vojďa v komnatu*, *ujďa v gorod*, ale majú význam prechodníka predčasnosti, ako v slovenčine. V ruštine je tento typ prechodníkov obmedzený na slovesá pohybu v dokonavom vide (*prijsi*, *vojsi*, *unesi* a pod.). Je to veľmi vhodný materiál pre porovnávanie tvarov oboch jazykov a pre ujasnenie si používania prechodníkových tvarov tak v ruštine, ako i v materčine.

Dotkli sme sa významu vyjasnenia si podstaty slovenských prechodníkov pre presnosť prekladov z ruštiny. Inou otázkou je štylistická hodnota týchto tvarov v ruštine a v slovenčine. Zďaleka nie každý ruský prechodník možno prekladať zodpovedajúcim slovenským tvarom prechodníka. Prekladateľ musí si ujasniť, v ktorých prípadoch slovenčina „snesie“ prechodníkový tvar, a v ktorých bude musieť ruskú prechodníkovú väzbu pretlmočiť slovenským súvetím. Problém stojí teda — aspoň pre prekladanie z ruštiny — v skutočnosti celkom ináč, než by sa zdalo z Letzovej gramatiky. Obvyklý postup nie je „krátenie“ súvetia, ale naopak „rozloženie“ prechodníkovej väzby. Vezmime túto ruskú vetu: *Vletev v kom-*

natu, Voloda uvidel svojego brata. Túto vetu by sme sotva preložili pomocou prechodníka *vletiac*. Prechodníkovú väzbu by sme rozložili na dve priradené vety (*Voloda vbehol do izby a zazrel svojho brata*) alebo na súvetie so spojku *keď* (*Keď V. vbehol..., zazrel...*). Pri porovnaní sa ukazuje, že „rozloženie“ ruskej prechodníkovej väzby vyžaduje v slovenčine nielen nahradiť prechodník určitým slovesom (*vbehol*), ale i preradiť podmet. Kým v ruštine podmet (*Voloda*) stojí v druhej (hlavnej) vete, v slovenčine dostáva sa na začiatok prvej vety. Tieto a podobné problémy neslobodno obchádzať ani v školskej praxi. Preto musí byť otázka slovenských prechodníkov vyložená s teoretickej stránky a musí sa stať predmetom štylistických cvičení.

Práve štylistická stránka slovenských prechodníkov je teoreticky doteraz naprosto nepodložená. V gramatikách sa jej nevenuje nijaká pozornosť. Po veľmi povrchnom prebratí tvaroslovnej stránky prechodníkov v oddiele „náuka o slove“ (kde sa poukazuje na tvorenie prechodníkov od tvaru 3. osoby množ. čísla: *nesú — nesúc, vidia — vidiac*), vracajú sa gramatiky k prechodníkom v oddiele skladby, a to pod dosť nejasným a rozhodne nesprávnym názvom „krátenie viet“.

Samotný termín „krátenie“ je v tomto prípade vonkoncom pomýlený, lebo nevystihuje ani historickú skutočnosť, ani syntaktickú a štylistickú podstatu prechodníkových väzieb. Historicky sú prechodníky, ako sme už povedali, adverbializované participiá, ktoré v indoeuropských jazykoch patria medzi pradávne slovesné tvary.¹⁴ So stanoviska súčasného jazyka nie sú prechodníkové väzby nijakou mechanickou „náhradou“ (tým menej náhradou neželateľnou!) za súvetia s dvoma určitými slovesnými tvarmi. A predsa hovorí B. Letz — v súlade s neutešenou „tradíciou“ traktovania prechodníkov v slovenčine — priamo o „nahradení... niektorého určitého slovesa... jeho neurčitým tvarom“.¹⁵ Na inom mieste hovorí B. Letz o prechodníkových vetách ako o „hotovom výsledku skrátenia“.¹⁶

Treba konštatovať s najväčšou dôraznosťou, že prechodníky nie sú tvarmi, ktoré by jestvovaly v jazyku pre ciele „úsporné“, pre „stručnosť výpovede“ alebo pre „šetrenie energiou“. Načo by malo slúžiť takéto úsporné „krátenie“? Prečo nehovoríme o krátení v takých prípadoch, kde sa vedľajšia veta nahradzuje neurčitkom? (Např. vo vete *Prišiel som poprosiť ťa o radu* popri *Prišiel som, aby som ťa poprosil o radu*.) Ved' veta s neurčitkom (*prišiel som poprosiť*) je „kratšia“ než veta s *aby*. Že „teória“ krátenia nijako neobstojí, možno ukázať hoci na príklade *domov*

¹⁴ Porov. M. M. Guchmanová, *O stadiálnosti v rozvití indoevropských jazykov*, Izvestija AN SSSR, OLJ VI, str. 102 n. — Autorka v tejto práci vychádza síce z nemarxistických pozícií Marrovoho učenia o „štadiálnosti“ v jazykovom vývine, uvádza však veľmi cenný materiál z rôznych indoeuropských jazykov, ktorý dovoľuje ukázať archaickosť participiálnych konštrukcií typu lat. *legens dixit* a pod.

¹⁵ Citovaná kniha, str. 481.

¹⁶ Tamtiež.

idúc, rozprávali sme si (Taj.), ktorý uvádza B. Letz. Podľa B. Letza spojenie *domov idúc* je „výsledkom skrátenia“ vety *keď sme išli domov* alebo *išli sme domov a rozprávali sme si*. Ako správne podotýka L. Ďurovič v spomenutej štúdii (str. 5), forma *domov idúc* vyjadruje *sprievodný* dej, ktorý nemôže nahradiť nijaký hlavný dej, vyjadrený určitým slovesom. V tejto súvislosti treba plne prijať formuláciu V. Šmilauera, ktorý spozoroval, že „*slovesný děj přechodníku* musí být *v určovacím vztahu k ději řídicího slovesa*“ (Novočeská skladba, 1947, str. 342).

V spisovnej slovenčine, ako v každom spisovnom jazyku, existuje niekoľko gramatických a štylistických možností pre vyjadrenie približne tej istej myšlienky. Diferencovanosť gramatických prostriedkov nie je nedostatkom, ale naopak veľkou prednosťou spisovného jazyka. Táto diferencovanosť je výsledkom dejinného vývinu jazyka, ktorý podľa slov J. V. Stalina „v dávnej minulosti... bol jazyk nesložitý“, s „primitívnou“ gramatickou stavbou,¹⁷ ale v priebehu svojho vývinu stále „napredoval a sa zdokonaľoval“.¹⁸ Jedna z foriem takéhoto napredovania a zdokonaľovania je pribúdanie nových a nových výrazových prostriedkov.

Postoj slovenských puristov k jazyku je už preto nemarxistický a tým i nevedecký, že chcú ochudobniť spisovný jazyk o také výrazové prostriedky, ktoré sú buď naozaj, alebo len zdanlivo „cudzie“, hoci vieme z epochálnych prác J. V. Stalina, že inojazyčné prvky „obohacujú a posilňujú“ každý jazyk.¹⁹

Prechodníkové väzby nie sú teda „výsledkom“ nijakého mechanického „krátenia“, nie sú vôbec „obmenou“ alebo „náhradou“ priradených alebo podradených viet. Sú predovšetkým svojráznym štylistickým prostriedkom, ktorý funguje na svojom mieste, má svoje osobitné funkcie, svoju špecifickú váhu v systéme slovenskej štylistiky. Je načase rozlúčiť sa s nesprávnym termínom „krátenie viet“ i v školskej praxi a ukázať náležitú štylistickú hodnotu prechodníkov v slovenčine.

Nie je úlohou tohto článku ukázať všetky štylistické zvláštnosti slovenských prechodníkov. Chcem tu iba načrtnúť najmarkantnejšie prípady. Vychádzam s porovnania prózy Jilemnického a Kukučina.

Pre Jilemnického sú typické krátke a hutné vety. Napr.:

„Stará sa vrátila od susedov. Líce sa jej začervienely iba raz do týždňa. Bolo to vždy v nedeľu. Celý týždeň znamenal pre ňu tvrdú robotu. Bolo dobre zadržať si božie prikázanie. Keby siedmy deň neodpočívala, dávno by bola akiste pod zemou. Lebo tu práca navidomočí užiera človeka a z tých starých už sú len také plevy ľahučké, vietor sa nimi hrá.“ (Vítazný pád, 1945.)

Ak je „krátenie“ podstatou prechodníkovej väzby, prečo tu Jilemnický nepoužíva prechodníky? Zrejme preto, lebo chcel, aby každá myš-

¹⁷ J. V. Stalin, *O marxizme v jazykovede*. Sborník „Za marxistickú jazykovedu“, Bratislava 1950, str. 20.

¹⁸ Tamtiež, str. 22.

¹⁹ Tamtiež.

lienka bola vyjadrená osobitne, aby každá myšlienka bola samostatným celkom. Ale prechodník práve slúži na to, aby sa v jednej vete vyjadrovaly súčasne dve myšlienky, dva prísudky. Jilemnický, hoci má zrejme tendenciu ku „krátkosti“, nepoužíva často prechodníky. Možností na „krátenie“ by, pravda, bolo dosť. Napr.:

„Horoňkula len vzdychla na posteli, prevrátila kosti suchým zvukom a neodpovedala“ (Vítazný pád).

Túto vetu by mohol Jilemnický ľahko „skrátit“: „*Vzdychnúc* na posteli, Horoňkula prevrátila kosti...“, alebo „Horoňkula len vzdychla na posteli a *prevrátiac* kosti suchým zvukom, neodpovedala.“ Márnosť takýchto cvičení je evidentná. Jilemnickému nešlo o „krátenie“, ale o osobitný, charakteristický štýl.

U Jilemnického sa dialogy podávajú bez autorových poznámok, repliky nasledujú za sebou ako v dramatickom diele:

„Čo sa to tu porobilo? Nespíš ešte?“

„Nie.“

„Čo sa tu robilo, povedz!“

„Neviem. Nič. Neviem.“

„Nevyhováraj sa. Kto tu bol pri tebe?“

(Vítazný pád.)

U Kukučina nachádzame naopak veľmi často autorove poznámky k dialogom. Tieto poznámky majú za úlohu opísať konanie postavy, jej myšlienky a city, ktoré sa vynorujú súčasne s povedanými slovami. To je oblasť prechodníkov súčasnosti:

„Ja tu neprivyknem nikdy!“ zhrýza sa, *stojac* prede dvermi a *víhajúc* sa chytiť kľučky (Dom v stráni).

„Ach, Bože — čo to bude?“ zastonala, *oprie* sa o stenu (tamtiež).

„Hovorí cele rozumne“, myslí si pani, *pozeraúc* na doktora (tamtiež).

Už z uvedených príkladov jasne vidieť, že prechodníky sú predovšetkým štylistickým prostriedkom, a nie bezduchou „skrátanou“ obmenou súvetia. Práve pre svoju štylistickú nenáležitosť pôsobia vymyslené príklady, ktoré sa často uvádzajú v gramatikách, tak papierovo a priam smiešne: „Ďuro, napišuc si úlohu, pobaví sa“ (Ján Mihál), alebo „Tento neslušník obeduje, čítajúc noviny“ (B. Letz), alebo konečne tradičná veta o kuriatku, ktorá sa z „Mluvnice“ Gebauera—Ertla dostala až k Damborskému: „Kuriatko pijúc, bude k nebu hľadiť.“ Nie div, že štylistická nehoráznosť takýchto a podobných školáckych viet odstrašuje i pedagoga i štylistu od používania prechodníkov!

Štylistickému hodnoteniu prechodníkov u slovenských klasikov, v súčasnej spisovnej slovenčine v jednotlivých štýloch, používaniu prechodníkov v prekladoch z ruštiny mohla by sa venovať osobitná štúdia. Tu chcem iba letmo poukázať na niektoré stránky ďalšieho vývinu prechodníkov v súčasnej spisovnej slovenčine.

Osobitne treba vyzdvihnúť frazeologické spojenia, v ktorých sa používajú prechodníky. Sú to spojenia ako *berúc do úvahy*, *berúc do ohľadu*, *ani nehovoriac o*, *odhliadnuc od*, *vyjmúc niečo*, *nevšímajúc si niečoho*, *majúc na zreteli (v úmysle)*, *počítajúc do toho*, *úprimne hovoriac* a pod. Je to hotový materiál, ktorým hovoriaci alebo píšuci narába automaticky v tom smysle, že tieto konštrukcie netvorí každý raz nanovo.

Niektoré prechodníky sa odlúčily od slovesného systému a prešli do iných častí reči. Tak tvar *chtiac-nechtiac* sa stal príslovkou, tvar *vyjmúc* alebo *počítajúc do toho i* sa svojou funkciou približuje predložkám atď.²⁰

Námietka proti zavádzaniu nových termínov (prechodník súčasnosti a predčasnosti), proti zavrhnutiu „zabehaných“ pojmov, ako je napr. „krátenie viet“ a pod., tu ťažko obстоjí.

Usnesenie ÚV KSČ o učebniciach hovorí jasnou rečou o tom, že treba v školách klásť väčší dôraz na gramatický rozbor. Je jasné, že môže ísť iba o taký gramatický rozbor, ktorý náležite a správne vysvetľuje to, čo skutočne v jazyku je. Gramatika, ako „výsledok zdihavej abstrakčnej práce ľudského myslenia“, ako „ukazovateľ obrovských úspechov myslenia“ (J. V. Stalin) musí sa stať stredobodom školského vyučovania jazyka. Oslobodiť gramatiku od škodlivých nánosov scholastiky, preskúmať i drobnejšie otázky s hľadiska materialistickej jazykovedy, zrieknuť sa starých omylov a prepracovať jednotlivé gramatické partie na základe Stalinovho učenia — to je prvoradá úloha slovenských jazykovedných teoretikov i školských praktikov.

O slovenskej technickej terminológii

Ján Horecký

Jazyk je prostriedok, nástroj, pomocou ktorého sa ľudia medzi sebou stýkajú, vymieňajú si myšlienky a dosahujú navzájom dorozumenie. — Takto stručne a výstižne definoval jazyk J. V. Stalin v prvom zo svojich príspevkov v diskusii o základoch marxistickej jazykovedy, ktorá prebiehala v SSSR v lete 1950.

Z tohto vymedzenia nevyhnutne vyplýva, že každý jazyk, ktorý má vyhovovať uvedenému cieľu, totiž dorozumievaniu (a jazyk, ktorý by nemal tomuto cieľu slúžiť, nemohli by sme vôbec pokladať za jazyk), nevyhnutne musí mať také výrazové prostriedky, ktorými sa dorozumievanie dá dosiahnuť čo najľahšie, najúčelnejšie a najpresnejšie.

Ľudské poznanie a vedenie sa vývinom spoločnosti čím ďalej tým

²⁰ O tom podrobnejšie v štúdií L. Ďuroviča, *K otázke neohybných častí reči v slovenčine*, JS 1950, Separát, str. 25.

viac rozvíja a teda každým jazykom treba vyjadrovať stále väčší a väčší obsah myšlienok, predstav a vôbec životných skutočností. Primerane tomu musí sa aj jazyk vyvíjať, musí si tvoriť nové výrazové prostriedky, musí sa spresňovať a neustále zdokonaľovať.

Ani jeden človek nemôže dnes obsiahnuť všetky oblasti ľudského vedenia, preto sa jednotlivci špecializujú na určitý odbor, v ktorom sa snažia preniknúť čo najhlbšie. S tým súvisí akýsi druh špecializácie aj v jazyku. Človeku sú najbežnejšie tie výrazové prostriedky materinského, prípadne aj iného, naučeného jazyka, s ktorými sa stretáva vo svojom pracovnom odbore, ktoré používa v styku s príslušníkmi svojho najužšieho, špecializovaného odboru.

V jazyku sa takáto obmedzenosť na určité životné oblasti prejavuje tak, že každá takáto oblasť má svojské, osobitné výrazové prostriedky a názvy — termíny, ktoré sú čiastočne odlišné od výrazových prostriedkov a termínov iných oblastí, ba často aj od bežného hovorového jazyka, ktorý používame pri rozhovore o bežných, každodenných udalostiach.

A tak popri všeobecnom spisovnom a hovorovom jazyku, ktorého výrazové prostriedky a slovná zásoba a najmä základný slovný fond sú vcelku známe a bežné všetkým Slovákom, máme aj odborný jazyk, ktorý si vždy podľa daného odboru tvorí vlastné výrazové prostriedky a vlastné termíny.

Jedným z druhov odborného jazyka je aj tzv. technický jazyk. Jeho hlavnou a najvýraznejšou črtou je osobitná technická terminológia. Ustáľovaniu a tvoreniu tejto terminológie venuje dnešná slovenská jazykoveda zvýšenú pozornosť.

Netreba ani veľmi zdôrazňovať, že jedinou spoľahlivou teoretickou základňou pri tejto práci je marxisticko-leninské učenie o jazyku a špeciálne pre oblasť terminológie leninská teória odrazu.

V smysle tejto teórie chápeme slovo, a teda najmä každý termín ako zovšeobecnený odraz toho predmetu, ktorý sa daným termínom pomenúva. Pritom túto zovšeobecnenosť vidíme predovšetkým v tom, že slovo, resp. termín nie sú viazané s individuálnym, konkrétnym predmetom, resp. jeho odrazom v našom vedomí, ale s takým jeho odrazom, ktorý je vypracovaný dlhou myšlienkovou prácou predchádzajúcich pokolení. Z toho ďalej vyplýva, že ako výsledok práce mnohých pokolení a celej spoločnosti musí byť takto chápaný termín srozumiteľný celej spoločnosti alebo aspoň čo najväčšej jeho časti.

V praxi to značí, že najvyhovujúcejší je taký termín, ktorý je srozumiteľný čo najväčšej časti daného jazykového spoločenstva, ktorý čo najväčšiemu počtu ľudí čosi hovorí o svojom význame, a to aj vtedy, keď ide o úplne nové, dosiaľ nepoužívané slovo. Tento zjav by sme mohli nazvať *významovou priezračnosťou* slova.

Aby to bolo názornejšie: Významove priezračné sú nielen také slová ako *železo, voda, ruka*, ktorých význam je vypracovaný dlhým užívaním

v spoločnosti, ale aj také slovo ako *vozidlo*, ktoré nebolo v slovenčine známe azda ešte ani pred sto rokmi a ktorého význam každý predsa ľahko pochopí. Z významu slovesa *vozil*, z významu slovotvornej prípony *-dlo* (ktorý si môžeme vyvodiť z celého radu slov na *-dlo*; ukazuje sa, že táto prípona vyjadruje „nástroj“, „prostriedok“) i z celkového významu, ktorý má spojenie slovesného základu s touto príponou, môže si každý veľmi ľahko uvedomiť, že vozidlo je prostriedok na vozenie, čiže — je to súhrnný názov pre vozy, autá, bicykle a pod.

Toto hľadisko významovej priezračnosti, ktoré sme tu objasnili, je základným hľadiskom, s ktorého skúmame všetky jestvujúce termíny a tvoríme nové termíny.

Typickým príkladom na skúmanie, či nejaký termín vyhovuje hľadisku významovej priezračnosti, je napr. český termín *zdeř*.^{*} Je jasné, že keby sme ho použili hoci v poslovenčenej forme *zder*, nikto by z jeho jazykovej podoby nevedel vysvetliť, čo vlastne môže znamenať, aký je jeho významový obsah. Je to preto, že v slovenskom jazykovom povedomí by súvisel so slovesom *zdierať* a s podstatným menom *zderstvo*. V skutočnosti však ide o určitý druh spojovacieho prostriedku, ktorý by sme mohli nazvať povedzme *sponou*, resp. *kruhovou sponou* na rozdiel od spony iného druhu, obdĺžnikovej. Ale na druhej strane sa ukazuje osožnejším vychádzať z predstavy, že vlastnou úlohou „zdere“ je nie tak spájať, ako svierať určité časti strojov. Od slovesa *svierať* je potom hneď naporúdzi slovo *svierka*, ktorým by sa termín „zder“ mohol úplne a úspešne nahradiť.

Podobného druhu je napr. aj termín *brit* a *zábrit*. V češtine slovo *břit* zrejme súvisí so starým slovesom *briť*, ktorého základ je v podstatnom mene *britva* (a ktoré je ešte dnes bežné v ruštine). No v slovenčine sa podstatné meno *britva* pociťuje už ako neodvodené slovo, čo znamená, že podobným spôsobom už nemôžeme tvoriť nijaké nové slová. Inými slovami: významový obsah podstatného mena *břit* je už značne nejasný. Pretože pri „brite“ ide v podstate o takú hranu nástroja, ktorou sa vykonáva rezanie, je tu naporúdzi termín *rezná hrana*, súvisiaci s inými podobne utvorenými názvami, ako *rezný uhol*, *rezná plocha*.

Termín *zábrit*, utvorený dosť mechanicky od slova *brit* a označujúci miesto za britom, je nejasný ešte viac. Keď prijmeme miesto britu termín *rezná hrana*, treba aj miesto *zábritu* vytvoriť nejaký srozumiteľnejší ter-

^{*} Pri štúdiu našej odbornej terminologie je inštruktívne vychádzať z českých termínov preto, lebo slovenská odborná terminológia sa vždy tvorila pod veľkým bezprostredným vplyvom českých termínov. Je to pochopiteľné a odôvodnené veľkou blízkosťou oboch jazykov (češtiny a slovenčiny) a spolužitím obidvoch našich národov v jednom štáte. Veľká časť slovenskej inteligencie, najmä technikov, študovala v Prahe alebo v Brne, študuje stále českú odbornú literatúru a prenáša české termíny do slovenčiny, kde domáca odborná terminológia mnohých odborov doneďáva nejestvovala a začína sa tvoriť až teraz. Ide nám tu najmä o to, aby sme ukázali, že sa pri preberaní českých termínov do slovenčiny niekedy preberajú aj také termíny, ktoré sú zastaralé a nevyhovujúce aj v samej češtine. Tým menej potom vyhovujú v slovenčine.

min. Podľa našej mienky to môže byť *chrbát zuba* (tento termín sa ostatne niekedy už aj teraz používa).

Inými takými slovami, ktoré dnes už nemajú oporu v slovenskom jazykovom povedomí, sú napr. *rozteč* a *tečna*, utvorené v češtine zo základu *teč-*. Tento základ sa však v dnešnej slovenčine nevyhnutne asociuje so slovesom *tiecť*, *tečiem* a nie so slovesom *dotýkať sa*, resp. s podstatným menom *dotyk*. Ak sa má vziať za základ tvorenia sloveso *dotýkať sa* (ako je zrejmé z významu uvedených termínov), nemožno pokladať za správnu ani snahu nahradiť čes. termín *tečna* slovenským termínom *týčnica*, lebo toto slovo sa zrejme asociuje so slovesom *týčiť sa*. Skôr by sa mohlo uvažovať o termíne *dotyčnica*. Podobné výhrady platia napr. aj o termíne *tečný bod*, *tečná priamka*. Tu zase možno vychádzať od podstatného mena *dotyk* a utvoriť termíny *dotykový bod*, *dotyková priamka*.

Pri termíne *rozteč* je situácia značne iná, lebo tu je súvis s dotýkaním, resp. dotykom už značne vzdialený, ako svedčia aj cudzojazyčné termíny, napr. fr. *pas*, rus. *šag*, angl. *pitch*, nem. *Teilung*. Proti prvým trom termínom má nemecký termín tú výhodu, že je najmenej obrazný a že pomerne najlepšie vystihuje charakteristickú vlastnosť, o ktorú tu ide. Preto sa podľa neho dá v slovenčine utvoriť napr. termín *delenie*, *deliaca kružnica*, *deliaci pomer*, *deliaci polomer*, inokedy zase možno vystačiť so slovom *vzdialenosť* (napr. *vzdialenosť zubov na pile*).

A zase ďalšiu skupinu problémov tvoria slová, ktoré sú aj v dnešnej češtine živé, sú dobre tvorené, ale ktoré nemôžeme do slovenčiny previesť z dôvodov čisto hláskoslovných. Pretože niet ani jedného slovenského slova, ktoré by malo na absolútnom začiatku spojenie *j+i*, *j+i* (porov. napr. *il*, *ilm* proti čes. *jíl*, *jilm*; *pažerák* proti *jícen*; *ráno* proti *jitro*), nemožno prevziať ani sloveso *jímati* a s ním súvisiace termíny *jímka*, *jímavý*, *jímavosť*, *jímadlo*. Preto sme nútení hľadať východisko v tom, že vezme-
me za základ tvorenia také sloveso, ktoré sa významovo čo najviac blíži českému slovesu *jímati*. V danom prípade je to sloveso *zachycovať*, z ktorého by sme meno nástroja, resp. prostriedku najľahšie a najsprávnejšie utvorili príponou *-dlo* alebo *-ač*. Lenže slová *zachycovadlo* alebo *zachycovač* vzbudzujú predstavu, že ide o nejaký nástroj alebo stroj, ktorým sa má niečo zachycovať. Inak povedané: tieto slová nevyhovujú dosť dobre pre ten pojem, o ktorý nám tu ide, t. j. pre označenie priehlbne určitého druhu, slúžiacej na zachycovanie vody. Ponúka sa tu iba jediné východisko, a to utvoriť spôsobom trochu neobvyklým, ale dosť prakticky, príponou *-ka* termín *záchytka*. Nevieme ešte, ako bude vyhovovať v praxi, ale mohol by sa azda ujať tak, ako sa ujala *skrutka*, *prevádzka* a iné novoutvorené termíny.

V každom prípade, pravda, nenájďme proti českým termínom úplne rovnocenné slová, prípadne aj názornejšie ekvivalenty slovenské. V takých prípadoch úplne prirodzene preberáme české termíny do slovenčiny cel-

kom bez zmeny, prípadne ich hláskoslovne prispôsobujeme, ak to vyžaduje hláskoslovný systém slovenčiny.

Ako príklad možno uviesť slovo *moriť*, ktorého významový obsah sa dosť presne nevystihuje slovesom *máčať*, *namáčať* (napr. *namáčať bielizeň* je čosi podstatne iné než *moriť drevo* alebo *osivo*). Preto ponechávame slovo *moriť* ako vhodný termín. Iný príklad máme v českom slovese *taviť*, za ktoré sa v slovenčine odporúčalo a niekedy sa aj skutočne používa sloveso *topiť*, *roztápať*. Podľa našej mienky treba medzi tavením a topením robiť rozdiel jednak vo výške teploty, za ktorej sa naznačený pochod deje, jednak v činiteľoch, ktoré ho spôsobujú. O snehu isteže nikto nepovie, že sa taví, ale sa iba topí, masť sa roztápa, maslo sa pretápa a pod. Ale ak ide o veľmi vysoké teploty, je už na mieste použiť sloveso *taviť*, i keď je pravda, že prakticky bude niekedy ťažko určiť hranicu medzi nízkou a vysokou teplotou. Tu možno použiť ďalšie kritérium, totiž či sa daný pochod deje akosi sám od seba, spontánne, alebo či ho robíme zámerne. Okrem toho pri rozhodovaní o tom, či ponecháme sloveso *topiť* alebo ho nahradíme slovesom *taviť*, budú rozhodovať aj možnosti pohodlného a pritom správneho tvorenia ďalších potrebných odvodenín. Ak si uvedieme rad paralelných odvodenín od obidvoch spomenutých slovies, teda napr. *taviť* — *topiť* (*roztápať*), *vytaviť* — *vytopiť*, *pretaviť* — *pretopiť*, *staviť* — *stopiť*, *nataviť* — *natopiť*, *pritaviť* — *pritopiť*, *tavič* — *topič*, *tavidlo* — *topidlo* (*roztápadlo*), *taviareň* — *topiareň* (*roztápáreň*), *taviaca pec* — *topiaca pec*, zistíme, že mnoho odvodenín od slovies *topiť*, *roztápať* je prinajmenšom smiešnych, ba priamo jazykove nemožných. Došlo by tu okrem iného napr. aj k takému paradoxu, že slovo *topiareň* (čes. *topírna*), ktoré sa na jednej strane úplne správne nahradzuje slovom *výhrevňa*, zavádzalo by sa na druhej strane vo význame *taviareň* (čes. *tavírna*).

Iný problém pri terminologickej práci je určovanie a rozlišovanie významu takých slov, ktoré majú spoločný základ a líšia sa iba odvodzovacou príponou, ktorá pritom často býva významove veľmi blízka. Národným príkladom na to je prípona prídavných mien *-ný* a *-ový*. Už vopred môžeme povedať, že príponou *-ový* sa v dnešnej spisovnej slovenčine vyjadruje obyčajne priamy vzťah k podstatnému menu, z ktorého je odvodené príslušné prídavné meno, kým príponou *-ný* sa veľmi často (pravda, nie vždy, lebo v jazyku nevládnú bezvýnimočné pravidlá) naznačuje akosť, kvalita. Dosť pekne si to môžeme ukázať na prídavných menách *normálny* — *normálový*. Prídavné meno *normálny* je každému známe vo význame „neodlišujúci sa od obyčajného, nie abnormálny“. V takomto význame je toto prídavné meno bežné najmä v neodbornom jazyku. Prídavným menom *normálový* sa naproti tomu vyjadruje priamy vzťah k *normále*, preto je jedine správny termín *normálová rovina*, ak sa myslí rovina vyplnená normálami. Tvar *normálny* možno, pravda, pripustiť aj v odbornej termi-

nologii, napr. v termíne *normálna rovina*, ak sa myslí rovina kolmá na os, resp. *normálny rez*, ak sa naznačuje kolmosť tohto rezu.

Pri dvojici *pílňny* — *pílový* (napr. list) možno zase použitím správnej prípony vyjadriť, či ide o priamy vzťah k *píle* ako k nástroju na pílenie, alebo k *píleniu*, *rezaniu*. Ak sa má vyjadriť len vzťah k *píle*, je na mieste použiť termín *pílový list*. Ale ak sa má vyjadriť vzťah k slovesnému deju (k *rezaniu*, *píleniu*), je správne použiť tvar *píľňny*.

Iný prípad je dvojica prípon *-avý* a *-ací*, napr. v prídavných menách *mazavý* — *mazací*, *mávavý* — *mávací*, *klesavý* — *klesací*, *otáčavý* — *otáčací*. Príponou *-ací* sa tvoria prídavné mená priamo od slovesných základov, a to s významom „slúžiaci na niečo, týkajúci sa niečoho“. Vyjadrujú teda v prevažnej väčšine účel. Prakticky to znamená, že správne bude toto prídavné meno len v tých termínoch, kde sa má vyjadriť účel, teda napr. *mávací mechanizmus*, *kývací mechanizmus*, t. j. slúžiaci na mávanie, kývanie, ktorým sa máva, kýva. Ďalej napr. *mazací valček* — ktorým sa maže, *otáčacie zariadenie* — ktorým sa môže niečo otáčať, *klesacia rýchlosť* — ktorá je potrebná na klesanie (napr. lietadla) atď.

Na druhej strane prídavné mená s príponou *-avý* vyjadrujú stav, vlastnosť, schopnosť niečoho, napr. určitého zariadenia, niečo robiť. Bude teda správny napr. termín *mávavý let* — ktorý sa vyznačuje mávaním, *otáčavé javisko* — ktoré sa vyznačuje tým, že sa dá otáčať, *klesavá rýchlosť* — pre ktorú je príznačné, že klesá a pod.

Pri dvojici *otáčací* — *otáčavý* je ešte aj tretie prídavné meno *otočný*, ktorým sa zase dá vyjadriť skutočnosť, že sa niečo dá iba mierne, nie úplne otočiť, teda pootočiť: napr. *otočný kondenzátor*, *otočný kolík*, *otočný čap* a pod.

Aj v iných prípadoch možno odlišnou príponou diferencovať jemné významové odtienky, ak sú pri daných termínoch potrebné. Ak sa napr. v termíne *vodnatosť* prípona *-atosť* jasne pociťuje ako vyjadrenie hojnosti, väčšieho množstva, treba prostý stav vody, resp. skutočnosť, že niekde je voda, vyjadriť nejakou inou príponou. Navrhuje sa to urobiť príponou *-nosť*, takže vznikne termín *vodnosť*.

Podobný jemný významový rozdiel vidíme aj v prídavných menách *posuvný* a *posunovateľný*. Prídavné meno *posunovateľný* je odvodené priamo od slovesa *posunovať* príponou *-ateľný*, ktorou sa vyjadruje pasívna schopnosť podstupovať nejaký dej (*čitateľný* — dajúci sa čítať, *viditeľný* — dajúci sa dobre vidieť a pod.). Prídavné meno *posuvný* je odvodené príponou *-ný* od podstatného mena *posuv*, ktorým sa vyjadruje malé, mierne posunutie. Je preto vhodnejšie na vyjadrenie menšej schopnosti posunovania: *posuvný kolík*, *posuvná látka*. Podobný vzťah je aj napr. medzi prídavnými menami *vymeniteľný* — *výmenný*. *Vymeniteľné koleso* je také, ktoré sa dá v danom prípade vymeniť, kým *výmenné koleso* je také, ktoré je už tak zariadené, aby sa dalo vymieňať.

Z uvedených príkladov pekne vidieť, že skúmanie presného významu slovo tvorných, odvodzovacích prípon je pre terminologickú prácu veľmi dôležité a že neobyčajne prispieva k rozvoju celého spisovného jazyka. Treba len zdôrazniť, že význam odvodzovacích prípon musí sa skúmať nie v každom prípade osobitne, bez ohľadu na ostatné odvodzovacie prípony, ale vždy s toho hľadiska, aké miesto zaujímajú v celej sústave odvodzovacích prípon spisovnej slovenčiny a ako sú v tejto sústave vzájomne pospájané. Len tak možno pochopiť jednak základný, pevný význam jednotlivých prípon, jednak časté smerovanie, nie vždy vykryštalizované, k vyjadrovaniu určitého významu, prípadne viac významovosť jednotlivých prípon.

Tu by som chcel pripomenúť jeden zaujímavý zjav v súvislosti s príponami. Ide o to, že v niektorých terminológiách sa prípony, ktoré už v jazyku jestvujú, prehodnocujú pre terminologické ciele a tým sa dosahuje značná presnosť a jednoznačnosť.

Typickým príkladom na toto prehodnocovanie je terminológia tzv. valenčnej, mocenskej sústavy v chémii, kde sa vždy určitou príponou vyjadruje mocenstvo prvkov, t. j. maximálny počet atomov alebo radikálov, ktoré môže atom alebo radikál za daných podmienok viazať. Je to známy rad *-ný, -natý, -itý, -ičitý, -ičný, -ový, -istý, -ičelý*, ale patrí sem napr. aj prípona *-an* (*síran, dusičnan*), nedomáce prípony *-át* (*citrát, fosfát*), *-it* (*chlorit*), *-óza* (*fruktóza, glukóza*), *-áza* (*fruktáza, laktáza*) a i.

Podobný prípad prehodnotenia je napr. aj v právnickej terminológii: podľa typu *trestanec*, v ktorom je základom sloveso majúce predmet v akuzatíve (*trestať niekoho*), tvoria sa príponou *-ec* aj také termíny, ktorých základné sloveso nemá predmet v akuzatíve, teda napr. *poukázanec, postúpenec*, a to predovšetkým preto, aby sa zachovala trojčlennosť, potrebná na vyjadrovanie určitých rovnakým spôsobom súvisiacich pojmov (*cedent — cesionár — cessus = postupiteľ — postupník — postúpenec, asignant — asignatár — asignát = poukázateľ — poukazník — poukázanec*).

V zoológii prípone *-itý*, resp. v množnom čísle *-ité* pripisuje sa význam čelade (*veverkovité*), kým podčelad' sa vždy vyjadruje nominatívom plurálu (*veverky*), rod a podrod nominatívom singuláru (*veverka*).

Spomenuli sme nedomáce prípony *-át, -it, -óza, -áza*. Treba k nim dodať ešte dôležitú poznámku. Slová s takýmito príponami, a to aj vtedy, ak sú cudzieho pôvodu, chápu odborníci ako významove priezračné, t. j. vedľa ich rozložiť na základ a odvodzovaciu príponu a podľa toho potom tvoriť aj ďalšie termíny podobného druhu. Keď vieme, že prípona *-it* je príznačná pre názvy minerálov, môžeme minerál nachádzajúci sa pôvodne pri meste *Baux* vo Francúzsku nazvať *bauxitom*, plyn vynájdený *Lewisom* môže mať názov *lewisit* a pod. Teda takéto tvorenie je správne a nemožno v takýchto prípadoch nijako uplatňovať požiadavku tvoriť tu domáce termíny, ako sa stalo napr. pri pokuse zaviesť názov *španodolit* za

nem. *herrengrundit*, i keď vieme, že *Herrengrund* je starý nemecký názov pre našu *Španiu dolinu*.

S týmto súvisí aj otázka cudzích slov v terminológiách vôbec. Ak sme ukázali, že pre odborníkov, najmä tých, ktorí tvoria alebo majú príležitosť tvoriť a prakticky používať nové názvy, sú aj cudzie slová významove priezračné, významove rozložiteľné, nemožno nasilu chcieť zavádzať domáce termíny. Platí to najmä o takých prípadoch, kde by sme v slovenčine museli tvoriť také „významove priezračné“ slovo, ktoré by vzbudzovalo dojem čohosi zastaralého, ak už nie neobvyklého alebo dokonca smiešneho. Uvediem tu názorný príklad. V snahe nahradiť termín *ekonomizér* domácim slovom vychádza sa z predstavy, že toto zariadenie slúži na z hospodárnenie prevádzky opätovným využitím odchádzajúcej pary, a vytvoril sa názov *hospodárnik*. Iný návrh vychádzal z predstavy, že sa týmto pochodom stáva čosi užitočným, a vznikol názov *užitočník*. Podobného druhu sú aj dnes už zastaralé a neužívané názvy *kostík* alebo *svetlík* pre fosfor, *surík* pre mniúium a pod.

Takéto termíny nemožno v dnešnej spisovnej slovenčine zavádzať práve preto, že už nie sú významove priezračné. Okrem toho možno takýmto prípadmi veľmi názorne demonštrovať, ako závisí tvorenie termínov od spoločenskej situácie daného národa. Termíny *užitočník*, *hospodárnik*, *kostík*, *surík* mohli vzniknúť v Čechách v dobe obrodenskej, keď sa niekedy až veľmi prehnane, bez skutočnej potreby tvorili nové, české názvy, a to často aj pre veci a pojmy, ktoré sa v živote vtedajšej spoločnosti nevyskytovaly, ale boli známe iba z literatúry. Takéto termíny mohli sa aj na Slovensku umele tvoriť v druhej polovici 19. storočia, keď ich uvádzal napr. Daniel Lichard, ale nemohly sa prakticky uplatniť jednoducho preto, že sme nemali vyvinutý priemysel a techniku.

Dnes by sa takéto termíny neujaly ani v Čechách ani na Slovensku. Vidieť to napr. na termínoch *samočinník* a *rozvestný vozík*, ktoré síce figurujú v Strojníckom slovníku, vydanom r. 1930 a 1931, ale ktoré dnes nielenže nikto nepoužíva, ale ani nepozná, hoci označovali to isté, čomu dnes hovoríme *telefonný automat* a *rádiotelegrafický vozík*.

Okrem toho treba pri otázke cudzích slov v terminológii zdôrazniť ešte jeden veľmi dôležitý moment, a to medzinárodnú identitu termínov, ktorá nesporne uľahčuje medzinárodnú spoluprácu a celkový technický pokrok.

Na opačnom póle problému cudzích slov je otázka domácich slov ako termínov, otázka čerpania z reči ľudu. Zásadne nemôže byť sporu o tom (ako to veľmi jasne ukázal nedávno Stalin), že ľudová reč má byť hlavnou studnicou, z ktorej sa má čerpať pri tvorení a uštalovaní termínov. Veď práve ľudová reč je základnou oporou toho, čo tu nazývame významovou priezračnosťou, lebo práve v reči ľudu sa priebehom stáročí vypracúvaly terajšie presné významy slov.

Nemá preto smyslu zavádzať nové, umele vytvorené alebo prevzaté

termíny tam, kde už oddávna máme staré slová a termíny, jestvujúce v reči ľudu.

Pri ich preberaní do terminológií treba, pravda, starostlivo skúmať ich presný význam a iba v tomto význame ich použiť. Ukážeme to na konkrétnom prípade. Máme napr. synonymné slová *bahno* — *blato* — *kal* — *múl*. Po dôkladnom štúdiu významovej stránky týchto slov a spojení, v ktorých sa v živom, hovorenom jazyku vyskytujú, ukazuje sa asi takýto výsledok:

Slovo *blato* možno pomerne ľahko definovať ako „vodou navlhčenú a nejakým spôsobom, najčastejšie chôdzou alebo vozidlami premiesenú pôdu“, ktorá vzniká obyčajne po daždi. Veľmi podobný významový obsah má aj slovo *bahno*. Od blata sa však odlišuje predovšetkým tým, že predstavuje niečo stálejšieho, dlhšie trvajúceho. O tomto dlhšom trvaní môže svedčiť aj skutočnosť, že od slova *bahno* je viacej odvodenín než od slova *blato*: *bahnisko*, *bahnitý*, *bahenný*, *bahniak*, *bahenka* a pod.

Popri týchto dvoch slovách máme však ešte aj významove veľmi blízke slovo *kal*, ktoré zrejme súvisí so slovesom *kaliť*, *zakaľovať*. Už z tohto súvisu možno usudzovať, že *kal* bude značiť taký druh bahna alebo blata, pri ktorom máme na mysli nejakú činnosť, nejaký dej. Preto môžeme prijať termíny ako *saturačný kal*, *pšeničný kal*, *ryžový kal*, ako aj *kanalizačný kal*, *kotolný kal*, *cukrovarský kal*, *pivovarský kal* a pod.

V tejto súvislosti možno uviesť aj nedomáce, pravdepodobne z nemčiny pochádzajúce slovo *múl* (Müll), ktorým sa v pedológii označuje jemný prášok, najmä organického pôvodu, usadený ako naplavenina.

Ako ďalší príklad na výber medzi synonymami možno uviesť dvojicu *kurivo* — *palivo*. Sú to slová tvorené úplne rovnako, príponou *-ivo* a na prvý pohľad aj rovnakého významu. Ale pri pozornejšom preskúmaní významu sloves, ktoré sú tu základom tvorenia, pridáme k celkom presnému rozlišovaniu. Sloveso *kúriť* totiž (pravda, povedané veľmi opisne) znamená „ničiť nejakú látku ohňom, aby sa získalo teplo na vyhrievanie miestnosti“. Naproti tomu *páliť* znamená „ničiť nejakú látku ohňom vôbec, resp. na získanie tepelnej energie“. Pálenie je teda zrejme širší pojem než kúrenie, preto aj pod pojem „kurivo“ môžeme zahrnúť obyčajne len drevo a uhlie, kým pod pojmom „palivo“ môžeme myslieť aj iné látky, teda najmä benzín, naftu a pod.

Pravda, z reči ľudu nemožno čerpať vždy, a to jednoducho preto, že pre pojmy určitých odborov ľud slová nemá. Je jasné, že pri ustáľovaní názvov pre súčiastky pluhu sa vezmú názvy ľudové. Ak sa pritom stane, čo je veľmi pravdepodobné, ba skoro isté, že v rôznych krajoch sú tieto názvy odlišné, vezmú sa tie, ktoré sú najbližšie sústave spisovného jazyka a ktoré najlepšie vyhovujú danému účelu.

Na druhej strane nemá ľud napr. niektoré súhrnné, zovšeobecňujúce pojmy a teda ani slová, ktorými by ich vyjadril. Tak niet v ľudovej reči názvov *vozidlo*, *plavidlo*. Rozumie sa, že v ľudovej reči nebude názvov pre

pojmy vyššej matematiky, pre mnohé pojmy chémie, najmä organickej. No na druhej strane bude sa môcť z reči ľudu čerpať pri tvorení názvov napr. v botanike, v lesníctve, pôdoznalstve a pod.

Vidieť, že v mnohých prípadoch sa nevyhneme potrebe tvoriť nové termíny alebo preberať z iných jazykov, najmä slovanských (v prvom rade z češtiny a z ruštiny), resp. preberať aj slová medzinárodné. V každom prípade to však treba robiť tak, aby sa zachoval základný charakter nášho jazyka, spisovnej slovenčiny a ďalej aby sa správne vystihly aj vývojové tendencie, podľa ktorých sa náš slovník v súčasnosti obohacuje.

Naznačili sme, pravda, len letmo, základné problémy, ktoré sa vynášajú pri spracúvaní odbornej, najmä technickej terminologie. Tieto problémy nie sú ešte vo všetkých prípadoch úplne vyjasnené, treba im venovať ešte veľa dôkladného a vyčerpávajúceho štúdia. Ale ukazuje sa už teraz, že práve v tejto oblasti čakajú slovenskú jazykovedu veľké a vďačné úlohy.

Tvary slovíes umiestniť, premiestniť

Anton Jánošík

V školských úlohách sa často stretávame s tvarmi slovíes *umiestniť*, *premiestniť*; *umiestňovať*, *premiestňovať*. Pri oprave úloh treba tieto tvary zakaždým „opraviť“ podľa platných Pravidiel slov. pravopisu na tvary bez *-ň-*: *umiestiť*, *umiestovať*, *premiestiť*, *premiestovať*. No opravy často sa ukazujú málo účinné, lebo tvary s *-ň-* (*umiestniť*, *umiestňovať*; *premiestniť*, *premiestňovať*) ostávajú naďalej pevné, živé, kým tvary *umiestiť*, *premiestiť*; *umiestovať*, *premiestovať* cítia sa umelé. Udržujú sa pri živote len zato, že sa dostaly do Pravidiel sloven. pravopisu. V hovorovej praxi silne prevládajú formy s *-ň-*: *umiestniť*, *premiestniť* s iteratívami *umiestňovať*, *premiestňovať*.

Časopis Slovenská reč v minulosti už viac ráz bol sa dožadovať prísne zachovávať predpísané formy *umiestiť*, *premiestiť* (III, 23, 191; V, 181; XIV, 261). Naposledy o nich písal Samo Mazúr. Dôvodil, že významová stránka ukazuje na podst. meno *miesto* a od neho vraj možno odvodiť len slovesné formy *umiestiť*, *premiestiť* bez *-ň-*. S významovej stránky nedajú sa tieto slovesá odvodzovať z kmeňa prídavného mena *miestny*. No pri tom všetkom živý úzus a vývinová tendencia v slovenčine nenasledujú takéto etymologické stanovisko.

Aj tvary *umiestniť*, *premiestniť* (s *-ň-*) ukážu sa nám opodstatnené, ak si ich postavíme na širšiu bázu živého tvorenia slov, do ktorého zapadajú, a ak ich nebudeme skúmať len osamotene, atomisticky.

Tvary *umiestniť*, *premiestniť* sú novšie, utvorené analogicky podľa skupiny slovies odvodených priamo od adjektívnych tvarov na *-ný*: *upevniť* (z adj. *pevný*), *uprázdniť* (z adj. *prázdny*), *usnadniť* (*snadný*), *umieriť* (*mierny*), *zúrodniť* (*úrodný*), *uverejniť* (*verejný*), *zúčastniť sa* (*účastný*).

Podľa tvarov slovies tejto skupiny vznikol aj slovesný tvar *umiestniť*, *premiestniť* taktiež s *-ň-*. Nič na tom nezáleží, že s významovej stránky pri slovesách *umiestniť*, *premiestniť* pociťuje sa ako základ podst. meno *miesto* — najmä ak si uvedomíme ich význam (*umiestniť* „uložiť na nejaké miesto“, *premiestniť* „preložiť na iné miesto“; porov. aj *umiestniť sa* na prvom, na druhom... *mieste*) — a nepociťuje sa priama významová súvislosť s adjektívom *miestny*. Tvar *umiestniť* by mal vlastne vyjadrovať, že „sa niečo robí miestnym“, na spôsob slovesných tvarov typu *upevniť* „urobiť niečo pevným“. To však nie je. Tvar *umiestniť* so svojím *-ň-* srovnáva sa so slovesom *upevniť* len tvarom, vonkajším výzorom, no s významovej stránky medzi nimi niet obdoby.

Tvarová analogia, ktorá sa nachodí pri slovesách *umiestniť*, *premiestniť*, nie je osamotená. Vyskytuje sa obyčajne v novšie tvorených odvodeninách, ako je napr. *odôvodniť* (od pôvodu s *-ň-*) oproti *dôvodiť* (bez *-ň-*), ktoré je odvodené priamo od podstatného mena *dôvod*. Aj sloveso *odôvodniť* — podobne ako sloveso *umiestniť* — má výzor slovies utvorených od prídavného mena na *-ný*, hoci pri ňom niet priamej významovej súvislosti s adj. *dôvodný*. Zrejme aj slovesný tvar *odôvodniť* treba pokladať za tvarovú analogiu, nakoľko svojím významom ukazuje na podstatné meno *dôvod*, a nie na adj. *dôvodný*.

Podobný prípad je aj pri slovesách *zavodniť*, *odvodniť*, pri ktorých tiež nás význam vedie k podstatnému menu *voda*, a nie k adj. *vodný*. (Porov. významy slovies *zavodniť* „napustiť vodu“, *odvodniť* „odvieť vodu“.)

Aj pri slovese *uskladniť* vynára sa podľa významu ako základ podstatné meno *sklad*, a nie adj. *skladný*.

Tvarovú analogiu treba vidieť aj v tvorení slovesa *usmerniť* so základom substantíva *smer*.

Ako vychodí na svetlo, sú to všetko analogické tvary novšieho pôvodu a medzi ne zapadajú aj tvary *umiestniť*, *premiestniť*. V najnovšom čase pribudlo k nim ešte tretie sloveso *rozmiestniť* (s predponou *roz-*), kde sa analogický tvar s *-ň-* cíti celkom pevný. Tu nevídať pokusy upravovať tvar *rozmiestniť* (s *-ň-*) na tvar „rozmiestiť“ (bez *-ň-*), ako sa to robí (podľa Pravidiel) pri slovesách *umiestniť*, *premiestniť*.

Tvary *umiestniť*, *premiestniť* (s *-ň-*) nájdeme často v literárnych dielach, ale najmä v brošúrach a v novinách. Omnoho viac dokladov je v rukopisoch.¹ Niekoľko dokladov som si vypísal.

¹ Na našom ústave (Vyššia hosp. škola v Martine) oddávna visí v strojojní nápis: **Plán umiestnenia strojov.**

Skulptúra je tak zle, vysoko *umiestnená* (Vaj. XI¹, 113). ...*umiestniť* sirotu v žobráčni (Blaho, Slabí a mocní, 61). ...*umiestnili* sa na druhom mieste (Výr. zpr. gymn. v Rožňave 48/49, 13). *Umiestnenie* absolventov (Výr. zpr. OA v Trenčíne 46/47, 53). V speve sólovom sa *umiestnila* (Výr. zpr. OA v Trenčíne 48/49, 53). ... je náš ústav *umiestnený* (Výr. zpr. OA v N. Zámkoch 46/47, 15). ... odmenu za *umiestnenie* (Výr. zpr. OA v N. Zámkoch 47/48, 37). ... na ktorých pretekoch sa...: dobre *umiestnili* (Výr. zpr. OA v N. Zámkoch 49/50, 9). ... výhodne sa *umiestnili* (Výr. zpr. gymn. v Dol. Kubíne 49/50, 12). Je *umiestnená* na ulici (Výr. zpr. Štát. odbor. školy pre žen. povolania v Košiciach 46/47, 4). ... sa *umiestnil* ako tretí (Výr. zpr. Vyššej hosp. školy v Prešove 49/50, 20). Na prvom mieste sa *umiestnil*... (Výr. zpr. OA v T. Sv. Martine 48/49, 9). Za 2. ročník HŠ sa *umiestnila*... (Výr. zpr. VHŠ v T. Sv. Martine 49/50, 7).

Popri slovesách *umiestniť*, *premiestniť*, *rozmiestniť* s -ň- vyskytuje sa aj staršia odvodenina od podst. mena *mesto* (s významom „miesto“)², a to obyč. len vo zvratnej forme *mestiť sa*.

Popri základnom tvare *mestiť sa* jestvujú odvodeniny *vmestiť sa*, *zmestiť sa*, *pomestiť sa* s významom „vojstť, spratať sa na isté miesto“.

Doklady: ...*nemestiť* sa mu do nej (čiapky) 18 paklíkov patrónov (Taj. IX, 16). (Nemci) počali zakladať i nové ... obce, pretože už viac *nemestili* sa do zaujatých obcí slovenských (Škult., O Slov. 299). Pospolitost sa ani *nemestila* všetka do lavíc (Kuk. IV¹, 58). Tak šli vedno, usilujúc sa *zmestiť* na chodník (Timr. V, 85). Pod jednu šablónu *nezmestiť* sa veľa duchov (Vaj. I¹, 216). (Deti) *pomestily sa* na priestore (Šolt., Sedemdesiat 72). Všetci sa *pomestime*. Dobrých ľudí sa moc *zmestiť* (Kuk. II¹, 195).

Tvary *mestiť sa*, *vmestiť sa*, *zmestiť sa*, *pomestiť sa* bez -ň- a tvary *umiestniť*, *premiestniť*, *rozmiestniť* s -ň- predstavujú dve skupiny slovesných tvarov s rozličným tvorením a rozličným významom.

Podobnú tvarovú dvojicu s rozličným významom máme aj pri slovesách *siliť sa* (s odvodeninami *presiliť sa*, *vysiliť sa*), ktoré je odvodené od subst. *sila*, a *posilniť (sa)*, ktoré je odvodené od adj. *silný*. Význam slovesa *siliť sa* je „namáhať sa“ (s odvodeninami *presiliť sa* „vydať nadmieru svojich síl“, *vysiliť sa* „vydať všetky sily“). Sloveso *posilniť* znamená „urobiť silným“, *posilniť sa* „dodať si sily“.

Významový odtienok je aj pri tvarovej dvojici *zmariť* a *zmárniť*. Tvar *zmariť* má za základ substantívum *zmar* a tvar (*z*)*márniť* adj. *márny*. Obidve slovesá majú význam „nivočiť, obrátiť na zmar“, lenže pri slovese *márniť* a jeho odvodeninách *zmárniť*, *premárniť*, *pomárniť* je význam konkrétnejší: *Zmaril* (= prekazil) mi celý plán. *Zmárnil* (= premrhal) si nadarmo toľko času.

² Dnešný spisovný tvar je *miesto*. V ľudových nárečiach dublety *miesto/mesto* ani dnes nie sú ešte tak vyhranené ako v spisovnom jazyku. V jazyku staršieho pokolenia tvar *mesto* znamenal 1. *miesto*, časť slobodného priestranstva, na ktorom sa niečo nachodí alebo sa môže nachodiť; 2. *mesto*, väčšiu obec, osadu, nie dedinu. Tvar *mesto* pre obidva významy uvádza aj Bernolákov Slovár (II, 1368). Jediná forma *mesto* pre obidva uvedené významy používa sa aj v štúrovčine: Hadrián rozkázau ho (kostolík) pobúrať a na jeho *mesto* chrám pohanskej bohiňe... vystaviť (Domová pokladnica, Kalendar na rok običajní 1849, str. 158). Doklad z nárečí zachycuje napr. Polívkov súpis: na jej *mesto* svojú djevkú princovi doviezla (III, 230).

Záverom možno konštatovať, že v slovenčine slovesné tvary *umiestniť*, *premiestniť*, *rozmiestniť* s -ň- majú svoje miesto. Sú to tvarové analógie podľa skupín slovesných tvarov s adj. základom na -ný typu *upevniť* (od adj. *pevný*), *uprázdniť* (od adj. *prázdny*).

V češtine pri obdobných tvaroch *umístiti*, *přemístiti* zachováva sa forma bez -ň-, keďže sú utvorené priamo od základu podstatného mena *místo*. Naproti tomu v slovenčine formy bez -ň- utvorily sa pri slovesách *mestiť sa*, *zmestiť sa*, *vmestiť sa*, *pomestiť sa*, ktorým so stránky významovej odpovedajú české tvary s -n-: *(v)městnati (se)*, *směstnati (se)*.

Podobne proti slovenskému *chutiť*, *pochutiť si* je české *chutnati*, *pochutnati si*.

Podobné tvaroslovné rozdiely medzi češtinou a slovenčinou sú napr. aj pri slovesách čes. *posílit* — sloven. *posilniť*, čes. *napodobiti* — sloven. *napodobniť* (popri *napodobiť*); čes. *bujet* — sloven. *bujniť*, čes. *spoutati* — sloven. *sputnať* (*odpútnať*, *zapútnať*, *pripútnať*; popri *spútať*, *odpútať*, *pripútať*).

Štrajkolomec

Miloš Gosiorovský

Toho, kto nastúpením práce za štrajku chce *zlomiť* boj svojich súdruhov, nazývajú ruskí robotníci „štrejkbrecher“; maďarskí robotníci „sztrájktrő“; nemeckí robotníci „Streikbrecher“; anglickí robotníci „strike-breaker“; slovenskí robotníci „štrajkolomec“ atď. Z toho vidno, že slovo „štrajkolomec“ vzniklo v priebehu triedneho boja robotníckej triedy a jej prechodu k štrajkom.

Aj v slovenskej komunistickej tlači sa do roku 1938 zásadne písalo „štrajkolomec“ (a podľa toho: „štrajkolomecký“ a „štrajkolomectvo“) proste preto, že tak napospol nazývali naši robotníci všetkých triedne nevedomých svojich súdruhov, ktorí nastúpením práce za štrajku chceli *zlomiť* ich boj.

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 na str. 402 pri hesle „štrajk“ neuvádzajú ďalší tvar „štrajkolomec“, ale „stávkokaz“.

Vždy sme odsudzovali snahy slovenských jazykových puristov a násilné vylučovanie slov prebratých z češtiny (*výrobca*, *pravítka*, *žehlička*, *pozde*, *hluk*, *klokan*, *chlíba* atď.). No v danom prípade tvar „stávkokaz“, i keď je prebratý z češtiny (resp. „poslovenčený“ na „štrajkokaz“), pokladám za nepresný, nehovoriac už o tom, že u slovenských robotníkov bol a je rozšírený presnejší tvar „štrajkolomec“, ktorý lepšie vystihuje toho, kto *láme* takýto boj robotníckej triedy. Je predsa rozdiel v tom, keď

sa *prekazi* štrajk (ešte predtým, než by vypukol), a v tom, keď sa *zlomí* štrajk, ktorý sa už začal (a zlomí sa často za pomoci *štrajkolomcov*).

Okrem toho, že mnohé jazyky, ako napr. ruština, maďarčina, nemčina, angličtina a i., majú výrazy presne zodpovedajúce nášmu „štrajkolomec“, na podopretie svojej pripomienky uvádzam aspoň niekoľko citátov z orgánu KSČ pre Slovensko „Pravda“ z roku 1930, t. j. z obdobia, keď Slovenskom prebiehala vlna štrajkových bojov.

14. januára 1930 v článku o štrajku skalických drevorubačov je veta: „*Štrajkujúci* majú rozostavené hliadky, aby sa nemohol dostať *štrajkolomec* do hory.“ (Pravda, roč. XI, č. 4.)

9. februára 1930 v článku „*Štrajkolomecký* teror sociálfašistov v Handlovej“ je veta: „Predovšetkým je tu skutočnosť otvoreného *lámania* bojových príprav so strany sociálfašistov.“ (Pravda XI, č. 7.)

23. februára 1930 v článku „Štrajkom proti racionalizácii“ je veta: „Nevyskytol sa ani jeden prípad *štrajkolomectva*.“ (Pravda XI, č. 9.)

16. marca 1930 článok „Štrajk v Hungárii v Žiline v palbe *štrajkolomeckých* sociálfašistov“ má podtitul „Výlukou chcú *zlomiť* boj!“ a sú v ňom vety: „No zmobilizovali hlavnú *štrajkolomeckú* fašistickú agentúru buržoázie: sociálfašistov.“ — „...naši súdruhovia poukázali na podľú *štrajkolomeckú* úlohu sociálfašistov...“ — „treba sa s celou ostrosťou postaviť proti *štrajkolomectvu* a v prvom rade proti sociálfašistom, ktorí sú hlavnými organizátormi *štrajkolomectva*.“ (Pravda XI, č. 12.)

12. októbra 1930 článok o sjazde sociálnej demokracie má nadpis „Sjazd *štrajkolomcov*“. (Pravda XI, č. 41.)

Súdruh Gottwald vo svojom článku „K V. sjezdu KSČ“ v „Komunistickej revui“, roč. VI, č. 1 (január 1929), hovoriac o metódach a prostriedkoch rozbíjačskej činnosti reformizmu, okrem iného uvádza: „Stávkokazectví a *lámání* hospodárských i politických bojů dělnictva.“ Tento príklad tiež hovorí za to, aby v slovenčine bolo: „*Štrajkolomectvo* a *lámanie* všetkých hospodárskych i politických bojov robotníctva.“

A takýchto príkladov o tom, že vládnuca trieda sa za kapitalizmu pokúšala boj robotníkov vždy *zlomiť* (v komunistickej tlači sa nikdy v tejto súvislosti nepísalo *skaziť*), je u súdruha Gottwalda niekoľko. Tak napr. v otvorenom liste ÚV KSČ sociálnodemokratickým a národnosocialistickým robotníkom z 19. júla 1931 je veta: „Odpor proletárskych mas proti tomuto vyhľadovovaciemu ťažení byl *lámán* vládní politikou těchto (t. j. sociálfašistických — pozn. M. G.) vůdců.“ (Rudé právo XII, č. 141.)

Súdruh Zápotocký vo svojej knihe „Vstanou noví bojovníci“ (Praha 1949, str. 251) pri opisovaní štrajku na Kladne píše, že aj za pomoci štrajkolomcov „byla stávka horníků po několika nedělích *zlomena*“.

Pri prvom výročí slávneho štrajku horehronských drevorubačov napísal jeho organizátor súdruh Anton Ťažký, drevorubač z Čierneho Balogu, 19. januára 1937 článok „Jubileum horehronského štrajku“, v kto-

rom okrem iného píše: „A tak 20. januára 1936 vzblčal štrajk. Hrozieb bolo dosť. Verbovačov na *štrajkolomcov* tiež.“ (Slovenské zvesti II, č. 12.)

Tvrdím, že v slovenskej komunistickej tlači sa do Mníchova termín „štrajkokaz“ vôbec nikdy nevyskytol a termín „stávkokaz“ zriedkakedy.

Nadežda Krupskaja vo svojich spomienkach hovorí aj o tom, ako V. I. Lenin bojoval proti nesprávnemu, *nepresnému* alebo povrchnému chápaniu slov v ruskom jazyku. Keď uvážime skutočný obsah slova „štrajkokaz“, musíme uznať, že je nepresný („kaziť štrajk?“), a naopak musíme uznať, že presný je obsah slova „štrajkolomec“ („lámať štrajk“), o čom hovoria všetky príklady, ktoré som uviedol.

Do starých pravopisných slovníkov sa termíny „štrajkolomec“, „štrajkolomecký“ a „štrajkolomectvo“ nemohly dostať jedine preto, že buržoázna jazykoveda na Slovensku k slovníkovým prácam nikdy neexcerpovala ani jedny komunistické noviny a na boj slovenskej robotníckej triedy (a ňou používané termíny) sa dívala ako na čosi, čo do slovenského národa a do slovenského jazyka nepatrí.

Je zaujímavé, že hoci ruština má pre slovo „štrajk“ až dva výrazy („zabastovka“ i „stačka“), pre toho, kto *láme štrajk*, má len výraz prevzatý z nemčiny („štrejkbrecher“). Zaujímavé je to preto, že ostatné výrazy, ktoré významovo súvisia so slovom „štrajk“, majú korene „bast-“ a „stač-“, napr.: „zabastovočnýj“ i „stačečnýj“ (štrajkový); „zabastovčik“ i „stačečnik“ (štrajkujúci), „bastovať“ (štrajkovať) atď. Pritom slovám „bastovať“, „zabastovka“ ap. sa dáva prednosť pred slovom „stačka“, keďže „stačka“ má aj iný význam než „štrajk“, napr.: „stačka s kemnibud“ = „tajná smluva“, „sprisahanie“; „vehodiť v stačku s kem“ = „prichádzať do spojenia“ a pod. No pre naše termíny „štrajkolomec“, „štrajkolomecký“ a „štrajkolomectvo“ má ruština len termíny „štrejkbrecher“, „štrejkbrecherskij“ a „štrejkbrecherstvo“.

Navrhujem preto, aby sme aj v novom pravopisnom slovníku uviedli termíny, ktoré slovenská robotnícka trieda vo svojej združujúcej väčšine užíva: *štrajk*, *štrajkovať*, *štrajkový*, *štrajkujúci*, *štrajkolomec*, *štrajkolomecký*, *štrajkolomectvo*.

Pozn. red.: Na podopretie autorových vývodov možno uviesť, že aj prvý slovenský socialistický spisovateľ Peter Jilemnický, hoci bol rodom Čech a poznal dobre slovo „stávkokaz“, používal vo svojich prácach výraz *štrajkolomec*. Stretli sme sa s ním napr. v románe *Kus cukru*.

Diktát na záverečných skúškach na našich stredných školách

Vlado Uhlár

I. Záverečné skúšky na stredných školách, ktoré sa konaly slávnostným spôsobom na konci šk. r. 1950/51 u nás po prvý raz vôbec, boli jasným dokladom stúpajúcej ideovej a vedeckej úrovne nášho školstva. Naše školstvo celkom pohotovo odpovedalo na požiadavky, vytýčené zodpovednými činiteľmi už pred začiatkom školského roku, aby školy venovali zvýšenú pozornosť jazyku vyučovaciemu — materinskej reči, jazyku ruskému — reči socializmu a matematike. So zvýšenou pracovnou horlivosťou pracovalo naše školstvo na splnení vytýčených požiadaviek a po ročnej práci na záverečných skúškach predložilo výsledky svojej práce so žiactvom komisiám, ktorých slozenie bolo zárukou správneho chápania potrieb našej robotníckej triedy.

Skúšky mali jednoduchý organizačný rámec, prebiehali v tých istých dňoch (písomné 8. a 9. júna, ústne v týždni od 11. júna) a svojimi výsledkami nám poskytujú bohatý materiál na dôkladné spoznanie ideového a vedeckého stavu našej strednej školy.

Podľa preukázaných výsledkov na skúškach písomných a ústnych možno približne dobre zistiť úroveň vyučovania a stupeň vedomostí v materinskom jazyku. Túto možnosť mali jednak školskí inšpektori a jednak hlavne povolani odborníci školskej správy, ktorí sa rozišli po všetkých krajoch Slovenska a porovnávaním odpovedí žiactva rozličných stredných škôl vytvárali si obraz o práci učiteľov na školách, o ich odborných vedomostiach, o ich schopnosti podávať poznatky vhodnou, priliehavou a účinnou metódou a správnu formou. Pritom ide hlavne o to, aby sme prácu vykonanú na jednotlivých ústavoch mohli navzájom porovnávať a dobré metódy a výsledky z jedného ústavu prenášať na všetky ústavy.

Jednotný text diktátu pre všetky školy príslušného stupňa je veľmi vhodným podkladom pre takéto porovnávanie a zistenia úrovne triedy, školy, kraja atď. Keďže na záverečných skúškach na stredných školách bol jednotný text diktátu (i slohových písomných prác) pre celý kraj, ba azda aj pre celé Slovensko, máme jedinečnú možnosť pokúsiť sa o zistenie pravopisných vedomostí žiakov na rôznych školách. V tomto článku som spracoval materiál z diktátov 109 žiakov dvoch štvrtých tried Strednej školy dievčenskej v Ružomberku, kde som učil od decembra 1950.

D I K T Á T.

Z reči prezidenta Republiky Klementa Gottwalda školskej mládeži, učiteľom a profesorom na Staromestskom námestí 26. apríla 1948.

- 5 Zákon o jednotnej škole, ktorý dnes oslavujete, odstraňuje všetky rozdiely medzi školami pre mládež do 15 rokov. Vy sami viete, aké boly dosiaľ rozdiely medzi strednou školou a mešťiankou, medzi školami v meste a na vidieku.

A ďalšia dôležitá vec, ktorú zákon prináša, je to,

- 10 že škola vás bude učiť uvedomelej láske k práci. U nás je ešte často rozšírená povera, že telesná práca, práca rúk, je niečo horšieho a nižšieho, ako práca umom, že robotník, remeselník alebo roľník je menejcennejší ako úradník. To je povera, a ošklivá povera. Tú pestovali bohatí páni, ktorí sami nič nerobili, ale rozoštvávali pracujúcich ľudí medzi sebou, aby ich ľahšie ovládli a mohli koristiť z ich práce. My sme však v novej Republike takýchto pánov vyhnali a dnes u nás platí zásada, o ktorej sa spieva v Piesni práce: „Veď všetko, čo tu človek má, len práca dáva statočnosť! Buď práci česť!“

Túto hlbokú pravdu musíte všetci dobre pochopiť. Práca je zdrojom všetkého, čo potrebujeme k životu, všetkých krás a ľudského šťastia. Ľudia, ktorí žijú bez práce, hoc by mohli pracovať, sú zlí a celkom zbytoční na svete. Ale ľudia, ktorí pracujú a radi pracujú, sú užitoční a potrební. Im dnes patrí naša Republika a oni sú v nej pánni.

- 25 Pri tom rovnako dôležitá je práca robotníka, roľníka a inteligenta. Avšak základom všetkého je práca telesná, práca rúk.

Text diktátu.

II. Text diktátu, úryvok z reči prezidenta Klementa Gottwalda mládeži o význame jednotnej školy a hodnotách, ktoré dáva statočná práca, je *ideovo* veľmi správne zvolený. Text diktátu je *slohový celok*, akým má byť každý správny diktát. Treba to tu zdôrazniť, lebo táto metodická požiadavka sa často na našich školách obchádza a na diktáty sa používajú vety, navzájom nesúvisiace, násilne spojené, umelé konštrukcie, ktoré neraz v jednotlivostiach odporujú aj samej spisovnej norme.

Diktát i s nadpisom zaberá 30 strojom písaných riadkov, čo je pri normálnom riadkovaní celá strana, ktorá pri písaní perom vydá až 45 riadkov a teda skoro celé dve strany. *Rozsah* diktátu je teda značný a žiaci mali čo pracovať, aby za pol hodiny diktát napísali a potom si ešte celý diktát skontrolovali. Podľa osvedčených zásad i v upozornení k textu pre diktát sa uvádza, že „po skončení diktátu učiteľ dá žiakom dost času na kontrolu diktátu“. Času sa síce žiakom poprialo aj viac ako pol hodiny, ale rozsiahlosť diktátu viedla k tomu, že v druhej polovici, čo je u 14—15-ročných žiakov pochopiteľné, nevedeli sa už celkom sústrediť na kontrolu textu, a preto sa vyskytuje v druhej polovici diktátu väčší počet chýb. V našom prípade okrem toho práve koniec textu vystupňováva náročnosť na vedomosti a pozornosť pisateľa.

Pri opravovaní diktátu (práca súrila, lebo v piatok boli písomky, a to voľná slohová práca i diktát, a v pondelok už ústne záverečné skúšky) po prezretí nejakej desiatky diktátov žiakov rozličného prospechu, upevnil som si svoj pôvodný náhľad nadobudnutý hneď pri diktovaní, že diktát sa vymyká z rámca bežnej predstavy o diktátoch, lebo sa v ňom nevyskytuje dosť príkladov na najťažšie pravopisné javy (*i—y*, predložka *s*, *z*, predpona *s-*, *z-*, vlastné mená a prídavné mená z vlastných mien ap.) Pri zbežnej prehliadke v diktáte bolo naozaj málo chýb tohto druhu. Ale hneď sa potvrdzoval aj druhý pôvodný náhľad, že

diktátový text, ktorý je vzornou ukážkou rečnickej prózy veľkého mravného účinku so silným citovým prízvukom, kladie veľké nároky na intelektuálnu vyspelosť žiakov, pokiaľ sa má prejavíť nielen pochopením textu, ale aj jeho správnym členením, náležitým použitím interpunkčných znamienok, najmä čiarok.

III. Čakali by sme, že celkove nájdeme v diktáte málo chýb na interpunkciu, ak sme diktátový text prečítali pomaly, výrazne, s náležitými prestávkami, zvyšujúc vetnú melódiu pred čiarkou a snižujúc ju pred koncom súvetia, zachovávajúc pritom celkovo prirodzený spád vetnej melódie. Ale výsledky z nášho diktátu sa nekryjú s týmto očakávaným predpokladom.

Niektoré pomerne rozsiahle súvetia textu viedly žiačky k nesprávnemu členeniu súvetia. Tak podradňovacie súvetie *U nás je ešte stále rozšírená povera, že ...*, v ktorom hlavná veta je rozvitá dvoma vedľajšími vetami prívlastkovými, uvedenými spojkou *že* (*Aká povera?*), ktoré sú navzájom v pomere priradenosti, toto složené súvetie zvierlo 11 žiačok (medzi nimi i veľmi dobré), aby osamostatnili druhú vedľajšiu vetu (*Že robotník ...*). Viedla ich aj vetná melódia, ktorá v tomto dlhom súvetí práve na uvedenom mieste nestúpa, ale pri účinnom zdôraznení klesne a za ňou nasleduje dlhšia pauza. Podobne sa vyskytlo osem prípadov zlého členenia v podradňovacom súvetí *Vy sami viete, že ...*, kde predmetná veta (*Čo viete? ... aké boli dosiaľ rozdiely ...*) je rozvitá dvoma paralelnými neshodnými rozvitými prívlastkami. (*Aké rozdiely? ... medzi strednou školou a mešťankou, medzi školami v meste a na vidieku*). — Druhý rozvitý prívlastok i vplyvom vetnej melódie písaly žiačky ako osobitnú, samostatnú vetu. (*... mešťankou. Medzi školami v meste a na vidieku.*) Vyskytly sa aj dva iné prípady podobného nesprávneho členenia.

Opačne zasa pri citovaní záveru z Piesne práce 13 žiačok spojilo samostatnú zvoláciu vetu *Buď práci česť!* v celok s predošlou vetou. Obdobných prípadov nesprávneho spájania viet sa vyskytlo ešte sedem. Napr. tri žiačky písaly: *Ale ľudia, ktorí pracujú ..., sú užitoční a potrební, im (!) dnes patrí naša republika ...*

Na zlé členenie súvetí alebo na nadmerné spájanie bolo vedno 41 chýb. Značný počet týchto chýb sa dá vysvetliť z najväčšej čiastky neobyčajnou dĺžkou súvetí.

Priama reč je tou časťou učiva, ktorú žiaci vo všeobecnosti dobre ovládajú. V našom diktáte sa cituje záver z Piesne práce. Hoci pri citátoch sa niekedy nepoužíva dvojbodka pred citátom a citovaná časť nebýva potom v úvodzovkách, povaha nášho citátu si žiadala tieto znamienka. Nenapísalo ich 8 žiačok. Zato 23 žiačok použilo úvodzovky, ale miesto dvojbodky použili chybné bodku alebo čiarku (jedna dokonca bodkočiarku).

Najpoučnejší v zápornom smysle bol náš diktát vo veci používania, prípadne nepoužívania čiarok. V 109 diktátoch bolo na čiarok celkom 1029 chýb (9,4 na žiačku). Zaiste je to značný počet chýb. Práve problém chýb v používaní čiarok ma viedol k napísaniu tohto článku. Sama tabuľka výskytu chýb je dosť poučná.

Z výskytu chýb mi nemožno vyvodíť nijaký záver na kvalitu žiačok, lebo v prvej malej skupine popri výborných žiačkach (6) sú i žiačky priemerné (3), ba i slabšie (2), ako zasa medzi žiačkami s veľkým počtom chýb v tomto smere nachodím nielen naozaj slabé žiačky, ale aj dve chválitebné. Dokonca 12 chýb sa vyskytlo u žiačky, ktorá bola ináč výborná.

Niečo lepší stav v otázke čiarok u žiačok IVb nie je azda svedectvom lep-

Počet chýb	Počet žiakov		Celkom 109
	zo IVa	zo IVb	
2—4	7	4	11
5—9	17	24	41
10—14	25	23	48
15—19	7	2	9
celkom čiarok	557	472	1029
priemer	9,9	8,9	9,4

šieho stavu vedomostí (ostatných chýb je v tejto triede viac), ale dôsledok pomalšieho diktovania. Diktoval som totiž najprv v IVa a pri diktáte som získal isté skúsenosti, ktoré som v tomto smere mohol použiť v IVb. Bolo to najmä v diktovaní nadpisu, ktorý som v IVb diktoval pomalšie a najmä splývavejšie. Nadpis je kusá veta, v ktorej predložkový pád (*Z reči*) je rozvitý neshodným, ďalej rozvíjaným prívlastkom (*prezidenta republiky Klementa Gottwalda*), potom novým, trojnásobným neshodným prívlastkom (*školskej mládeži, učiteľom a profesorom*) a nakoniec základný výraz je ešte rozvitý miestnym a časovým určením (*na Staromestskom námestí 26. apríla 1948*). Povaha trojriadkového nadpisu pochopiteľne žiada niekoľko pauz v reči, členenie na niekoľko výdychových takto, ktoré lákajú vyznačiť ich čiarkou.

Chyby v nadpise som osobitne spracoval a zistil som, že v IVa bolo 73 nadmerných čiarok, v IVb už len 30. Žiačky oddeľovali čiarkou prístavok *Klementa Gottwalda* od nadradeného výrazu (*prezidenta republiky(,) Klementa Gottwalda*) a niekedy oddeľovali čiarkou aj miestne, ba aj časové určenie: *Z reči... profesorom(,) na Staromestskom námestí(,) 26. apríla 1948*.¹ Oddeľovanie príslovkového určenia je známym pravopisným kazom. V našom prípade je tento kaz do istej miery pochopiteľný dĺžkou nadpisu.

Aby som zistil v samotnom texte chyby v prípadoch, kde žiačky nevedeli (prípadne niekedy zabudli) použiť čiarku, alebo ju použili nadmerne, osobitne som pre tento problém spracoval v každej triede po 10 diktátov žiakov rozličného prospechu (výskyt chýb od 2—3 až do 17—18).

Skoro pravidelne nedokázali žiačky správne použiť čiarku pri členení složitých súvetí s vloženými vzťažnými vetami. Najmä vzťažné zámeno *čo* (*Vedť všetko[,] čo... Práca je zdrojom všetkého[,] čo potrebujeme...*)² nie je im dosť výrazné a podobne ani tvary pomocného slovesa *byť* (*A ďalšia dôležitá vec, ktorú zákon prináša[,] je to... Ľudia,... hoc by mohli pracovať[,] sú zlí... Ľudia, ktorí radi pracujú[,] sú užitoční...*). No často chýba čiarka aj pred vzťažným zámenom *ktorý*, *aký*.

Skoro pravidelne sa opakujú chyby temer u všetkých žiakov ku koncu diktátu (predposledný odsek), kde sú súvetia s najnáročnejšími požiadavkami na interpunkciu. Pri vypisovaní som mohol napokon použiť už hotovú schému: *Ľudia[,] ktorí...[,] hoc...[,] sú... Ale ľudia[,] ktorí...[,] sú...*

Nadmerne sa vyskytla čiarka pred porovnávacou spojkou *ako* a niekedy aj

¹ Celkove bolo v nadpise v IVa 167 chýb, v IVb 90; úplne bez chyby mali nadpis v IVa iba dve žiačky a v IVb 10 žiakov.

² Na označenie chýbajúcej čiarky používame čiarku v hranatej zátvorke, na označenie nadmernej čiarky používame čiarku v okrúhlej zátvorke.

pred spojkou *alebo*: *U nás je ešte často rozšírená povera, že telesná práca[,] práca rúk[,] je niečo horšieho a nižšieho(,) ako práca umom, že robotník remeselník(,) alebo roľník je menejcennejší(,) ako úradník*. Aj v samotnom texte diktátu je omylom čiarka pred porovnávacou spojkou *ako* (... , *ako práca umom*). Žiačky tu písali čiarku asi pod vplyvom predchádzajúcich čiarok. Túto čiarku som pokladal za chybu a opravoval som ju.

Čiarka pred spojkou *a* vo význame stupňovacom vo vete *To je povera, a ošklivá povera* (riadok 14) je zaiste nad sily žiakov strednej školy. Preto som čiarku v texte výslovne nadiktoval.³ Vzrušený ráz tejto vety by si žiadal uzavrieť ju výkričníkom.

Zvolací charakter uvedenej vety je výraznejší ako napr. pri vete *Veď všetko, čo tu človek má, len práca dáva statočnú!* Preto som na konci uvedenej vety výkričník nadiktoval. V nasledujúcej vete *Buď práci česť!* rozkazovacia forma slovesa dostatočne žiakom označila zvolací charakter vety. Iba 11 ich nepoužilo výkričník.

IV. Chyby proti interpunkcii tvoria väčšinu všetkých pravopisných chýb diktátu. Ostáva oboznámiť sa s druhou, menšou polovicou pravopisných chýb diktátu. Najprv uvediem niektoré význačnejšie a problematickejšie prípady čo do podstaty a hodnotenia.

prezident Republiky, nová Republika, naša republika: S prekvapením som zistil, že veľká väčšina žiakov si nevedela rady s písaním slova *republika*. V nadpise (*Z reči prezidenta Republiky...*) z 56 žiakov IVa napísalo slovo *Republiky* s veľkým *R* iba 14, z 53 žiakov IVb 37; teda zo 109 žiakov písalo 58 *prezidenta republiky* s malým *r*. To je vyše 50%.

Z 20 žiakov (rozličného stupňa prospechu), ktorých diktáty som osobitne štatisticky zhodnotil, nebolo ani jednej, ktorá by bola vyriešila tento problém správne. Šesť z nich písalo vždy veľké *R*, ako je v diktátovej predlohe. Končne je to problém sám pre seba a nad sily žiakov strednej školy. V českom pravopise sa píše v týchto prípadoch vždy *republika* s malým *r* a tento stav sa má správne uplatniť aj v nových Pravidlách slovenského pravopisu. Skúsenosti s týmto diktátom podobné riešenie naliehavo podporujú.

V samotnom texte diktátu sa píše všetky tri prípady rovnako (*prezidenta Republiky, v novej Republike, naša Republika*), hoci v poslednom prípade je úzus písať *naša republika*.

Pochopiteľne som nemohol odchyľky od bežného pravidelného úzu v týchto prípadoch hodnotiť ako hrubú chybu a prípady písania *naša republika* ako *naša Republika* som ani neopravoval.

Dalo by sa azda metodicky vyčítať, že takéto sporné veci som mal pred diktátom žiakom objasniť. No keď v úradnom texte diktátu nebolo nijakej poznámky k pravopisu diktátu, sám som pokladal takéto počínanie za nedovolené, a to už aj preto, lebo takto sa jedna škola mohla dostať do výhody pred druhou. Bol som si tiež vedomý, že diktát je volený tak, aby žiaci strednej školy svojou úrovňou naň stačili.

Pieseň práce: Celkom nový typ tohto vlastného mena privádzal úplne do pomykova moje žiačky a som presvedčený, že na iných školách to nebolo ináč. Zo 109 žiakov napísalo „pieseň práce“, 21 „pieseň Práce“, jedna „Pieseň Práce“

³ Dve žiačky túto čiarku pri kontrole textu prečiarly.

a iba 37 napísalo správne *Pieseň práce*. U jednej žiačky som mal možnosť dokonale nazrieť do jej pochodu myslenia. Napísala a postupne prečiarkovala ako zlé: *P p Pieseň práce* a aj poslednú správnu podobu opravila prečiarknutím a nadpísaním na *p P*, teda nesprávne na *pieseň Práce*. Nehodnotil som v týchto prípadoch chybu ako hrubú.

menejcennejší: Toto složené slovo (druhý stupeň adj. *menejcenný*) napísalo 98 žiakov ako dve slová (*menej cennejší*) a iba 16 ho napísalo správne. Preto som chybu zasa nehodnotil ako hrubú.

pritom: Pravidlá dovoľujú písať časticu *pritom* iba vedno. V predlohe diktátu píše sa táto častica ako predložkový pád *pri tom* (dve slová), zaiste vplyvom českej predlohy. Písanie prísloviok a častíc tohto typu som sám so žiakmi precvičil a predsa ich 42 písalo *pri tom* ako dve slová. Správne *pritom* napísalo 67 žiakov. Ani túto chybu som nehodnotil ako hrubú.

avšak: Väčšie prekvapenie ma čakalo s písaním spojky *avšak*, ktorú 50 žiakov písalo *a však* (59 správne *avšak*). Spojka *avšak* sa nepoužíva v jazykovom prostredí našej školy, je známa v Liptove iba v učenom, knižnom štýle, preto polovičke našich žiakov bola celkom neznáma. Sám som mal vôľu diktovať miesto *avšak* *ale*. Bol by som prišiel o veľmi cennú skúsenosť. Chybu som nepočítal za hrubú.

V písaní *vlastných mien* okrem spomenutých dvoch javov (*prezident Republiky* a pod. a *Pieseň práce*) žiačky sa dopustily chýb v týchto prípadoch: V predložkovom výraze *na Staromestskom námestí* dve žiačky napísaly na *staromestskom námestí*, ale tri na *staromestskom Námestí*. Len po raze sa vyskytlo nesprávne písanie *o Jednotnej škole, z jazyka Slovenského*, ale desať ráz nesprávne *Strednou školou*, šesť ráz *Mešťiankou* a desať ráz *na Vidieku*. Nesprávne na spôsob písania v liste som našiel tri razy *škola V á s bude učiť...*

Predložkové pády chybné *vedno* napísaly: 6× *vnej*, 6× *unás*, 1× *vnovej*. Raz sa vyskytlo chybné písanie *čotu* miesto *čo tu*. Opačne zasa jedna žiačka napísala osve *do siaľ* miesto *dosiaľ*.

V písaní *ä* u dvoch dobrých žiakov bolo chybné *petnástich*, dve žiačky vždy (po tri razy) písaly *mädzi*.

V diktáte je iba jeden doklad na predložkový pád s predložkou *z*, ktorá sa v tomto prípade aj vyslovuje ako *z*. Dve dobré žiačky dodatočne nesprávne opravily vo výraze *koristiť z ich práce* predložku *z* na *s*.

„*Ypsilonové*“ chyby boli pomerne zriedkavé, ale predsa sa vyskytly a pri celkovom spočítaní bolo ich až 51. Vyskytly sa predovšetkým u slabých žiakov (u jednej 5×, u troch 3×), ale napodiv vyskytly sa jednotlivo aj u troch veľmi dobrých žiakov.

Slabé žiačky spravily chyby v koreni slova (*mi sme* 1×, *zbitočný* 1×, *korystif* 1×, v predpone *vy-* 2× (*vihnali*)). Z nich dve písaly *y* aj v neurčitkovej kmeňotvornej prípone (*nerobyli, pochopyť*) a jedna z nich napísala *y* dokonca aj v prítomnej osobnej prípone: *dnes u nás platý* (je to vplyvom tvrdého rodného nárečia). No našla sa u dvoch žiakov aj chyba v koncovke gen. pl. prid. mien (*takích*).

Najviac chýb bolo v základnej číslovke (*do 15 rokov*), ktorú som po opýtaní žiakov kázal vypísať slovom. Štrnásť žiakov napísalo chybné *do pätnástich rokov*. Najviac špekulovaly dobré žiačky, zakiaľ ostatné napísaly číslovku správne — podľa výslovnosti. Pravopis čísloviek sme boli dôkladne prebrali, ale

v rozlišovaní niektorých tvarov základných a radových čísloviek (*siedmich* — *siedmych*) budú vždy ťažkosti.

V min. čase (shoda prísudkového slovesa s podmetom v rode) bolo sedem chýb. Po 3× nesprávne písaly (*páni*) *mohly koristiť*, 1× *boli rozdiely*, po 3× *Tú pestovali bohatí páni* (z toho dve žiačky veľmi dobré).

Dost chýb bolo v nom. pl. prid. mien pre muž. životný rod: (*Tuďia, páni*), ktorý (8×) ... *sú zlí* (tu sa nevyskytlo ani raz *ý!*) a celkom *zbytočný* (6×); ... *sú užitočný* (5×) a *potrebný* (2×); *bohatý páni* (1×). Vidno zreteľne, že složité súvetia konca diktátu oslabili pozornosť žiakov, ktoré už potom nestačily sledovať presne závislosť prid. mien na príslušnom podstatnom mene, najmä ak prid. meno bolo vo vete vzdialené od podstat. mena.

Pri *delení slov* sa vyskytly tieto chyby: a) snaha zakončiť slabiku spoluhláskou v prípade spoluhláskovej skupiny: *zák-ladom* 2×, *vyh-nali* 2×, *rozoš-tvávali* 2×, *pot-rebujeme*, *pot-rební* 2×; b) opačná snaha dať celú spoluhláskovú skupinu na nový riadok: *mo-hli*, *ovlá-dli*, *meštia-nkou*, *užito-čný*, *robo-tník*, *pä-tnástich*; c) iné: *med-zi* 4×, *Tuds-kého* 1×.

Chyby pri *mäkčení spoluhlások*. Miesto *l* písaly *l*: *apríla*, *remeseľník*, *ceľ-kom*, *ďalšia*, *školský*, *telesná* 2×; opačne *l* za *l*: *dosiaľ* 5×, *lahšie* 1×. Zaiste len nedopatrením chýbaly mäkkene v slovách *ďalšia* („*dalšia*“), *šťastie* („*stas-tie*“), *česť* („*čest*“).

Viacrát sa vyskytla chyba v písaní *ô* v slove *dôležitý* (*dvôležitý*; raz u veľmi dobrej žiačky dokonca aj *dvôležitý*).

Zjednodušenie spoluhláskovej skupiny sa vyskytlo až 18× v slove *menej-cennejší* (písaly *-cenejší*), po raze *všeci*, *rošírená*, *nižšieho*, *nižšieho* (3× *nižšieho*).

Z typických nárečových liptovských tvarov vyskytla sa len 2× u jednej žiačky dĺžka v koncovke inštr. pl. *školami*. Podľa výslovnosti písaly žiačky aj *tachšie* (1×), *takšie* (3×) i *tahkšie* (1×). — Pre stredné Slovensko sú typické chyby, že koncové *v* alebo *v* na konci slabiky píšu žiaci ako *-u* podľa výslovnosti a zasa opačne koncovku *-ou* píšu ako *-ov*. Na tento druhý prípad bolo v diktáte vedno 18 chýb, a to u jednej žiačky vo všetkých troch prípadoch vo výraze *medzi strednov školov a meštiankov*, u iných rozmanite: *strednov* 3×, *školov* 1×, *meštiankov* 5×; okrem toho v predložkovom výraze *medzi sebou* 6×.

Západoslovenské dlhé koncovky prid. mien *-ej* sa vyskytly 14× u šiestich žiakov. U dvoch po 4× (*jednotnej*, *školskej*, *uvedomelēj*, *o ktorej*), u štyroch po 1× (*v novej*). Dve okrem toho písaly *meněj-cennejší*.

Vyskytly sa aj chyby tvaroslovné: *rozdiele* 2×, *učiť lásky k práci* 2×, *z ich práci* 2×. Tieto chyby sú v diktáte prekvapením. Syntaktického rázu je obmenenie spojenia *z reči mládeži* predložkovým výrazom *z reči k mládeži*. Takýchto prípadov bolo 14. Vznikly zo snahy po väčšej zreteľnosti.

V. Vypočítaním a roztriedením chýb by sa v jazykovednom časopise skončila naša práca. Ale Slovenská reč je časopis, ktorý si vzal v minulom ročníku za úlohu zaoberať sa aj metodikou vyučovania materinského jazyka. Je preto na mieste diktát aj zhodnotiť.

Mnohých čitateľov by mohol podrobný rozbor diktátu priviesť k neopodstatnenému záveru, že pravopisné vedomosti skúšaných žiakov sú slabé. Tak isto

budú možno usudzovať aj niektorí učitelia, ktorí sami skúšali slovenčinu na záverečných skúškach. Ale ak aj sami spočítajú všetky chyby v diktáte svojich žiakov, presvedčia sa, že ani ich výsledky nemôžu byť veľmi odlišné. Môžu byť o niečo lepšie, ale môžu byť aj horšie. Sám som uviedol všetky ťažkosti spojené s diktátom a jeho opravovaním, nepoužil som pri opravovaní čierneho atramentu, pomocou ktorého niektorí nezodpovední vyučujúci skrášľujú svoje výsledky, nediktoval som veľmi pomaly, neprírodné a nenaznačoval som výslovnosťou pravopis. Preto možno chyby diktátu použiť na objektívne spracovanie. Po pätnásťročnej skúsenosti na rozličných typoch našich škôl (III. stupňa a teraz aj II. stupňa) môžem oprávnené pokladať pravopisnú úroveň mojich skúšaných žiakov za dobrú, ba za lepšiu ako dobrú, a to aj napriek značnému počtu chýb v diktáte.

Značný počet chýb bol prekvapením aj pre mňa, lebo diktovaný text sa mi zdal zprvoti veľmi ľahký. I pri opravovaní som myslel, že — okrem problematických prípadov — niet v ňom skoro chýb. Ale keď som začal počítat aj chyby v interpunkcii, zistil som, že počet všetkých chýb vedno je predsa povážlivý. Po skusnom prezretí nejakej desiatky diktátov pred sústavným opravovaním som zistil, že u výborných žiakov sa vyskytuje až 11 chýb, u chválitebných až 20. Takto pokusne v kombinácii s nesporne hrubými chybami som zostavil zhodnotenie diktátu:

výborný stupeň až 11 chýb, z nich možná 1 hrubá,
 chválitebný stupeň až 20 chýb, z nich 2—3 väčšie,
 dobrý stupeň až 25 chýb, z nich 3—4 hrubé,
 dostatočný stupeň až 25 chýb, z nich hrubých 5—6,
 nedostatočný stupeň pri veľkom počte chýb, najmä ak je hrubých viac ako 6.

Výsledok zhodnotenia diktátov bol potom takýto (pre porovnanie uvádzam vedľa aj výsledok hodnotenia slohových prác na záverečných skúškach):

Diktát	IVa	IVb	Vedno	Sloh IVa	IVb	Vedno
1. výborný	9	10	19	14	7	21
2. chválitebný	17	13	30	13	15	28
3. dobrý	12	10	22	14	11	25
4. dostatočný	12	13	25	11	15	26
5. nedostatočný	6	7	13	4	5	9
Žiakov	56	53	109	56	53	109

Dodatočne som zistil, že som postupoval predsa len mierne. No viaceré dôvody ma nútili byť opatrnejším. Boly to najmä isté prekvapenia. Nedostatočne a skoro nedostatočne napísaly diktát niektoré žiačky, ktoré nebývaly nedostatočné a ktoré nepísavaly diktáty a slohové práce nedostatočne. Slabšie napísaly diktát zasa niektoré žiačky, ktoré písaly pekné slohové práce. Ale byly aj opačné prípady. Ba na výbornú napísaly diktát dve žiačky, ktoré slabo písavaly slohové práce. Jedna z nich i teraz napísala slohovú prácu na slabú dostatočnú.

Zaiste som nemal hodnotiť ako výborné tie diktáty, v ktorých bola čo len jedna hrubá chyba.

Po prepočítaní a započítaní všetkých väčších pravopisných kazov za hrubú chybu mi vyšla tabuľka všetkých väčších chýb, ktorá mi celkom prevrátila tabuľku pôvodne počítaných hrubých chýb, podľa ktorých som robil klasifikáciu diktátu.

Hrubých chýb pôvodne počítaných	IVa	IVb	Vedno	Hrubých chýb všetkých	IVa	IVb	Vedno
0	2	6	8	0	—	1	1
1	6	8	14	1	2	4	6
2	17	5	22	2	4	4	8
3	11	4	15	3	12	4	17
4	6	11	17	4	12	3	15
5	6	7	13	5	6	7	13
6	5	2	7	6	7	9	16
7	—	1	2	7	4	6	10
8	—	8	8	8	4	3	7
9	2	1	3	9	3	1	4
všetkých	182	201	383	10	1	6	7
				11	1	2	3
				12	—	1	1
				13	—	2	2
				všetkých	274	322	596

Tabuľka všetkých chýb podľa skupín:

Počet chýb	IVa	IVb	Vedno
3—4	1	1	2
5—9	5	3	8
10—14	7	14	21
15—19	13	9	22
20—24	14	8	22
25—29	10	10	20
30—34	3	6	9
35—	3	2	5

Súhrnná tabuľka všetkých chýb v prehľade:

	IVa 56 ž.	IVb 53 ž.	Vedno 109 ž.
Čiarok	557 (na 1 žiačku 9,0)	472 (8,9)	1029 (9,4)
Hrubých chýb pôvodne	182 (3,25)	201 (3,79)	383 (3,51)
Všetkých hrubých chýb	274 (4,89)	322 (6,07)	596 (5,46)
Všetkých chýb	1133 (20,23)	1064 (20,07)	2197 (20,15 chýb na žiačku)

VI. Napokon uvádzam niekoľko svojich pripomienok.

Myslím, že pri diktáte nemusí ísť o zachovanie originality štýlu autora textu, že niekedy treba text zjednodušiť, aby sa nestalo, že sa pravopisná problematika zúži napr. na problém interpunkcie, ktorej ovládnutie možno lepšie vyskúšať vo voľnej slohovej práci. Text diktátu treba upraviť tak, aby sa v ňom vyskytli príklady na niektoré typické pravopisné javy. Pritom by v diktáte mali byť len jasné a jednoznačné pravopisné javy, ktoré by učiteľa pri opravovaní a hodnotení diktátu neprivádzaly do pomykova.

Žiadalo by sa nielen upraviť text na diktát, ale ho najprv vyskúšať na viacerých školách (najlepšie na základných odborných školách) rozličných jazykových oblastí, aby sa mohli použiť získané skúsenosti pre konečnú vhodnú úpravu textu a na vypracovanie záväzných smerníc pre opravu diktátov, pre hodnotenie chýb a pre zhodnotenie diktátu známku. Takto by sa pre všetky stredné školy na záverečných skúškach zaviedla v najväčšej možnej miere jednotná klasifikácia diktátov a tak by sme dostali približne najsprávnejší obraz o stave pravopisných vedomostí absolventov našich stredných škôl, a to ako podľa rozličných nárečových oblastí, tak aj podľa prostredia (mestá, dediny na tratiach, odľahlé dediny). O takýto všestranný prieskum sa naše školstvo musí postarať.

Záverom opakujem, že jednotný diktát na záverečných skúškach našich stredných škôl je výbornou príležitosťou konkrétne zistiť stav pravopisných vedomostí absolventov našich stredných škôl. Takto možno vedomosti, resp. nedostatky v pravopise vyčíslieť a uviesť na spoločného menovateľa.

Metodické glosy o písaní poznámok

Ján Petrikovič

Pod poznámkami rozumieme stručné a prehľadné zaznamenanie podstatných častí obsahu nejakého prejavu (textu).

Dôležitosť poznámok vzrastá najmä pri masovom rozširovaní vzdelania. Žiaci sú nútení pre nedostatok učebníc robiť si záznamy z predneseného výkladu. I praktický život pri rôznych druhoch školení a pri štúdiu odbornej alebo politickej literatúry vyžaduje záznam vo forme poznámok. Okrem toho zostavovanie poznámok má i význam didaktický. Zapísanie určitého prejavu vo forme poznámok prispieva k tomu, že obsah stáva sa jasnejším a lepšie sa osvojuje a pamätá. A poznámky, ktoré predpokladajú pochopenie a ujasnenie prejavu, zamedzujú formálne memorovanie.

Robiť poznámky nemožno sa naučiť na spôsob memorovania. Sostavovať poznámky možno sa naučiť len tak, že sa naučíme a zvykneme si pracovať s textom (s prejavom).

Už škola by mala poskytnúť metodické smernice, ako pracovať s textom a ako večne i formálne poznámky zostavovať. Takéto metodické smernice, ak by sa žiakom poskytli vopred, priniesli by veľa úžitku. Uľahčili by žiakom prácu s knihou a ušetrili by im veľa času, ktorý by potrebovali, keby s metódou

sostavovania poznámok neboli včas oboznámení a museli by prichádzať na princíp sostavovania poznámok až sami, prinútení študijnými potrebami alebo inými praktickými okolnosťami.

Ako poskytnúť metodické smernice, nutné pre sostavovanie poznámok? Pred túto úlohu, vytýčenú nadradenými orgánmi vzhľadom na potreby praxe, boli sme postavení na Pos. vel. 24.

Ako sme už vyššie uviedli, na robenie poznámok nejestvuje nijaký jednorázový návod, na robenie poznámok treba si zvyknúť nacvičovaním. To sme si uvedomovali hneď na začiatku. A ešte jedno sme si uvedomovali. Každé poznámky obsahujú v sebe niekoľko úloh: určenie základného problému (základnej myšlienky) témy, hodnotenie obsahu a diferencovanie, čo je v obsahu podstatné a čo podružné, stručné formulovanie podstatných častí obsahu a konečne vyhovujúca formálna úprava. Z toho vyplývalo, že bude treba postupovať etapovite, t. j. učiť frekventantov postupne ovládať jednotlivé dielčie úlohy.

Konkrétne postupovali sme takto:

Vyšli sme z napísaného textu. Napísaný text má totiž tú výhodu, že sa možno k nemu vracieť, nejasné miesta ešte raz prečítať a zapísané záznamy prekontrolovať podľa textu. To sú výhody, aké hovorený prejav nemá. Prvou etapou nacvičovania bol výťah z textu.

Výťah z textu. Poznámky sú stručným záznamom, ktorý obsahuje podstatné časti nejakého prejavu. Nutným predpokladom sostavenia poznámok teda je, že vieme určiť, čo je v prejave podstatné a čo podružné.

Každý uzavretý prejav obsahuje totiž základný problém a niekoľko hlavných myšlienok, ktoré základný problém riešia, vysvetľujú alebo argumentmi podopierajú či vyvracajú a ktoré tvoria jadro, podstatnú časť obsahu. Ostatné myšlienky, ktoré prejav obsahuje, neprinášajú nič nového pre riešenie základného problému, iba rozvádzajú, prípadne dopĺňujú popismi alebo faktickým materiálom hlavné myšlienky.

Určovať základný problém a hlavné myšlienky učili sme žiakov na výťahu z textu. Rozumieme tým podtiahnutie hlavných myšlienok textu. Pritom sme postupovali takto:

Prečítali sme vopred celý text, aby sme získali celkový obraz obsahu. Po prečítaní určili sme základný problém textu. Základný problém sme si vopred určili preto, lebo jeho jasné určenie má pre výťah z textu a vôbec pre sostavovanie poznámok veľký význam. Hlavné myšlienky riešia totiž základný problém prejavu a je evidentné, že len s hľadiska základného problému môžeme určiť, ktoré myšlienky sú hlavné. Pokiaľ ide o určenie samého základného problému, poväčšine platí, že základný problém je obsiahnutý už v názve (nadpise) prejavu.

Po určení základného problému čítali sme text ešte raz a podťahovali sme tie časti textu, ktoré obsahovali hlavné myšlienky; tie časti textu, ktoré hlavné myšlienky neobsahovali, nechali sme nepodtiahnuté.

Na ukážku uvedieme si text témy z organickej chémie „Konzervovanie potravín“ s vyznačením výťahu z textu. Základným problémom tejto témy je uvedenie príčin, pre ktoré konzervujeme potraviny, a uvedenie spôsobov, pomocou ktorých potraviny konzervujeme. Výťah z textu je vyznačený v texte podtiahnutím.

Konzervovanie potravín.

Potraviny, ak prídu do styku s niektorými mikroorganizmami, ľahko podliehajú skaze. Pritom sa jednak znehodnocujú a jednak sa vytvárajú účinkom mikroorganizmov látky zdraviu škodlivé alebo dokonca i životu nebezpečné. Tak napr. mäso obsahujúce Bacillus botulinus môže vyvolať smrteľné otravy, ktoré spôsobuje toxín, vylučovaný spomínaným mikroorganizmom.

Aby potraviny zostali v požívateľnom stave a nestratili svoju výživnú a inú hodnotu, treba ich konzervovať, t. j. zneškodniť mikroorganizmy. Konzervovanie sa prevádza rozličnými spôsobmi, fyzikálnymi i chemickými. Tak napr. možno mnohé potraviny konzervovať zmrazením, ktorým sa veľmi spomalia rozkladné pochody, pretože väčšina mikroorganizmov potrebuje k svojmu životu určitú teplotu, ktorá je, pravda, značne vyššia ako teplota, pri ktorej sa zmrazujú potraviny. Zmrazuje sa napr. mäso, ryby a zelenina. Pri zelenine je zmrazovanie veľmi výhodné, pretože sa neporušujú vitamíny, ktoré sú v zelenine. Iný spôsob konzervovania potravín je zahriatie na takú vysokú teplotu, pri ktorej mikroorganizmy hynú, a uzavretie takto sterilizovaných potravín do vzduchotesných nádob. Týmto spôsobom sa vyrábajú napr. rozličné konzervy.

Keďže voda je bezpodmienečne nutná pre životné prejavy mikroorganizmov, možno mnohé potraviny konzervovať na určitú dobu jednoducho vysušením (napr. ryby, ovocie). Konečne možno potraviny uchrániť pred skazou i rozličnými chemickými činidlami. Tak pri údení sa mäso jednak zbavuje vody a jednak je vystavené účinku konzervačných látok, nachádzajúcich sa v dymových plynch. Pri konzervovaní mäsa nakladaním alebo pri konzervovaní zeleniny a húb v octe sa opäť volí také prostredie, v ktorom sa mikroorganizmom nedarí. Niekedy sa pridávajú v malom množstve i rozličné konzervačné prostriedky, ktoré však musia byť volené tak, aby samy neboli zdraviu škodlivé. Je to napr. kyselina benzoová, ktorá sa pridáva do marmelád.

(Učebné texty pre organickú chémiu, 1950.)

Aby žiaci mohli ľahšie nájsť a podtiahnuť v texte hlavné myšlienky, pomáhali sme im zo začiatku návodnými otázkami. Napr. pre text „Konzervovanie potravín“ by takéto návodné otázky boli asi tieto: Prečo sa konzervujú potraviny? Akými spôsobmi sa deje konzervovanie? Aká je podstata konzervovania zmrazením, zahriatím, vysušením, údením, nakladaním?

Keď už žiaci vedeli vypracovať výťahy z textu, pristúpili sme k ďalšej etape, k zostavovaniu zápisu vo forme poznámok.

Poznámky. V poznámkach vyjadrujeme hlavné myšlienky prejavu zväčša vlastnými slovami, a to vo forme krátkych a stručných hesiel a viet. Poznámky majú dve časti: titulky a vysvetlenia a vyžadujú osobitnú, prehľadnú úpravu.

Titulky sú krátke heslá, vyjadrujúce hlavné myšlienky. Podobajú sa „stručnému prehľadu zpráv“, vysielaných v rozhlase na začiatku informácií.

Vysvetlenia sú stručné poznámky, rozvádžajúce a vysvetľujúce obsah hlavných myšlienok, heslovite vyjadrených v titulkoch.

Formálna úprava je pri poznámkach veľmi dôležitá. Poznámky musia byť prehľadné, pretože len tak nám môžu slúžiť ako prehľadný a stručný informátor.

Z toho dôvodu sme poznámky zapisovali do osobitných poznámkových sošitov. Nepísali sme na celú stranu, lež sme nechali pri okraji asi na tri prsty prázdne miesto; sem sme zapisovali nové poznatky a vysvetlivky, ktoré sme získali dodatočne. Titulky a vysvetlenia písali sme vždy do nových riadkov, pričom vysvetlenia písali sme zpravidla o niečo ďalej doprava ako titulky.

Ako ukážku, čo poznámky vecne obsahovali a akú mali formálnu úpravu, uvádzame poznámky z textu témy „Konzervovanie potravín“.

Konzervovanie potravín.

Dôvody:

Potraviny podliehajú skaze, ak prídu do styku s niektorými mikroorganizmami.

Spôsob y:

1. Zmrazenie:

Potraviny sa uchovávajú pri takej nízkej teplote, ktorú mikroorganizmy neznášajú.

Praktické užitie: mäso, ryby, zelenina.

2. Zohriatie:

Potraviny sa zohrievajú na takú teplotu, pri ktorej mikroorganizmy hynú.

Konzervy.

3. Sušenie:

Ak niektoré mikroorganizmy nemajú vodu, hynú.

Prakt. užitie: ryby, ovocie.

4. Údenie (mäsa):

Mäso sa zbavuje vody a dymové plyny pôsobia konzervačne.

5. Nakladanie do roztoku:

V niektorých roztokoch sa mikroorganizmom nedarí.

Prakt. užitie: konzervovanie zeleniny a húb v octe.

Čo sa týka určenia základného problému a hlavných myšlienok, postupovali sme aj pri poznámkach tak ako pri výťahu z textu a zo začiatku sme spájali poznámky s výťahom z textu. Najprv sme si vypracovali výťah z textu a až na jeho podklade sme formulovali titulky a vysvetlivky poznámok.

Nakoniec by som chcel poznamenať, že sme poznámky používali aj ako učebnú pomôcku vo vyučovacej praxi. Na väčšine predmetov si žiaci z uloženej látky podľa textu učebnice pripravovali individuálne stručný poznámkový zápis. Tým sme dosiahli, že žiaci učebnú látku lepšie premysleli, lepšie si ju osvojili, získali v nej prehľad a potom pri opakovaní našli v poznámkových zápisoch veľmi dobrú orientačnú pomôcku.

Dynamičnosť a statickosť slohu*

Marta Marsinová

Nie každý dej a každá činnosť majú rovnaký dejový spád.

Niektoré udalosti prebiehajú pomaly, iné sa valia s nečakanou rýchlosťou a napätím. Spádu odohrávajúcich sa udalostí musí dať spisovateľ aj príslušný jazykový výraz. Tam, kde dej pokojne plynie, aj jazykový výraz vymenovávaním podrobností a v širokých súvetiach odráža epickú šírku.

* Učebná látka, ktorú osnovy predpisujú pre druhý ročník gymnázií.

Miško stál pri obloku, čechrdal si zježené vlásky, slinil ceruzku a snažil sa vniknúť do hlbokého tajomstva počtov, ale nič z toho nevychádzalo:

Pred očami mu tancovaly nemožné príklady:

$$35 + 17 =$$

$$47 + 26 =$$

$$54 + 38 =$$

Ale, prosím vás! — Miško bol sotva osemročný štupeľ, v týchto časoch deti v škole veľa zameškaly a teraz hrrr! pani učiteľka chcela, aby razom pojedly všetku múdrosť.

Zatiaľ chlapi mali celkom iné starosti. Nie, nehovorím o bohatstve ich vrecák, nehovorím o motúzoch, žabykláčoch, klincoch a kľúčoch, z ktorých strieľali! Myslím na to, na čo mysleli vtedy oni: na partizánov a na vojnové dobrodružstvá. Či nemali každým dňom pred očami stráže, ktoré Tono Fukas posielal z Medveďova do obce, či si neobzerali maďarských zbehov, čo utekali od Nemcov a pridávali sa k brigáde?

Hľa, veď aj vtedy, keď Miško mučil svoju strapatú hlávku sčítaním, pozeral chvilami na hradskú, kde pred budovou lesnej správy prechádzal sa sem a tam strážny vojak. Ach, ako túžil priblížiť sa k nemu, dotknúť sa pušky, spýtať sa na to a ono... ale kdeže! Vojak bol Maďar, Miško ho už poznal, bol Maďar a s Maďarom sa nedohovoríš. Neostávalo nič iné ako pustiť sa znovu do príkladov.

— Dvadsaťsedem a tridsať je päťdesiatšesť, päťdesiatšesť a osem je... je...

Do paroma! Akurát vtedy, keď Miško už-už priblížil sa k cieľu, prišlo mu pozrieť z obloka von. Prepánajána! Čo sa stalo? Kde je Maďar?

Miško pritisol k obloku tvár, že sa mu nožtek na skle celkom rozpleštil, díva sa, vidí: akísi chlapi obstúpili Maďara so všetkých strán, šklbú ním a revú nemilobohu a podľa počínania tých zurvalcov zdá sa, že sa to s ním skončí zle-nedobre. Môžete si myslieť, boli desiati na jedného, boli ozbrojení až po zuby a hoci svoje šedivé uniformy mali v poriadku, Maďarovu neboli by dbali rozpárať aj s jeho bruchom.

Nie div, že Miško prestal myslieť na počty. Nie div, že v ňom poriadne hrklo. No nikto nikdy nevysvetlí, a tým menej on, kde nabral ten rozum a ako sa to stalo, že vtedy, keď sa na ulici strhol už hurhaj, krik a huk, vybehol ako myška z domu, preplietol sa medzierkou medzi chalupami a ta! — z osady k hore.

Pýtate sa, kde bežal? Bože môj, to je jasné. Prešmykol sa popod horu, boril sa hlbokým snehom a potom, keď ho už Nemci nemohli vidieť, sbehol dolu k ceste. Snehu bolo vyše kolien, miestami bolo ho do pása, sneh naberal sa mu shora do kopcov, ale Miško bežal, bežal, ako keby sa bol s rozumom pominul, utekal do osady, kde boli po chalupách vojaci a partizáni.

Bol to skorej strach, čo sa bude doma diať, ako čo iné, strach, ktorý mu nedal oddýchnuť. A tak Miško rozhríňal pred sebou sypký sneh, preletoval skokom cez záveje, bol už celkom zadychčaný, a keď chvíľami padal do studeného páperia, metal sa v ňom zúfale ako postrelený vtáčik.

Ale zas vstal! Vstal a bežal!

Ešte nikdy neutekal s takým chvatom. A predsa ešte nikdy nevidela sa mu táto známa cesta taká nekonečná. Neboráčik! Už stratil všetky sily. Ďalej už nevládal. Bože, kedy uvidí prvú chalupu?

Nože — ešte chvíľku! Ešte sopár krokov!

A tak znova poskočil, znova padol do snehu, znova vstal a bežal ďalej, avšak vtedy, keď zazrel prvú chalupu pri ceste, bol už celkom vysilený, rozhodil ruky, nôžky sa mu podlomily a Miško sa skýdol do šmykľavej koľaje prostred cesty.

Na šťastie boli hneď v tej prvej chalupe partizáni a držali pri obloku stráž. Keď videli, čo sa na hradskej stalo, vybehli z chalupy a utekali k Miškovi.

— Čo je, chlapče? Čo je, — pýtali sa všetci razom a stavali úbožiatko na nohy. — Po čo si prišiel?

Museli čakať, kým Miško nabral dychu. Vtedy z neho vyletelo:

— Nemci sú v dedine! ... Zajali Maďara!

Potom ho už opustily všetky sily. Rozplakal sa. (Jilemnický, Kronika.)

Dynamiku a napätie deja nasadzuje autor práve tam, kde predchádzajúci dej akosi ustáva, ba priamo už ustrnul na mŕtvom bode. V ukážke je to i graficky označené tromi bodkami. Nositeľmi dynamiky sú tu krátke menné vety a výstižné vety zvolacie a opytovacie. Po prvom náraze na nečakanú udalosť potrebné je nejaké vysvetlenie situácie. Autor oživuje dej odohrávajúc sa na dvore tým, že nečakane prechádza do prítomnosti historického.

Okamih chlapcovho rozhodovania spisovateľ jazykovo nezachytil, prechádza mlčky cezeň a zvyšuje napätie deja, spomaľujúc spád udalostí podrobným opisom Miškovej cesty. Opisu však dodávajú potrebnú dynamiku silne dejové slovesá, ktoré vyjadrujú boj so snehovými závejmi, s únavou, silu vôle i odhodlanie. Posledným vyvrcholením napätia a jeho uvoľnením je priama reč. Miško úryvkovite oznamuje, čo sa stalo.

Popri krátkych vetách nositeľom dynamiky myšlienky a obsahu je teda sloveso ako slovný druh vyjadrujúci dej. Spisovatelia si uvedomujú túto vlastnosť slovesa, preto pomocou neho často dynamizujú aj líčenie a opis.

Páč! už ho z diaľky víta jasnočelá hoľa,
tu s víšku naň kostolík tajným hlasom volá,
tam za ním rodná rieka túžobne narieka;
so dvoch strán háje za ním ľúbosťou vzdychajú,
lučina mu chodníček ku dedine kvetí:
Vitaj, vitaj, Janíček! bežia k nemu deti;
pred domom mat, rodina i celý svet známy
obhĺkli ho dokola: Vitaj medzi nami!
Blízko, diaľno — to všetko ku nemu sa ženie,
ľubaniu a vítaniu konca-kraja nenie.
Ako by práve teraz vracal sa zo školy,
nestihne ani vetiť: Bodaj zdraví boli!
Len v šír tá duša mladá ramená rozloží
i pritisne na srdce celučký svet boží.
No sotvy, jak tá včielka, primrie na list sladký,
sotvy usne, jak dieťa na prsiach svej matky:
už ruky hadovitej dotknutie studené
prebúda ho, i z raja naveky vyženie.

(J. B o t t o, Smrť Jánošíkova.)

Slovesá formálne (*byť, musieť*) alebo im blízke, nevyjadrujúce presne vymedzenú činnosť (*robiť, prevádzať*), slabšie pôsobia svojou dejovosťou ako iné (*nosiť, skákať, prechádzať sa*), hoci aj tu sú ešte rozličné stupne. Pre dynamičnosť je rozhodujúci aj slovesný čas. Svojou dejovosťou je najsilnejší prítomný čas (porov. historický prítom z ukážky). V protikladnom pomere dynamika — statika sú aj určité slovesné tvary proti neurčitým, rod činný proti rodu trpnému, indikatív a imperatív proti kondicionálu.

Slovenčina má jedinečné možnosti vyjadriť rozličné stupne dynamičnosti mnohými slovesnými vidmi.

Ak jej (Elenke) dám kľačať a odídem po svojej práci, to on (Ivan) každú chvíľu dobeháva za mnou vyjednávav. (Š o l t é s o v á, *Moje deti*.)

Keď sestry dobehly pod Grabovík, Jeru našly ešte na nohách.

Za najdlhším stolom sedia naši hodnostári. Sem dobehujú ukradomky i v skupinkách mladí páni. (K u k u č i n, *Dom v stráni*.)

Vtom už stará k nim dobehúvala.

(Dobšinský, *Povesti.*)

Slovesné vyjadrenie deja pôsobí dynamickejšie ako iné spôsoby vyjadrenia. Sloveso je najvýraznejším dynamickým prvkom. Ostatné slovné druhy sú menej dynamické, ale aj tu rozlišujeme viac stupňov. Dynamičnosťou vynikajú citoslovčia (*člup, hurá*). Aj iné expresívne slová svojou zvukovou podobou podporujú dynamiku (hneď pre všetko *fnuká* — hneď pre všetko *plače*). Podstatné mená označujúce činnosť (*krik, skok*) majú viac dejovosti, lepšie vyjadrujú dynamičnosť ako iné pomenovania. Podobný rozdiel je aj medzi prídavnými menami (*hrozivý, drobučký, usilovný* — *mydlový, prázdny*) a medzi príslovkami (*hrmotne, hrozivo* — *dobré, sucho*).

Popri výbere slov rozhodujúcim činiteľom dynamičnosti je aj stavba vety a jej dĺžka. Dlhé vety a súvetia zvoľňujú dynamiku, krátke, najmä menné vety ju zrýchľujú.

Pod vodou vzácny poklad. Motor o sto konských silách.

Chlapi drahocennosť obkolesujú, dávajú umy dokopy a spoločnými silami motor zachraňujú. Zaoberádzajú s ním opatrnejšie a jemnejšie než s mínami. Veď láska je silnejšia ako strach.

Radosť z úspechu zvyšuje chuť do ďalšej práce. Z tváří žiaria úsmevy, dobrá vôňa dodáva odvahy. Oči jastria, údy sú vrtké.

Len opatrne, drahí ľudia, opatrne!

Smrť číha na každom kroku!

Súdruh Vačok, nestúpaj ta! Zadrž nohu, cúvni!

Nepočuješ? Nevidíš? Netušíš?

Hrôza!

Beda!

Zadunenie, treskot, otras.

Beda!

Hrôza!

Nad skaličeným telom mŕtveho druha dojatí ľudia stoja v strpnutí.

(F. Král, *Bude, ako nebolo.*)

Podobne k dynamičnosti prispieva rýchlo sa striedajúci dialog, v ktorom je čo najmenej uvádzajúcich viet.

Čurida sa na chvíľku zamyslel.

— Vec jasná, — povedal, — nájdite mi kuchárku na ten deň.

Škereň skočil so stoličky, ako by ho pichli.

— Oči by jej vyškrabala. Metlou vyhnala. Rozsobáš by ona pýtala. Veď by to bol škandál pred hostom.

— Navarte večeru vy.

— Nikdy som nevaril, ani nepiekol.

— Teda dcéra.

— Matke z oka vypadla. Nestačí.

— Dajte si večeru doniesť z hostinca.

— To by bola hanba. Práve v tom prípade. Povedal som, že sa Činčovičovi hnuší krčmársky kost.

— Tvrdý orech! — poznamenal advokát.

— Ak tento odíde bez večere, rozsobášim sa. Žena je povinná ctíť si muža. Ctíť si ma? Uráža. Varí demikát a kávu. To je znevažovanie, teda urážanie. Povinná je muža

napomáhať v domácnosti. Napomáha? Nepostelie, neušije, nezapláta. Má materské povinnosti. Plní ich? Každého pytača vyženie...

(Jesenský, *Malomestské rozprávky*.)

Dynamika rozličného druhu a stupňa je základnou požiadavkou rozprávania a vhodnou pomôckou pri opise. Naproti tomu jazyk odborný vyhýba dynamike. Miesto dejových slovies si s obľubou vyberá výrazy statické, termíny.

Nálevníky bičkaté. Ako už meno hovorí, patria sem zvieratá, ktorých významnou vlastnosťou je ústroj pohybu, bičiek.

(O. Ferianec.)

Na začiatku XVI. storočia je tu už dokonca vynesенý zákon, podľa ktorého majú ceny tovaru závisieť od pomeru dopytu a ponuky.

(J. Dubnický.)

PODNETY A DISKUSIE

Složené slová s *pol-*, *polo-*

Jozef Ružička

V spisovnej slovenčine je mnoho složených podstatných mien, prídavných mien a prísloviek, ktorých prvou časťou je tvar *pol-* alebo *polo-*. Ak chceme zistiť význam slov složených s *pol-*, resp. s *polo-*, musíme oddelene skúmať prídavné mená a príslovky na jednej strane a podstatné mená na druhej strane.

Význam prídavných mien složených s *polo-* je neúplnosť, čiastočnosť, približnosť tej vlastnosti, ktorá sa vyjadruje príslušným nesloženým prídavným menom. Napr.: *polodivý* je čiastočne divý, nie celkom divý; *polonový* je čiastočne nový, nie celkom nový; *polonahý* je veľmi zle oblečený, temer nahý, napoly nahý a pod.

Uvedený význam složených prídavných mien ešte vypuklejšie vynikne, keď porovnávame složené prídavné meno s príslušným jednoduchým a s príslušným opakokladným (antonymným) prídavným menom. Napr.: *polomŕtvy* — *mŕtvy* — *živý*, *poloprázdny* — *prázdny* — *plný*, *poloúradný* — *úradný* — *neúradný*, *polozakrytý* — *zakrytý* — *odkrytý* (*nezakrytý*) a pod. Prídavné mená složené s *polo-* označujú vlastnosť, ktorá sa nachádza medzi krajnými pólmi, vyjadrenými opakokladnými slovami. Všetky slovenské prídavné mená tohto typu majú len takýto význam. Prvá časť složeniny nedodáva takýmto složeným prídavným menám nijaký iný významový odtienok.

Prevažná väčšina takýchto prídavných mien a prísloviek má tvar *polo-*. Príslovky, ktoré v tejto súvislosti prichádzajú do úvahy, tvoria sa pravidelne príponami *-e*, *-o* od prídavných mien, s ktorými majú rovnaký význam. Napr.:

polodivý — polodivo, polomŕtvy — polomŕtvo, poloprázdny — poloprázdno, polouŕadný — polouŕadne.

Prídavné mená s tvarom *pol-* sú odvodené od složených podstatných mien. Napr.: *polročný — polrok, polnočný — polnoc* a pod. Preto prídavné mená s tvarom *pol-* treba hodnotiť na podklade rozboru príslušných podstatných mien. Tak isto aj príslovky, ktoré sú odvodené z týchto prídavných mien. Napr.: *polročne, polmesačne.*

Pri podstatných menách tohto typu má prvá časť jednak podobu *pol-*, jednak podobu *polo-*.

Složené podstatné mená s tvarom *pol-* sú napríklad tieto: *poldeň, polhárok, polhodina, polkruh, polliter, polmesiac, polnoc, polverš, polrok, polstoročie, poltón, poltucet* ... Tieto složené podstatné mená označujú polovicu predmetu, ktorý sa pomenúva nesloženým podstatným menom. Napr.: *poldeň* je polovica dňa, *polhárok* je polovica háрку, *polhodina* je polovica hodiny, *polrok* je polovica roku a pod.

Z uvedeného vyplýva, že tvar *pol-* v složených podstatných menách má pôvodný význam pomenovacieho základu *pol-*, ako ho máme napríklad v slovách *pol, polovica, polovička*. Čiže tu je zachovaný význam „jedna z oboch rovnakých častí, na ktoré je rozdelený nejaký celok“.

Tvar *pol-* nedodáva spomenutý konkrétny význam napríklad týmto složeným podstatným menám: *polostrov, poltopánka*. V prípade *poltopánka* nejde o pôvodný význam pomenovacieho základu *pol-*. Poltopánka je druh obuvi, siahajúcej len pod členky a uzavretej. Ale aj v tomto prípade je tvar *pol-* oprávnený, pretože slovo *poltopánka* je v istom smysle opakokladným slovom k sdruženému pomenovaniu *celá topánka* (t. j. uzavretá obuv, ktorá siaha nad členky). O prípade *polostrov* porov. nižšie.

Složené podstatné mená s tvarom *polo-* sú napríklad tieto: *poloblázon, poloboh, polointeligent, polospánok, polotma, polodrahokam* ... Tieto složené podstatné mená sú významovo blízke prídavným menám, ktoré tiež majú tvar *polo-*. Prvá časť týchto složenín dodáva složeným podstatným menám význam neúplnosti, čiastočnosti, približnosti, podobnosti. Napr.: *poloblázon* je človek, ktorý nemá zdravý rozum, ktorý je téměř bláznom, ktorý je napoly bláznom; *poloboh* je človek, ktorý je mocný, vznešený a uctievaný téměř ako boh; *polointeligent* je človek s neúplným, čiastočným vzdelaním; *polospánok* je neúplný, čiastočný, ľahký spánok; *polotma* je čiastočná, neúplná tma; a pod.

Význam týchto složených podstatných mien vypuklejšie vynikne podobným porovnaním príslušných složených, jednoduchých a opakokladných slov, ako sme to ukázali pri prídavných menách typu *polodivý*. Napr.: *poloboh — boh — človek; polointeligent — inteligent — neinteligent; polospánok — spánok — bdenie; polotma — tma — svetlo* a pod. Podstatné mená s *polo-* vyjadrujú myšlienkový obsah, ktorý sa nachádza medzi oboma krajnými pólmi, vyjadrenými opakokladnými dvojicami.

Niektoré složené podstatné mená, ktoré majú tvar *polo-*, významovo patria do prvej skupiny, pretože ich prvá časť zachováva pôvodný význam pomenovacieho základu *pol-*. Tu môžeme uviesť napríklad tieto slová: *pologuľa, polohodváb, polomer* a iné. *Pologuľa* je polovica gule; *polohodváb* je priadza, ktorá má len jednu sústavu nití z hodvábu; *polomer* je polovica priemeru. Vo všetkých týchto prípadoch ide o termíny.

Složené podstatné meno *polostrov* významove patrí do skupiny složených podstatných mien s tvarom *polo-*. Preto by sme očakávali tvar *poloostrov*, ako je napr. v češtine. V spisovnej slovenčine ustálený tvar *polostrov* treba však pokladať za správny, pretože vznikol zjednodušením skupiny *-oo-*, ktorá v domácich slovách nie je obvyklá ani na švíku složenin.

Súhrnne možno konštatovať, že v spisovnej slovenčine tvar *pol-* v složených podstatných menách (ako aj v prídavných menách a príslovkách, ktoré sú od nich odvodené) zachováva svoj pôvodný význam „pol, polovica“. Napríklad: *polrok, polročný, polročne*. Naproti tomu tvar *polo-* v podstatných menách, prídavných menách a príslovkách má prenesený význam a vyjadruje neúplnosť, čiastočnosť, približnosť. Napríklad: *polotma, polomŕtvy, poloprázdko*.

Táto paralelnosť vo význame a tvorení slov s *pol-/polo-* pociťuje sa v spisovnej slovenčine celkom zákonite. Preto túto črtu treba brať do ohľadu napríklad aj pri tvorení nových odborných termínov.

Niektoré složené slová, ktoré sa odchyľujú od uvedených pravidiel, sú dnes už pevne zaužívanými termínmi, teda plnoprávnymi jednotkami spisovnej slovenčiny. O všetkých týchto slovách možno však poznamenať, že boli prevzaté ako hotové termíny z češtiny. V češtine totiž neplatí významové rozlíšenie složených slov s tvarom *polo-* a *půl-* tak dôsledne ako v slovenčine. Porov. napríklad dvojtvary *poloměsíc — půlměsíc, pololetí — půlletí, polohák — půlhák, polodenní — půldenní*.

Iba složené slovo *polostrov* treba vysvetľovať ako tvar, ktorý vznikol podľa vnútorných vývinových zákonov slovenčiny.

Názvoslovie a menoslovie

Jiří Paclt

Potreba rozlišovať v prírodných vedách „mená“ a „názvy“ je prirodzená a mala by sa stať akútnou práve teraz, v dobe väčšej exaktnosti. V jazykoch všetkých národov s vyspelejšou kultúrou sú zaužívané medzinárodné výrazy „terminologia“ a „nomenklatura“, hoci sú v mnohých prípadoch nesprávne aplikované. V slovanských jazykoch dáva sa, pravda, pokiaľ možno, prednosť výrazom domácim. Pre výraz „terminologia“ máme slovo „názvoslovie“. Chýba nám však ekvivalent pre výraz „nomenklatura“, významove rozdielny od „terminologie“. Ani v češtine nebola situácia lepšia. Pokiaľ tam existoval termín „jmenosloví“, jeho náplň nebola presne definovaná. Preto som navrhol v r. 1946 (*Věda a život*, roč. 12, str. 125—127), aby sa v budúcnosti používal tento výraz vo význame slova „nomenklatura“. Návrh vychádzal z tejto analogickej schémy:

terminologia	názvosloví,	nomenklatura	jmenosloví,
termini	názvy.	nomina	jména,

Českí filologovia sa potom vyslovili, že proti zavedeniu slova „jmenosloví“ vo vyššie vymedzenom smysle nie sú námietky (porov. Naše řeč, roč. 30, 1946,

str. 180). Tento návrh už preniká do českého odborného písomníctva (viď napr. posledné dva sväzky edície „Naše příroda v obrazech“, nakl. Vesmír, Praha 1948—1949; ďalej Zprávy Slezského studijního ústavu, čís. 34, máj 1951).

Zavedením výrazu „menoslovie“ dosiahlo by sa v slovenskej odbornej literatúre žiadúce rozlíšenie pojmov „terminologia“ a „nomenklatúra“. Pre lepšiu predstavu uvádzam definície a niekoľko príkladov, ktoré charakterizujú rozdiel medzi „názvoslovím“ a „menoslovím“.

Názvoslovie (terminologia) označuje svojimi názvami odborné, pritom však všeobecné pojmy. Slovom „všeobecný“ rozumieme tu vlastnosť, že ten istý pojem môžeme použiť pre niekoľko navzájom odlišných objektov toho istého radu, napr. hovoríme o súkvetí, nech ide o úbor kráľika (chryzantémy), bodlika alebo nevädze. Pritom môže byť termín sám osebe špeciálny, známy len malému počtu zainteresovaných bádateľov.

Menoslovie (nomenklatúra) zahrnuje mená (nie však termíny) systematických jednotiek (individualít), popisovaných ako druhy slúčenín, organizmov atď. v niektorých prírodných vedách (v chémii, petrografii, mineralogii, botanike a zoológii). Anatomia, morfológia (tvaroslovie), fyziológia, patológia, genetika atď. pracujú s termínmi (*cieva, piestik, asimilácia, hemofília, idiotyp* atď.). Rovnako aj kryštalografia a geológia majú vlastné sústavy termínov (terminológiu, nie nomenklatúru). Menoslovie (nomenklatúra) sa potom zaoberá pomenovaním objektov systematiky (taxonomie). Také pomenovania sú napr. kačič, kyslíčnik kremičitý, *Sedum album*, šimpanz a pod.

Samozrejme i menoslovie má svoju terminológiu (*genotyp, synonymum* atď.).

Posudky a referáty

Peter Jilemnický, *Kompas v nás*. Spisy Petra Jilemnického V, Pravda, Bratislava 1950. Broš. Kčs 77.—, viaz. (celopl.) Kčs 122.—.

Ako V. sväzok Spisov Petra Jilemnického vyšla kniha *Kompas v nás*. Všeobecne sa uznáva, že je to vynikajúce dielo nášho národného umelca: znamená vrchol jeho literárnej tvorby pre ideovú jasnosť a čistotu, látkovú novotu, majstrovstvo v kompozícii a vo výraze. R. 1937 bola práca poctená pre tieto vlastnosti prvou cenou v literárnej súťaži Družstevnej práce v Prahe, kde i vyšla toho istého roku v prvom vydaní. Po r. 1945 vyšly dve vydania v bratislavskej „Pravde“, takže toto nové vydanie je už štvrté.

Jilemnický je zvláštny prípad v našej literatúre. Hoci bol rodom Čech, vyrástol a vyštudoval v českom prostredí, predsa sa stal slovenským spisovateľom. Nie je to prípad celkom neznámy v iných literatúrach. Každý takýto spisovateľ zanechá v jazyku, ktorým píše svoje diela, stopy materinského jazyka. Ako sa hovorí napr. o polonizmoch v angličtine u spisovateľa J. Conrada, tak sa hovorí o bohemizmoch v slovenčine u P. Jilemnického (vyčítala ich kedysi Bartkova Slovenská reč v recenzii R. Uhlára). Pritom sú Jilemnického

práce gramaticky, lexikálne i štylisticky neobyčajne zaujímavé. Súhrn osobitných jazykových prostriedkov v nich tvorí rázovitý Jilemnického štýl. Medzi týmito jazykovými prostriedkami možno rozoznať dve vrstvy: prvú tvoria slová a spojenia slov, ktoré autor počul v zobrazovanom prostredí a vo svojom diele ich verne reprodukuje; do druhej vrstvy možno zadeliť výrazy, ktoré sú výsledkom autorovej jazykovej tvorivosti a ktoré využíva ako slohové prostriedky vo svojom diele.

Kompas v nás je výrazným dokladom, ako Jilemnický kompozične i jazykove využíva všetky prvky, ktoré mu podáva látka. Toto Jilemnického dielo je s každej stránky originálne. Ide tu o osobitný literárny útvar: tri dvojice noviel spája a sjednocuje vo vyšší celok rámcové vyprávanie, v ktorom autor vystupuje ako jedna z konajúcich a rozprávajúcich osôb. Od začiatku až do konca postupuje metódou socialistického realizmu, ktorého je u nás Jilemnický tvorcom a najprednejším reprezentantom. Nejde tu o naturalizmus, o starší tzv. opisný realizmus, ani o novší tzv. dynamický realizmus, ktorý sa strácal v bezideovosti, nenachádzajúc východiska z chaosu. Jilemnického podanie je obrazné, s istou dávkou romantičnosti, ale smerujúce vždy ku skutočnosti. Napríklad hneď začiatok deja:

Bolo to ako vo sne.

Prechádzal som čudnými krajinami, ktoré, ako sa mi zdalo, mali ďaleko k skutočnosti, stretával som ľudí, ktorí celým svojím zjavom boli podobní skôr živlu, čo zaľudňoval rozprávky našich detských rokov a knižky plné tajomných dobrodružstiev.

A predsa, hltajúc obrazy vrchov, dolín a temných priepastí, hru veselých i chmúrnych farieb, z ktorých pozostával tento zázračný svet, cítil som pod nohami pevnú zem, počul som reč ľudí, tak podivnú a skoro v každej doline inú: nebol to sen.

Bol som na Kaukaze.

Rámcové vyprávanie je pomerne jednoduché, ale svojou životnosťou, exotičnosťou a predsa blízkosťou strhujúce. Kladú sa tu otázky o ľudskom šťastí, o pomere človeka k majetku, vzťahu muža a ženy, o pomere človeka k domovine a cudzine a dávajú sa tu i odpovede skutočne názorné, aké utvoril sám život v spoločnosti na jednej strane rozdelenej na vykorisťujúcich a vykorisťovaných, na druhej strane spoločnosti novej, budujúcej socializmus v SSSR.

Autor stretáva sa na Kaukaze s priateľom Čermenom, s ktorým sa poznal v Moskve na štúdiách žurnalistiky. Skoro ho nepoznáva v novom prostredí. Spomínajú na mladšie časy, spomínajú na svojich druhov, najmä na jedného z nich, Molčanova, ktorý si na vlastnom prípade a na prípade Trockého riešil otázku slobody a dospel k záveru: „Pojem slobody vždy sa mi kryl s predstavou rieky, ničím neobmedzenej a svrchovanej vo svojom prejave. Dnes však viem, rieka sa niekedy vyleje z brehov a ničí. Sloboda, ktorá škodí, je tiež nanič. Sloboda musí byť ako rozumne regulovaná rieka. Musí smerovať k pevnému cieľu. K pokroku. K všeobecnému prospechu.“

Hneď v rozhovore cestou vyskytla sa otázka šťastia, keď pri spomínaní autor vyslovil svoju túžbu a zvedavosť: Chcel by som vedieť, za akých podmienok môže sa človek cítiť dokonale slobodným a šťastným...

V Čermenovom domove, v jeho aule, nájde sa stará fotografia z občianskej

vojny, kde Čermen má na sebe ako výstroj ďalekohľad a kompas, ktorý práve dal autorovi podnet k záverečným slovám a k názvu celého diela.

Keď dvaja priatelia uvažujú v spoločnosti Čermenovho otca a deda o tom, aké sú podmienky ľudskej slobody a šťastia, dôjde Čermen k prvému výsledku: Nazdávam sa, že predovšetkým nemôže byť šťastný ten, kto sa neoslobodil od túžby po majetku...

Príklad na to, že túžba po majetku je naozaj jed, ktorý plodí mnoho zlého, dal jednak Čermenov ded Toto, keď hovoril o tom, ako sa platilo za ovce ľudskou krvou v časoch krvnej pomsty na Kaukaze v Osetii, jednak sám autor, keď zo slovenského prostredia z čias nezamestnanosti v prvej Československej republike na Kysuciach rozprával o dvoch bratoch, z ktorých prvý druhého vôbec nepoznal. Došli k záveru, že ľahšie je zlikvidovať súkromné bohatstvo ako vykoreniť túžbu po ňom, lebo táto túžba po majetku a strach pred jeho stratou sú také silné, že vedú brata proti bratovi k nenávisti, k vražde a podpaľačstvu.

Bohatstvo, majetok, túžba po ňom robily človeka nešťastným a zlým. V budúcnosti budú ľudia šťastnejší, pretože nebudú bohatstvu, mamone podriaďovať rozum ani city. Ako bolo v minulosti s citovým životom, o tom podal Čermenov otec Kazbek vyprávania o láske, ktorá bola ťažkým bremenom v časoch, keď sa spievala ľúbostná pieseň Sahaesa. Autor podal zas zo života českých a slovenských kolonistov prípad Evy Burdovej, ktorej chceli zahatiť cestu k láske. Kolonisti sa dávnejšie boli usadili pri Čiernom mori a ešte niekoľko rokov po revolúcii žili ako sedliaci len pre svoje kone, role a vinohrady, podriaďujúc majetku i lásku svojich detí.

Človek ovládaný len hmotnými záujmami ochudobňuje seba aj iných o to, čo patrí k podmienkam radostného života, vnútornej slobody a šťastia. No v ďalšom rozhovore a v dvoch vyprávaniach zistili, že nestačí len oslobodiť sa zpod nadvlády peňazí, túžby po majetku, nestačí ani týmto oslobodením uvoľniť pramene citov, ktoré robia človeka človekom. Potrebný je i pocit, že sme dôverne spätí so zemou, s ľuďmi, s celým prostredím, že máme domov. K tejto téme viaže sa Čermenovo vyprávania o tom, ako Osetínci bojovali za svoju domovinu a autorovo o Interhelpe a krajanoch, ktorí museli stratiť domov, lebo hľadali šťastie v práci. Osetíncom sa naskytovala možnosť usadiť sa na Kubáni a pri Tereku na krásnych zemiach, ale oni si radšej vybojovali nazpät svoj domov, z ktorého za občianskej vojny museli utiecť. Tak isto autorovi krajanovia v čase krízy utvorili družstvo a odišli až do strednej Ázie, do horúceho kraja bez hory a bez vody, kde síce mali slobodu tvoriť, mnohí boli spokojní a šťastní, ale doma boli by šťastnejší.

A tak strávili tri večery, na ktorých každý z prítomných vyprával udalosti z vlastnej skúsenosti, a to Čermenov ded Toto, otec Kazbek, sám Čermen po jednom vyprávaní zo života vlastného ľudu, Osetíncov, sám autor tri vyprávania, z ktorých jedno bolo z jeho druhého domova, z Kysúce, dve zo života krajanov v SSSR pri Čiernom mori a v strednej Ázii. Po úvahách došli k presvedčeniu, že šťastie je v tom, ako sa ľuďom darí uskutočňovať vlastné túžby a zvládnuť prekážky, ktoré sa stavajú do cesty ich pravde. „Pokrok, zlepšovanie života, boj o jeho dokonalejšie formy — to samo je vlastne jediné mysliteľné ľudské šťastie. Vždy väčšie. No vždy len čiastočné. Nikdy dokonalé...“ — hovorí ku koncu Čermen a autor mu prisvieďča.

Keď na rozlúčku dostane autor kópiu Čermenovej fotografie, všimne si

na nej znovu kompas na remeni, pýta sa, či ho potreboval tak nutne. „Veď aby sa človek oslobodil, aby sme našli cestu ku šťastiu, musíme mať kompas v sebe, v hlave, v srdci... kompas so strelkou, ktorá nám jedným koncom ukáže, čo treba nenávidieť, a druhým, za čím treba ísť.“ Tak sa končí dielo, čerpajúce námet z nedávnej minulosti, ktorá je na jednej strane poučením, na druhej strane výstrahou pre našu prítomnosť.

Jilemnického dielo „Kompas v nás“ je myšlienkovy bohaté, no bohaté je i výrazove. Jeho štýl je mnohotvárný ako i prostredie, ktoré zachytil. Podanie je obrazné. Obrazy, metafory, prirovnania viažu sa často navzájom akoby v reťaz. Keď napr. autor opisuje kraj, kde sa odohráva dej vyprávania o dvoch bratoch, hovorí: „Skál je tu vyše práva, zeme málo. Poriadneho poľa neuvidíš. Sú len úzke jazyky záhonov, vyplazené po strmých úbočiach vrchov. Slnko ich líže len tak koso.“ (Str. 29.)

Výrazy, ktorými autor dodáva svojmu dielu farbu prostredia (*aul, sakla, bešmet, šašlyk, kindžal* ap.), niekedy vysvetľuje známejšími synonymami priamo v texte, ako napr.: Mal na sebe bešmet s gozyrami, dvoma radmi nábojníc... (str. 11), alebo naopak, za slovenským výrazom uvádza cudzí: Či si ty lúpežník, či si ty dušman! (str. 15). Inak na konci diela je Soznam menej známych slov, zostavený pôvodne pravdepodobne samým autorom. V najnovšom vydaní je bohatší ako v predošlých. Nevysvetlených slov ostalo už veľmi málo (napr. *chabizdžin, dušman* a i.) a aj tým čitateľ zväčša rozumie zo súvislosti. Niektoré výrazy bolo treba vyložiť presnejšie (napr. *zvarjak*).

Jilemnického veta je obvyčajne jasná, priliehavá k myšlienke. No autor nevyhýba ani složitým spojeniam, rozvitým členom vetným a složitým stavbám súvetia. Napríklad: Pohľad po okolí, po navŕšených končiaroch a hrebeňoch, ktoré boly pre mňa bez mena a preto tým úžasnejšie, bol úchvatný, no keď som pozrel dolu k doline, zahaľujúcej sa do tvrdých tieňov, zmocňoval sa ma závrat (str. 11).

Proti predošlým vydaniám (po r. 1945), upraveným podľa Pravidiel z r. 1940, redakcia Spisov reštituovala podľa autorovho rukopisu, resp. podľa prvého vydania niektoré slová a tvary. Ide zväčša o slová a tvary, ktoré Pravidlá puristicky zavrholi, ale v spisovnej slovenčine sa pravidelne používajú. Napr.: schôdza (1950): schôdzka (1945), tužka: ceruzka, objaviť sa: zjaviť sa, protiahly: náprotivný a i.

O zásadách, ktorými sa spravuje redakcia Spisov Petra Jilemnického pri ich vydávaní, písal Š. Peciar (SR XVI, 1950—51, 182 n.). Celkove možno s nimi súhlasiť, ale v jednotlivostiach mienky lingvistov sa tu budú rozchádzať. Všeobecne treba povedať, že okrem úprav čisto pravopisných redakcia má právo zasahovať do výberu slov len vo výnimočných prípadoch, keď autor použil nejaký výraz, vyskytujúci sa síce podľa češtiny v novinárskej slovenčine, ale nepatriaci do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

Nedôsledností a kolísaní (okrem výnimky v pomenovaní Stredná Ázia [str. 333] a stredná Ázia [str. 459]) nebadáť. Tlačových chýb je nepomerne menej ako v iných slovenských vydaniach (napr.: zodpovedavý, m. zodpovedaný na str. 464 a i.).

Celkove treba konštatovať, že vydanie Spisov Petra Jilemnického je vzorne redigované. Svojmu určeniu pre široké čitateľské vrstvy plne vyhovuje. Možno len vysloviť želanie, aby soznam dôležitých úprav redakcia uverejňovala aspoň

v niektorom odbornom časopise, ak nie v diele samom, keďže toto vydanie predbežne musí slúžiť aj vedeckým potrebám. E. Jóna

Peter Jilemnický, *Kronika*. Spisy Petra Jilemnického VI. Pravda 1950. Broš. Kčs 56.—, viaz. (polopl.) Kčs 84.—, (celopl.) Kčs 95.—.

Od víťazného februára 1948, keď celé naše snaženie sa jednoznačne zameralo na výstavbu socializmu, stále dôslednejšie sa uplatňujú na každom pracovnom úseku zmeny, zodpovedajúce tejto hlavnej tendencii nášho života. V literatúre sa táto zmena odzrkadľuje v znásobenej starostlivosti o diela pokrokových autorov, ktorí svoju činnosť zapojili do boja robotníckej triedy, takže dnešná skutočnosť je aj výsledkom ich práce. Takým autorom u nás je predovšetkým Peter Jilemnický. Preto podujatie Pravdy vydávať súborne Spisy Petra Jilemnického je nielen pietnou záležitosťou voči tomuto nekompromisne marxistickému spisovateľovi, ale i spĺňa potreby dneška a pomáha pri napredovaní k vytúženej méte — socializmu a komunizmu.

Ak starším vydaniám Jilemnického nevenovala sa a vari sa ani nemohla venovať náležitá starostlivosť (vyšly totiž za prvej ČSR alebo v napätom ovzduší povojnovom pred r. 1948), redakcia Spisov Petra Jilemnického zahrnuje autorov odkaz mimoriadnou pozornosťou. Tak vzniká radostná, no predsa i trochu paradoxná situácia, že ak chceme poznať Jilemnického čo najvlastnejšieho, musíme siahnuť nie po vydaniach, ktoré vyšly za jeho života, ale po Spisoch, ktoré vychádzajú dnes.

Ako objasniť toto tvrdenie? Neslobodno zabúdať, že postavenie Jilemnického v našej literatúre je ak nie ojedinelé, predsa len zriedkavé. Jilemnický je pôvodom Čech a slovensky sa naučil až za svojho pôsobenia na Slovensku. Veľká príbuznosť jeho materinského jazyka so slovenčinou zmenšila uňho možnosť odvolať sa vždy na vlastný jazykový cit. Tým sa dá vysvetliť, prečo Jilemnický strpel hrubé zásahy apretátorov do svojich prác. Najsuverénnejšie si počínali upravovatelia vydání Jilemnického po r. 1945, zamorení ešte oficiálnym smerom v lingvistickej praxi z obdobia tzv. slovenského štátu — purizmom. Ich bašovanie zasiahlo najmä *Kroniku*, ktorá vyšla po oslobodení. Predmetom našej pozornosti bude práve toto dielo. Najrozličnejšími dôkladnými a sústavnými zásahmi upravovateľov vznikla taká situácia, že sa javí priamy protiklad medzi obsahom knihy a formou, ktorá ho sprostredkuje. Jilemnickému ako marxistovi bol cudzí akýkoľvek nacionalistický šovinizmus, čoho dôkazom je aj to, že písal po slovensky, hoci bol Čech. Príklon k slovenčine však nevyplýval u neho z ľahostajnosti voči vlastnému národu, ale proste z potreby zintenzívniť účinnosť svojho pôsobenia a čo najviac sa priblížiť prostrediu, v ktorom pracoval. A predsa zásluhou apretátorov bola reč *Kroniky* upravená podľa zásad purizmu, ktorý je prejavom buržoázneho nacionalizmu v lingvistike. Pritom treba vyzdvihnúť, že takýto štýl bol Jilemnickému cudzí.

Porovnaním starého vydania *Kroniky* s novým vydaním v Spisoch, ktoré sa až na malé výnimky pridrža rukopisu, možno sa presvedčiť, ako prenikavo starší upravovatelia zasahovali do výrazových prostriedkov Jilemnického. Porovnaním starého vydania (mám poruke druhé vydanie v Pravde z r. 1948) s novým najlepšie vyniknú prednosti nového vydania a chyby starého.

Upravovateľ starého vydania celkom dôsledne podľa puristických zásad nahrádzal ľubovoľným synonymom každé slovo, ktoré puristi prenasledovali,

a každý výraz, ktorý sa jemu samému nezdal obvyklý. Pritom nie sú zriedkavé prípady, že apretátorova „náhrada“ porušila smysel autorovej myšlienky. Takéto zásahy nie sú náhodilé, ale sústavné a môžeme sa s nimi stretnúť v rovnakej miere skoro na každej stránke starého vydania Kroniky.

Ide najmä o tieto prípady:

Slovo *žiaden* sa nahrádza synonymom *nijaký*: *žiaden* klam — *nijaký* klam; *žiadnu* vážnejšiu úlohu — *nijakú* vážnejšiu úlohu; — *žiadne* upodozrievanie — *nijaké* upodozrievanie ap. Často však „náhrady“ porušily pôvodný smysel a sotrely významové odtienky: za *žiadnych* okolností — čo by čo bolo; *žiadna* robota — ani jedna robota; *pri žiadnej* som nevydržal — ani *pri jednej* som nevydržal.

Slovo *jeden* vo výrazoch časového určenia nahrádzalo sa obyčajne slovom *istý* (jedného dňa — *istého* dňa), zriedkavejšie slovom *raz* (jedného rána — *raz* ráno; jedného večera — *raz* večer ap.).

V nemilosti bolo aj slovo *druhý*, ktoré sa pripúšťalo len v číselnom význame. Ináč sa nahrádzalo slovom *iný*: na postrach *druhým* — na postrach *iným*; ktokoľvek *druhý* — ktokoľvek *iný* ap. Horlivosť prenasledovať slovo *druhý* zachádzala tak ďaleko, že sa nahrádzalo aj v takom prípade, kde by ho bolo možno použiť i podľa puristických zásad. Výraz „A tých *druhých* naučíme“ apretátor opravil na „A tých *iných* naučíme“, hoci tu ide zrejme o dva (číselne dva) protipostavené tábory rôzne smýšľajúcich ľudí.

Podobný osud stihol aj násobné číselné príslovky s *-krát*, ktoré upravovateľ menil na výrazy s *ráz* (nespočetnekrát — nespočetne *ráz*).

Prenasledovalo sa aj slovo *bárs* a jeho všetky složeniny. Pripúšťalo sa len *hoci* (bársktorý z Ďurových kamarátov — *hociktorý* z Ďurových kamarátov; (bárs aj na hlavu — *hoci* aj na hlavu).

Najväčší počet upravovateľových zásahov sústredila na seba spojka *však*, avšak. Povoľovaly sa iba spojky *ale*, *no*, prípadne *lež*. Niekedy sa odporovacia spojka *však* jednoducho vynechala (avšak ani prípady — *ale* ani prípady; nestihol som *však* — *no* nestihol som; tu *však* išlo o to — *lež* tu išlo o to; vy by ste *však* chceli vedieť — vy by ste chceli vedieť).

Upravovatelia starého vydania nepripúšťali niektoré väzby a obmeňovali ich na vzratné sloveso, na predmetnú väzbu alebo predložkové spojenie. Je jasné, že takýmito zásahmi utrpela presnosť myšlienky alebo sa sotrel významový odtienok (nemáme príčiny byť malomyselní — nemáme príčiny na malomyselnosť; *no* hať bola pretrhnutá — *no* hať sa pretrhla).

Tažko pochopiteľné sú takéto obmeny: *ševci* — *šustri*; *v jarkoch* — *jarčekoch*; *lesný personál* — *lesné osobníctvo*; *záležitosť* — *vec*; *znova* — *znovu*; *okamžite* — *hneď*; *zbytočne* — *podaromne*; *ta* — *tam*; *samozrejme* — *prirodzene*; *každú chvíľu* — *čochvíľa*; *objaviť sa* — *zjaviť sa*; *pokryť* — *prikryť*; *považovať* — *pokladať*; *vyličil* — *opísať*; *riadiť sa* — *správať sa*; *riadiť* — *usmerňovať*; *snášať sa* — *spúšťať sa*. Niektoré z ničím neodôvodnených zásahov znamenajú dokonca významové zmeny (*nemilobohu* — *mimochodom*; *na pažerák* — *na kobyľku*; *nebodaj* — *božechráň*; *to sa vie* — *prirodzene*).

Ani niektoré predložkové výrazy neobišli lepšie. Výraz *cez vojnu* nahradil sa svojvoľne výrazom *za vojny*, predložka *voči* (vrchnostenským zákonom) predložkou *oproti*. Väčším prehrešením voči autorovi sú takéto zámenny: *na ceste cez horu* — *na ceste do hory*; *okolo vody* — *pri vode*; *za takýchto mimoriadnych*

okolností — v takýchto mimoriadnych okolnostiach. Tu všade je pozmenený smysel autorových viet.

Apretátori starého vydania nerešpektovali ani autorovo právo rozhodovať o slovesnom vide. Obmeny ako *pozerali* do karát — *pozreli* do karát; už-úž *sa podobral* — už-úž *sa podoberal*; *poslúchnuť* Nemcov — *poslúchať* Nemcov; ak sú *vyhryzené* — ak sú *vyhryzané* možno vysvetliť iba svojvôľou apretátorov a osobo-
bovaním si nemiestneho práva.

Pozornosti by si zaslúžila Jilemnického interpunkcia a z nej najmä užívanie dvojbodiek a troch bodiek. Častým zjavom v Jilemnického próze je, že uprostred priamej reči alebo i opisu oddelí malý zdôraznený úsek dvojbodkou (Jedno-
ducho: prišli za bieleho dňa). Tromi bodkami priamo hýri (musím sa vám pri-
znať... chodím za vami ako tieň; Nie každý... Veru nie...). Redakcia Spisov čiastočne zmenšila počet týchto interpunkčných znamienok, ale k prenikavému zásahu sa neodvážila pravdepodobne preto, že interpunkcia je pomerne slabovo viazaná všeobecne platnými poučkami a každý autor si vytvorí osobitný úzus. Jednako však Jilemnický používa interpunkčných znamienok v nezvyklej miere, takže tento zjav strhá na seba pozornosť.

Záslužnú prácu redakcie Spisov Petra Jilemnického (v ktorej jazykovú stránku má na starosti Dr. Štefan Peciar) narušajú sadzačské chyby, vzniklé asi pri poslednej tlačiarenskej korektúre. I keď možno prejsť nad vynechaním slova alebo pomlčky, také chyby ako porušenie shody medzi podmetom a prísudkom, vloženie nepríslušného slovesa do úplnej vety, spojenie dvoch priamych rečí v jednu a vypustenie uvodzovacej vety (zrejme šlo metérovi o získanie riadku!), vynechanie celej časti vety sú už trestuhodnou neúctou voči autorovi a k práci ostatných zúčastnených.*

Spisy Petra Jilemnického, zbavené puristických zásahov, sú zadostučinením autorovmu úzu a službou čitateľom, ktorí majú odteraz možnosť poznať Jilemnického jazyk a štýl v nesfalšovanej podobe.

A. Hysková

Cvičebnica jazyka českého. Pomocná kniha pro gymnasia a vyšší odborné školy, zvláště pro I. třídu. Státní nakladatelství učebnic, Praha 1951, str. 339, Kčs 28.—

Túto cvičebnicu, spracovanú vcelku podľa učebných osnov platných do roku 1950/51, napísal kolektív autorov pod vedením univ. prof. B. Havránka. Zahŕňa učebnú látku pre I. triedu gymnázií a vyšších odborných škôl. Látka je rozdelená do štyroch veľkých oddielov.

V úvodnom oddiele sa rozvádza otázka pomeru jazyka a myslenia, vymedzuje sa pojem jazyka národného, spisovného a jeho rozvrstvenie. Pritom sa tu zavádza, podľa našej mienky nie dosť šťastne, pojem a termín vrstva jazyka: *vrstva hovorová, odborná a umelecká*, čím sa myslí v podstate to, čo sa u nás obyčajne označovalo termínom *jazykový štýl*, resp. *jazyk* v užšom smysle. Proti starším termínom má nový termín značnú nevýhodu v tom, že zvádza k príliš mechanickému chápaniu rozvrstvenia jazyka.

* Pozn. red. Takáto tlačiarenská prax, u nás celkom bežná, musí byť redaktorom výstrahou, aby na knihu nedávali imprimatur, keď sa v sadzbe vyskytuje čo len jediná chyba a keď úprava sadzby nie je definitívna. Tlačiarenski korektori a metéri si zasa musia uvedomiť, čo je ich povinnosť a čo si nesmú dovoliť.

V tomto úvodnom oddiele je aj základné poučenie o slohu, na ktoré však hneď nadväzuje výklad o zpráve, oznámení a zázname, čo do úvodného, všeobecného oddielu zrejme nepatrí.

Obsahom druhého oddielu je rozbor gramatickej, významovej a zvukovej stránky vety, výklady o vetných členoch a vetných vťahoch (hovori sa tu o syntaktických dvojiciach, o shode a podradenosti), ďalej výklady o rozdelení viet a súvetí, ako aj stručný výklad o prechodníkových väzbách. Tento oddiel nevyčerpáva látku úplne, pretože (ako sa aj v úvode pripomína) náuku o vete predpisujú osnovy podrobnejšie rozoberať v tretej triede.

Tretí oddiel je venovaný obšírnym a podrobným výkladom o slove. Po úvodných poznámkach o vecnej, gramatickej a formálnej stránke slov a slovných druhov sa rozoberajú jednotlivé slovné druhy. Začína sa slovesom. Kapitoly o slovesnom vide a o slovese vôbec patria k najlepšie spracovaným častiam učebnice. Podobným spôsobom vysvetľuje sa aj pri podstatných menách dosť podrobne význam jednotlivých pádov a rozoberajú sa základné typy skloňovania, a to tak, že sa najprv vyzdvihujú spoločné znaky jednotlivých vzorov (v učebnici sa zavádza miesto termínu *vzor* termín *typ*) a potom sa preberajú koncovky jednotlivých vzorov. Podobne, ale menej podrobne sú spracované aj prídavné mená, zámená a číslovky, kým ostatné slovné druhy (prislovky, predložky, spojky, častice a citoslovčia) sa spomínajú len v súhrnnom prehľade na str. 108—111.

Tento oddiel je zakľúčенý kapitolkou o jazykovej norme a jazykovej kodifikácii. Podľa našej mienky by táto kapitolka organickejšie zapadala do úvodného oddielu alebo až za hláskoslovie, resp. za výklady o pravopise.

V štvrtom oddiele sa stručne hovorí o zásobe, sústave a využití hlások, ako aj o pravopise a spisovnej výslovnosti. Okrem toho sú však poznámky o výslovnosti dosť nesústavne roztrúsené po celej knihe (na str. 155, 230, 250, 282).

K výkladom o slovese, o skloňovaní, hláskosloví a pravopise sú v shode s požiadavkami osnov pripojené kratšie alebo dlhšie poznámky o stave v slovenčine (*Slovenské sloveso* 170—174, *Skloňování slovenské* 284—287, *Srovnání [hláskosloví] se slovenštinou* 306—307 a *Pravopis slovenský* 318). Je v nich však niekoľko vecných nesprávností i pravopisných, resp. tlačových chýb. Tak na str. 173 sa hovorí, že pri vzoroch *niešť* a *padnúť* sa kmeňové *-e-* predlžuje na *-ie-*, čo zrejme neplatí práve pre sloveso *padnúť*, ktoré je tu v tvare *padnem* uvedené v tom istom riadku. Platí to iba o vzore *minúť*. V tom istom odseku sa ako príklad uvádza v slovenčine dnes nejestvujúce sloveso *umiem*, *umieš*. Na str. 287 sa mylne (azda nedopatrením pri korektúre) uvádza tvar *muže* miesto *muža* ako gen. a akuz. sg. Ďalej sa tu uvádza pri zvieracích menách ako výnimka iba tvar akuz. pl. *vtákov* (= gen.), hoci máme aj akuz. *psov*, *býkov*, *vlkov*. Na str. 287 je poznámka, že inštrumentál pl. vo všetkých rodoch má prípony *-mi* aj *-ami*; táto poznámka nie je presná, pretože prípona *-mi* je iba v maskulínach.

Niekoľko tlačových chýb: *události* (170), *leč*, *svým svedomím*, *mrtvolý* (171), imperatív *chváľ* (173), *poľa sa oraly* (174) — všetko v kapitolke o slovese.

State o slohu sú v celej učebnici zaradené vcelku neorganicky medzi jednotlivé state gramatické, pravdepodobne podľa rozvrhu učiva. Podľa našej mienky by však bolo výhodnejšie shrnúť tieto slohové kapitoly do osobitnej časti, ako je to v učebnici pre II. tr. gymnázií (*Cvičebnice českého jazyka pro II. tř. gym-*

nasii a vyšších odborných škol. Část 1. Sloh. Státní nakladatelství učebnic, Praha 1950, str. 58, Kčs 7.50).

Metodicky sa temer pri všetkých kapitolkách (okrem úvodného oddielu a hláskoslovia, resp. kapitoliek o výslovnosti) postupuje od ukážok, prípadne pozorovania gramatických javov na základe množstva otázok k súvislému výkladu, v ktorom sa vždy dáva stručná odpoveď na predchádzajúce otázky. Okrem toho na osvojenie a rozpracovanie učiva slúžia hojné a starostlivo vybrané cvičenia a otázky na opakovanie. Práve týmto sa však rozsah knihy rozrástol tak, že ju ťažko bude možno prebrať za jeden študijný rok. Touto okolnosťou si azda možno vysvetliť aj rozpaky pri uvádzaní názvu cvičebnice. Kým v tiráži sa jasne hovorí, že ide o pomocnú knihu pre gymnáziá a vyššie odborné školy, zvlášť pre I. triedu, na titulnom liste je zmienka iba o cvičebnici pre I. triedu a na obálke zase len o pomocnej knihe.

S vecného a obsahového hľadiska (i pri neúplnosti, podmienenej osnovami) treba túto cvičebnicu hodnotiť ako snesenie a prístupné podanie výsledkov najnovších bádateľských prác o súčasnej češtine.

Ján Horecký

Český jazyk, časopis pro metodiku českého jazyka, roč. I, 1950—1951. Vedú Jaroslav Jelínek a Dr. Jozef Bečka s redakčným kruhom.

Veľavýznamné Stalinove príspevky o jazyku a jazykovede sú medzníkom i pre vyučovanie materinského jazyka a jazykov vôbec. Jedinečné postavenie jazyka v spoločnosti, ako ho vymedzuje Stalin, nastroľuje naliehavú potrebu kriticky zvážiť náplň a metodiku jazyka ako vyučovacieho predmetu a naznačiť cesty, ktorými sa má uberať jazykové vyučovanie na školách všetkých stupňov. Z tejto potreby vznikol aj časopis *Český jazyk*, ktorý zavŕšil svoj prvý ročník.

Ako základňu a ukazovateľa správnej cesty stavia si časopis na čelo Stalinove príspevky o jazyku a pozorne si všima diskusiu, ktorá po ich uverejnení vznikla v sovietskej jazykovede. Okrem teoretických článkov, ktoré rozvádzajú Stalinove tézy, uverejnil *Český jazyk* vo svojom prvom ročníku rad článkov o vyučovaní českého jazyka na školách II. a III. stupňa a všeobecnejšie články o vyučovaní na školách I. stupňa.

Časopis zdôrazňuje, že v rade vyučovacích predmetov musí mať český jazyk postavenie dominantné. Musí byť osou, centrom všetkého vyučovania, a to nie pre sám predmet, ale preto, že vyučovaním jazyka sa kladú základy vzdelania vôbec. Kladie požiadavku, aby jazykové učivo všetkých troch stupňov tvorilo organický celok, aby sa opieralo o jednotný, koordinovaný a premyslený plán. Plán jazykového vyučovania nemá sa začínať pri škole prvého stupňa, ale má zahrnúť v sebe už náplň materskej školy (!). Aby sa vo vyučovaní postupovalo organicky a jednotne, treba aby učitelia každého stupňa poznali aspoň v základoch náplň a metodiku vyučovania na ostatných stupňoch. Medzi školami jednotlivých stupňov má byť účinná a plodná spolupráca.

Vo vyučovaní českého jazyka treba klásť dôraz na *gramatiku*. Diskusia, ktorá sa v českej jazykovede viedla od publikovania práce Antona Janů *Jazyk mateřský a škola obecná* (Praha 1897), po Stalinových príspevkoch sa definitívne uzaviera víťazstvom *gramatickej metódy* a jej obrancov. Na druhej strane sa však treba vystríhať chyby formalizmu. Podľa Havránkových slov vždy „treba učiť poznávať formu ako výrazový prostriedok gramatického vý-

znamu a gramatický význam ako prostriedok jasného vyjadrenia myšlienkového vzťahu“ (137).

Složky českého jazyka treba sviazať v tesný vzájomne sa dopĺňajúci celok. Na všetkých stupňoch treba bedlivo spájať gramatickú výchovu a pravopis so slohom vo vyšší celok — *v jazykovú výchovu v širšom smysle*. Autorom učebníc českého jazyka sa doteraz nepodarilo tak usporiadať učivo, aby slohové cvičenia boli buď východiskom získavania gramatických a pravopisných vedomostí alebo ukážkou ich aplikácie. — Uskutočnenie úzkeho sväzku slohu s gramatikou stojí pred autormi učebníc českého jazyka ako naliehavá požiadavka a budúca úloha.

Slohová výchova sa v minulosti značne zanedbávala. Je teda na mieste, keď jej dnes *Český jazyk* venuje starostlivú pozornosť. Vychádza sa pritom zo správnej zásady „*Sloh treba učiť a sloh možno naučiť*.“ Pravda, myslí sa tu na slohovú schopnosť, ktorú si žiada praktická každodenná potreba.

Ako príprava na aktívnu účasť v politickom živote zdôrazňuje sa v rámci slohu *výcvik v ústnych prejavoch*. Hovoreným prejavom treba venovať priam takú pozornosť ako vyjadrovaniu písomnému. Aby jazykové vyučovanie mohlo mať v tejto oblasti potrebné výsledky, musí sa predovšetkým opierať o krásnu a starostlivú reč učiteľa, a to nielen češtinára, ale učiteľa vôbec.

Slohové vyučovanie má úzko spolupracovať s čítaním. Táto požiadavka zasa súvisí s priliehavým výberom článkov pre čítanky a s potrebou mať dostatočnú zásobu *doplňového čítania*, ktorého nie je ešte stále nadostač. So zreteľom na výcvik v ústnych prejavoch treba venovať väčšiu pozornosť hlasnému čítaniu, prednesu básní a ukážok z literárnych diel.

Časopis soznamuje čitateľa s vydanými učebnicami českého jazyka a učebnice, ktoré doteraz nevyšly, nahrádza rozpracúvaním učiva, predpísaného na jednotlivé mesiace. Takáto náhrada sa poskytuje aj za nevydané učebnice literatúry.

Keď si pozorne prečítame I. ročník *Českého jazyka*, zistíme, čo všetko podnikla školská správa a českí jazykovedci — teoretici i praktici — na zlepšenie jazykového vyučovania. — Konferencia učiteľov v júli 1950 s významnou prednáškou poslanca s. Gustava Bareša, diskusia o dôsledkoch Stalinových statí o jazyku vo vyučovaní českého jazyka, ktorú usporiadal Výskumný ústav pedagogický J. A. Komenského 20. decembra 1950, diskusia o stave vo vyučovaní českého jazyka dňa 9. marca 1951 na základe výsledkov výskumu v januári 1951 — usporiadaná MŠVU, organizovanie výskumu (úderky) na revíziu vydaných učebníc, vznik strediska pre český jazyk na Pedagogickej fakulte v Prahe (*Středisko pro český jazyk*) — to všetko dokazuje živý ohlas, ktorý v českej jazykovede vyvolaly Stalinove jazykovedné príspevky a ich ozvena v SSSR.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia články o stave vyučovania českého jazyka na *priemyselných školách, hospodárskych školách a pedagogických gymnáziách*. (Pozri č. 9—10!) Na priemyselných školách sa bude treba postarať o zlepšenie výsledkov vo vyučovaní českého jazyka najmä účinnou spoluprácou učiteľa češtiny s učiteľmi odborných predmetov. — Osnovy českého jazyka na hospodárskych školách sa skoro úplne shodujú s osnovami pre gymnáziá. Vyučovanie češtiny na hospodárskych školách bude treba zacieliť na úlohu, ktorú majú tieto školy v našej spoločnosti. — Na pedagogických gymnáziách treba venovať

viacej starostlivosti literatúre pre mládež, z ktorej výber má byť pojatý do povinného čítania.

Okrem spomenutého Český jazyk prináša referáty o časopisoch (napr. o časopise *Russkij jazyk v škole* v č. 3—4, 5—6) a zprávy z KPS a OPS. Od druhého dvojčísla (3—4) sa zavádza rubrika *Listárna*, ktorá má byť „odrazom života a práce na českých školách“. Tu sa teda majú ozývať praktici. V poslednom dvojčíslí je soznam literatúry, ktorú vydalo Štátne nakladateľstvo detskej knihy v Prahe.

Český učiteľ I.—III. stupňa dostáva v novom časopise bezpečné teoretické školenie a veľa praktických popudov, aby vo svojej školskej praxi realizoval požiadavky marxistickej jazykovedy.

Pre metodiku slovenského jazyka doteraz časopis nemáme. Túto úlohu len čiastočne spíňa *Slovenská reč*. Školská správa na Slovensku a Štátny pedagogický ústav si už uvedomily potrebu paralelného slovenského metodického časopisu a pousilujú sa primerane ju uspokojiť.

S potešením vítame prvý ročník *Českého jazyka* a žičíme mu veľa úspechov v zveľaďovaní metodiky českého jazyka. Časopis odporúčame všetkým slovenským učiteľom. — Ročné predplatné 90. — Kčs. Administrácia a expedícia: Praha II, Ostrovní č. 30.

V budúcnosti bude treba azda najviac pozornosti venovať stavu českého jazyka (práve tak i jazyka slovenského) na pedagogických gymnáziách, aby sa zlepšovanie metodiky jazykového vyučovania začalo priam od koreňa. Nebude od veci povšimnúť si — a to s rovnakou starostlivosťou — stav jazykového vyučovania na filozofických a pedagogických fakultách, najmä pokiaľ ide o učiteľov českého a slovenského jazyka. To znamená organicky rozšíriť starostlivosť o jazykové vyučovanie aj na vysoké školy.

G. Horák.

Prof. Ing. Dr. techn. Stanislav Kratochvíl, *Hydraulika*. Technická knižnica Práce 5, Práca Bratislava 1950, str. 559, Kčs 340.—

Predmetom tejto rozsiahlej práce prof. Kratochvíla je hydraulika, t. j. náuka o rovnováhe a pohybe kvapalín.

Hneď na začiatku možno povedať, že celková jazyková úroveň knižky je dobrá, pravdepodobne aj zásluhou redakcie. Predsa však máme niekoľko poznámok, najmä syntaktických a terminologických.

Z tvaroslovných chýb, resp. nedôsledností možno zaznačiť napr. tvar *vzniklý* (224, 225) popri častejšom tvare *vzniknutý* a tvar *obsažený* (napr. 40, 143, 305) miesto správneho *obsiahnutý*. Z lexikálnej oblasti možno vytýkať používanie slova *vliv* (napr. 122, 126, 167) popri tvare *vplyv* a napokon tvar *tedy* miesto *teda*.

Oveľa viacej chýb a nedôsledností je v oblasti syntaktickej. Tu napr. popri väzbe s účelovou predložkou *na* býva miestami aj predložka *k*: *k riešeniu je dané* (105), *k tomu použijeme* (43), *k diskusi slúži rovnica* (211), *použil k odberu* (533). Na druhej strane pravdepodobne zo strachu pred predložkou *k* vkláza sem väzby s *na*: *smysl otáčania je opačný na smysl výchylky* (74) a *prišiel na náhľad* (347). Za nesprávne treba pokladať kladenie dvoch predložiek spojených spojkou *a* pred jediným podstatným menom: *nad a pod priekopom* (166), *nad a pod stavidlom* (174), či *je nad, alebo pod komorou* (293). V ta-

kýchto prípadoch treba dať prednosť opakovaniu podstatného mena, teda napr. *nad stavidlom a pod stavidlom*, alebo miesto opakovaného podst. mena možno použiť osobné zámeno 3. os.: *nad stavidlom a pod ním*.

Výhrady máme aj proti používaniu slovesa *prevádzať* napr. v takýchto spojeniach: *riešenie rovníc sa prevedie* (480) miesto *rovnice sa riešia*; *výpočet sa prevádza* (185 a inde), *integrácia sa prevádza* (134), *prevedené vodné diela* (377). Tu by sa všade daly použiť slovesá *vykonávať*, *uskutočňovať*, *robiť*.

Skladby sa týka aj naša poznámka o používaní doplnku v inštrumentáli, resp. nominatíve po slovese *nazývať sa*, *volať sa*. V knižke je totiž značné kolísanie, miestami sú na tej istej strane obidve väzby. Napr.: *takto upravená... veta nazýva sa rozšírená Bernoulliho rovnica — táto veta sa nazýva tiež vetou energetickej bilancie vodného prúdu* (118). Vcelku však prevláda väzba s inštrumentálom, a tú pokladáme za správnu.

Pri spájaní podmienkových súvetí nepokladáme za potrebné uvádzať hlavnú vetu časticou *potom*. Napr.: *Keď dosadíme... a upravíme..., potom vidíme, že...* (170). *Keď nastane vodný skok, potom stačí zmerať kritickú hĺbku* (219). Tu je lepšie časticu *potom* vynechať: *Keď nastane vodný skok, stačí zmerať kritickú hĺbku*.

Z oblasti skladby chceme ešte upozorniť na nejasnosť, ktorá vzniká nesprávnym pripájaním vzťažného zámena *ktorý* v type *má jednu asymptotu proti vode, ktorá je totožná s hladinou normálneho prúdenia* (214). Pri takomto pripojení vedľajšej vety by sa totiž dalo usudzovať, že totožná je voda, nie asymptota, pretože vzťažné zámeno sa vzťahuje vždy na slovo, ktoré je bezprostredne pred ním. V tomto prípade by vetu bolo treba upraviť asi takto: *má jednu asymptotu proti vode, pričom táto asymptota je totožná...*

Nie celkom jasná je štylizácia na str. 15: *Základom hydrauliky sú zákony, odvodené v teoretickej hydromechanike, ktorá hovorí o kvapalinách dokonalých, avšak hydraulika o kvapalinách skutočných*. Pripojenie vety s *avšak* je tu vykolajením z väzby. Podľa našej mienky by zvýšeniu jasnosti veľmi pomohlo, keby sa celé súvetie obmenilo asi takto: *Základom hydrauliky, ktorá hovorí o skutočných kvapalinách, sú zákony odvodené v teoretickej hydromechanike, ktorá hovorí o kvapalinách dokonalých*. Podobne nie je celkom jasná veta *Pre neúplnú kontrakciu možno použiť hodnoty pre úplnú kontrakciu, prepočítané podľa empirickej rovnice* (244). Tu by sa náprava dosiahla napr. vložením príd. mena *platné* pred druhú predložku *pre*. Neobratne sú štylizované vety: *Preto hlavné rozdelenie prepadov je s hydraulického stanoviska na dokonalé a nedokonalé* (294), *Polomer studne má na výdatnosť studne pomerne malý význam*. Tieto vety by sme štylizovali takto: *Prepady s hydraulického stanoviska delíme predovšetkým na dokonalé a nedokonalé. Polomer studne má pre výdatnosť studne pomerne malý význam alebo... má na výdatnosť studne pomerne malý vplyv*.

Nesprávne sa kladie čiarka pred spojkami *či*, *čiže* v typoch *viskozita(,)* *či* *vážkosť*; *prúdenie laminárne(,)* *čiže* *vrstevnaté*; *kvapalné manometre(,)* *čiže* *piezometre*; ďalej pred spojkou po skratke *t. j.*, napr. v typoch *t. j.(,)* *aby*; *t. j.(,)* *že*; *t. j.(,)* *keď*; podobne aj *totiž(,)* *že*. V týchto prípadoch čiarku nepíšeme. Ďalej je nesprávne oddeľovať čiarkou príslovkové určenie, i keď je dlhšie. Napr.: *Použitím piezometra...(,)* *ruší sa vzájomný účinok*.

Prechod k terminologickej oblasti tvoria väzby so slovesom *uvažovať*, ako

„uvažovať niečo“, „uvažovaný priestor“, ktoré sú v knižke veľmi hojné, hoci by sa dali veľmi pekne a výstižne nahradiť väzbami *brať do úvahy* (čo sa aj na niektorých miestach uplatňuje), resp. *daný priestor*, *skúmaný priestor* a pod.

Podobného druhu je aj veľmi časté používanie prid. mena *obecný*, za ktoré by bolo správnejšie prid. meno *všeobecný* (napr. *všeobecné riešenie*, *všeobecný tvar rovnice*, *všeobecná definícia*, *všeobecný prípad*, *zachovať všeobecnosť*).

Teraz niekoľko poznámok k terminológii. *Prevratná hodnota* (17) je zrejme chyba miesto *prevrátená*, *reciproká hodnota*; miesto *pôsobisko* je správnejšie *pôsobište* (tak je aj v terajších Pravidlách); miesto *tečna* (213) je lepšie *týčnica* alebo *dotyčnica*; za *oneskorenie* má byť *spomalenie* (453). Miesto *stredisko* *radiacej kružnice* by bolo správnejšie *stred určujúcej kružnice*; za *prie-sečník* používame *priesečík*. Nepotrebné kolísanie je v termínoch *súradnicový* — *súradný*; prednosť by sme dali tvaru *súradnicový*. Termín *postranný bočný pohyb* (99) pokladáme za nedopatrenie, stačí tam len jedno prídavné meno. Podobne termín *sinusoidová krivka* je pleonazmus, pretože sinusoida je už sama osebe krivkou (484). Kolísanie je aj v tvaroch *prietokový* — *prietočný*, hoci zrejme prevažuje tvar *prietokový*. Tento pokladáme za správny, pretože má analógie v tvaroch *prítokový*, *odtokový*, *výtokový*. Pri dvojici *bystrinový* — *bystrinný* by sme dali prednosť tvaru *bystrinný*, ktorý je utvorený tak isto ako prídavné mená *riečny*, *nížinný*, *rovinný*, teda nie príponou *-ový*, i keď je tu možná aj táto prípona. Naopak pri termíne *priehradná nádrž* (450, 456) by sme dali prednosť príponě *-ový*, pretože nádrž, o ktorú tu ide, neslúži na prehradzovanie, ale je vytvorená priehradou. Termín *násoskový riad* (441) nepokladáme za šťastný prepis čes. termínu *násoskový řád*. Mohlo by sa azda uvažovať o termíne *násosková sústava*, *násoskový systém*. Termín *shybka* pokladáme za správny, ale písali by sme ho s *ý*, pretože predĺženie korenej samohlásky pri odvodzovaní príponou *-ka* býva veľmi časté. Zato však nie je azda správny termín *plavidlová komora*, pretože z takéhoto spojenia by vyplývalo, že ide o komoru na nejakom plavidle. Výstižnejšie by bolo *plavebná komora* alebo *splavidlová komora*. Termín *presak* by sme písali v podobe *priesak*, a to predovšetkým vzhľadom na termíny *prietok*, *prieplav*. Pri termínoch *dielcový úsek*, *dielcové potrubie*, *dielcový otvor* ide pravdepodobne o náhradu za české termíny *dílčí úsek*, *dílčí potrubí*, *dílčí otvor*. V tomto prípade však vzťah k dielcu je príliš malý na to, aby sme od neho mohli tvoriť príslušné prídavné meno. Podľa našej mienky by sa tu mohli používať termíny *čiastkový úsek*, *čiastkové potrubie*, *čiastkový*, resp. *čiastočný otvor*. Tá istá výhrada sa týka aj termínu *dielčia strata* — *čiastková strata*.

Ján Horecký

DROBNOSTI

Súvetie priradené a podradované. — V našich školských gramatikách od Czambela a Damborského až po Letza používajú sa termíny „súvetie priradené“, „súvetie podradené“. O súvetie „priradené“ ide, keď sú vety vo vzťahu *priradenosti*, t. j. sú k sebe priradené, kým v súvetí „podradenom“ sú vety vo vzťahu *podradenosti*, t. j. jedna alebo viac viet je *nadradených* (riadiacich) a jedna alebo viac viet je *podradených*. Nadradené, resp. podradené sú teda jednotlivé vety. Práve tak môžu byť k sebe priradené dve vety alebo niekoľko viet. Keď však je reč o celom súvetí, možno o ňom hovoriť, že je podradené, iba vtedy, ak je celé súvetie naozaj podradené riadiacej vete. Takéto složené súvetia skutočne jestvujú. Termínom „súvetie podradené“ v jeho bežnom používaní nerozumejú sa však iba takéto složené súvetia, ale súvetia so vzťahom podradenosti vôbec. Nevhodnosť tohto termínu pre podradenosť (hypotaxu) vôbec sa stane ešte zrejmejšia, keď miesto slova „súvetie“ použijeme synonymný výraz „složená veta“. Termín by znel „složená veta podradená“. Paralelný termín „složená veta priradená“ (= „súvetie priradené“) je nevhodný na prvý pohľad. Priradené sú navzájom jednotlivé vety, nie celé súvetia.

Pri hľadaní súcejších termínov nezдалo sa nám prosté poslovenčenie českých termínov *souvětí souřadné, souvětí podřadné* dosť vhodné pre malú významovú „prehľadnosť“ týchto termínov v slovenčine. Najmä termín „podradné súvetie“ by mohol zvädzať k nesprávnej predstave. — V ruštine sú termíny *сложно-соiшнноje предложенiе* a *сложно-подчинонноje предложенiе*. Ani tieto termíny nebolo možné vhodne preložiť do slovenčiny.

Preto sme sa pri zostavovaní základnej jazykovednej terminológie rozhodli pre tvary *priradené súvetie, podradované súvetie*, ktoré majú obdobu jednak v termínoch *priradené, resp. podradované spojky*, jednak v termínoch *súvetie slučovacie a odporovacie*. Pozmenené termíny *súvetie priradené, resp. podradované* (miesto starších termínov „priradené“ a „podradené“) začíname už používať v Slovenskej reči.

-r.

Slobodymilovný. — V minulom ročníku SR (str. 93) sme už upozornili, že je správny tvar *slobodymilovný* a nesprávny tvar „slobodumilovný“. S tvarom „slobodumilovný“ stretli sme sa však v septembri t. r. opäť v niekoľkých úvodníkoch alebo základných článkoch denníka Pravda. To znamená, že si tlačiarenski korektori naše upozornenie alebo nepovšimli alebo ho nerešpektujú. Isto nikto nepovie „miermilovný“. Všetci hovoríme *mierumilovný*. V prvej časti tohto složeného slova je 2. pád podst. mena *mier*. Aj složeninu *slobodymilovný* treba tvoriť podobne, t. j. s genitívnym (a nie akuzatívnym) tvarom subst. *sloboda*.

-r.

Šturmovčina, kancelárčina. — Niektoré nezdravé zjavy našej výroby alebo našej administratívy, priamo zdedené z obdobia kapitalizmu alebo nepriamo

nadobudnuté ako dôsledok nedávnych buržoáznych pomerov, dostaly za budovania socializmu svoje pomenovanie. Tak doháňanie oneskoreného plnenia plánu všetkými silami a niekedy i na úkor kvality práce bolo pomenované *šturmovčinou*. Byrokratizmus, prekrvenie administratívy, vyrábanie zbytočných obežníkov, tzv. papierovú vojnu nazývame niekedy pejoratívne a posmešne *kancelárčinou*. Obidva tieto výrazy patria do oblasti politickej a novinárskej terminológie. Tým viac treba dbať o ich správne znenie, pretože pri masovom rozšírení straníckej tlače dostávajú sa novinárske výrazy do najširších vrstiev.

V novinách sa niekedy stretávame so znením „šturmovština, kancelárština“. Toto znenie nepokladáme za správne. Slová *šturmovčina, kancelárčina* (podobne aj pejoratívny slangový výraz *šlingovčina*) sú utvorené analogicky podľa názvov jazykov typu *slovenčina, maďarčina, materčina*, prípadne podľa starších pejoratívnych výrazov typu *murárčina*. V týchto výrazoch býva po väčšine spoluhlások (okrem sykaviek a *d, t* a okrem ustálených výnimiek *poľština, čínština*) vždy prípona *-čina*, ktorá sa pociťuje ako živá a produktívna. Preto aj obdobné nové výrazy treba tvoriť touto živou príponou *-čina*, nie príponou *-ština*, ktorá v slovenčine vznikla tiež zo staršej prípony *-čina*, a to zjednodušením (disimiláciou) spoluhláskových skupín *sč, zč*, ako napr. v slovách *ruština* (<*ruščina < *rusčina), *čeština* ap.

Správne sú teda iba tvary *šturmovčina, kancelárčina* a nie „šturmovština“, „kancelárština“. I keď možno s istotou predpokladať, že tieto výrazy zaniknú spolu s príslušnými nezdravými zjavmi, ktoré označujú, treba sa starať o ich jazykovú správnosť, aby sa prípadne nestaly zárodkom nesprávneho tvorenia nových slov.

-r.

Záchvat — zachvátenie. — V úvodníku Pravdy z 5. septembra 1951 sme čítali výraz: *Lúpeživý záchvat a okupácia čínskeho ostrova Tajvan*... Tu je slovo „záchvat“ použité nenáležite. V slovenčine (rovnako ako v češtine) slovo *záchvat* používame obyčajne v spojeniach *záchvat choroby, zúrivosti, prudkého kašľa, bolesti, krčov*, prenesene aj v spojeniach *záchvat veselosti, smiechu, melancholie* ap. Ide tu o význam „prudký prejav niečoho“.

Slovo *záchvat* súvisí so slovesom *zachvátiť*, a to tak, že subst. *záchvat* je utvorené sekundárne k slovesu *zachvátiť* (ide o tzv. nomen postverbale). Sloveso *zachvátiť* má však širší význam, resp. viac významov než subst. *záchvat*, ktorého význam je špecializovaný používaním práve len v uvedených spojeniach. Preto ak chceme použiť dejové alebo stavové podstatné meno k slovesu *zachvátiť* v inom význame než „prudký prejav niečoho“, musíme sa uchýliť k slovesnému podstatnému menu *zachvátenie*.

V súvislosti s okupáciou ostrova Tajvan nemožno teda hovoriť o „záchvate“, ale iba o *zachvátení*. Bolo by tu možné použiť aj synonymum *uchvátenie* a ešte vhodnejšie *zabratie*. V staršej politickej terminológii používal sa v tomto význame výraz *anexia*. Ruština má pre tento pojem výraz *zachvat* a práve tento ruský výraz je u nás prameňom nepochopiteľných „záchvatov“ u niektorých neopatrných alebo nesvedomitých prekladateľov.

-r.

SSSR — v SSSR — z SSSR — s SSSR — k SSSR. — Ustálená skratka (značka) pre Sovietsky sväz je SSSR. Táto značka vznikla zo začiatkových písmen úplného pomenovania Sovietskeho sväzu: Sväz sovietskych socialistických republík. Značka SSSR je dnes tak rozšírená po celom svete, že sa v mno-

hých jazykoch z nej stalo značkové slovo. Toto značkové slovo vyslovujeme v slovenčine a v češtine *Eseseser* (s prízvukom na poslednej slabike, ako napr. aj ČSR — *Čéeser*). Každý žiak už na najnižšom stupni našich škôl pozná nielen značku SSSR, ale vie ju aj správne vyslovovať. Naši básnici píšú hymny na SSSR, na prvú krajinu socializmu a mieru. V školách, v rozhlase, na verejných prejavoch, pri recitáciách básní počujeme vyslovovať značkové slovo *Eseseser* práve tak často ako pomenovanie *Sovietsky svúz*. Obidve tieto pomenovania stali sa pre nás symbolmi mieru a budovania lepšej budúcnosti.

Pomenovanie *Eseseser* sa začína samohláskou. Pred takýmito slovami majú predložky *v*, *z*, *s*, *k* neslabičnú podobu. Každý z nás vyslovuje prirodzene *v Eseseser*, *z Eseseser*, *s Eseseser*. Preto je samozrejmé, že aj v písanom jazyku pred značkou SSSR treba používať neslabičné znenie predložiek *v*, *z*, *s*, *k*, teda *v SSSR*, *z SSSR*, *s SSSR*, *k SSSR*. Takto aj skutočne píše u nás prevažná väčšina ľudí. Takto sa písavalo v našej komunistickej tlači už za prvej republiky. Takto písali napr. Klement Gottwald, Peter Jilemnický a i.

Len naši tlačiarenskí korektori nechcú vziať túto skutočnosť na vedomie. Prišli na myšlienku, že treba písať „vo SSSR“, „zo SSSR“, „so SSSR“ a začali v tomto smysle opravovať rukopisy tak húževnate, že im mnohí sadzaci podľahli a dnes im sádzu tieto neprirodzené a neživé tvary.

Korektori tu zrejme vyšli z nesprávneho postupu, že si značku SSSR najprv rozložili na celé pomenovanie a potom pred značkou použili takú podobu predložiek, aká býva pred celým pomenovaním: *so Svúzom* ..., *zo Svúzu* ... atď. Neopierali sa tu teda o živú reč, ani o prax tých, ktorí píšú, ale o svoju vlastnú „teóriu“. A táto „teória“ je zlá.

Aj písaný jazyk má svoje zákonitosti, ktoré treba rešpektovať. Pri skratkách a značkách platí pravidlo, že sa spôsob ich písania obyčajne nekryje s výslovnosťou. V tom je práve podstata skratiek a značiek. Rozdiely tu niekedy môžu byť veľké. Tak napr. značku SSSR vyslovujeme ako *Eseseser*, značku ČSR ako *Čéeser*, značku SNB ako *Esenbé*, značku USA ako *Úesá* atď. Všetky tieto značky možno, pravda, pri čítaní rozviesť: *Svúz sovietskych socialistických republík* alebo častejšie *Sovietsky svúz*; *Československá republika*; *Sbor národnej bezpečnosti*; *Spojené štáty americké*. Potom hovoríme prirodzene *zo Sovietskeho svúzu*, *zo Svúzu* ... atď., *zo Sboru* ... atď., *zo Spojených štátov* ... atď. To však nie je dôvod, aby sme písali „zo SSSR“, „so SSSR“, „vo SSSR“, práve tak ako nepíšeme „zo SNB“, „so SNB“, „zo USA“, „so USA“. V písanom jazyku vychádzame tu práve zo značiek a z obvyklého spôsobu ich čítania a píšeme *z SSSR*, *s SSSR*, *v SSSR*, *k SSSR*; *z SNB*, *s NSB*; *z USA*, *s USA*.

Prirodzený a odôvodnený spôsob písania *z SSSR*, *s SSSR*, *v SSSR*, *k SSSR* bude uzákonený aj v novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu. -r.

Zástavka a zastávka. — Uvedené dve podstatné mená slovesného pôvodu sú podľa svojho hláskového složenía shodné. Odlišujú sa iba kvantitou samohlások v prvých dvoch slabikách. Prvé slovo *zástavka* je odvodené od substantíva *zástava*, je zdrobneninou k nemu a označuje malú zástavu; druhé *zastávka* označuje miesto, kde zastáva, zastavuje sa dopravný prostriedok, alebo aj strážnu budovu na tom mieste (ak ide o zastávku železničnú); niekedy je *zastávka* prosté dejové podstatné meno s významom slovesného podst. mena *zastavenie*.

V hovorovom jazyku používa sa veľmi často znenie *zástavka* aj vo význame

„zastávka, zastavenie“. Možno počuť napr. vety: — *Idem na zástavku. Vystupujem na nasledujúcej zástavke. Čakal na zástavke. Máme ďaleko železničnú zástavku. Býva na zástavke.* — Tu sa dozaista uplatňuje silná tendencia predlžovať v deverbatívach predponu. Napr. *záves, zásah, zátvorka, zátrepka, závierka, zádrapka, zátopa, zápalka, zájedka, záchlopka, nezábudka* (ale hovorove veľmi často *nezabúdka*); *návrat, nálet, nález, náhrada, náprava, nádavka* (ale hovorove častejšie *nadávka*); *prípis, príval, prikaz, prílev, prídavok, príprava, prípona, príklonka* (ale *prirážka, prihrávka*); *výber, výcvik, výhrada, výhyľka, výlevka, výšivka* (ale *vyhláška, vytáčka*); *údel, úkon, úkryt, úpis, úprava, úspora, útecha* (ale *ukážka, urážka*); *pôdoj, pôrod* ap.

Riešiť otázku kvantity v uvedených deverbatívach, pravda, nemôže byť úlohou krátkej poznámky. Podotýkame len, že o tom, či má byť dĺžka v predpone alebo v kmeni, môžu rozhodovať popri základnej tendencii predlžovať predponu deverbatív tieto okolnosti: 1. kvantita alebo krátkosť samohlásky v slovesnom základe, 2. dĺžka novoutvoreného substantíva (počet slabík), 3. kvalita predpony [a] či je schopná predĺženia, b) či jej dlhý variant nemá odlišný význam], 4. okolnosť, či ide o slovo staršej alebo novšej lexikálnej vrstvy, 5. otázka, či sa v jazyku nevyskytuje slovo rovnakého hláskového zloženia (či nevzniká homonymita).

Úzus, ktorý sa v hovorovom štýle dnešnej slovenčiny začína vytvárať pri slove *zástavka* (vo význame „zastávka, zastavenie“), rozmnožil by v našom jazyku zjav homonymity, čo je na ujmu presnosti jazykového vyjadrovania.

Preto radíme pridržať sa aj v hovorenej reči doterajšieho spisovného úzu, zachyteného v Pravidlách z r. 1940 (str. 460), a rozlišovať v písme i vo výslovnosti slovo *zástavka* (= malá zástava) a slovo *zastávka* (železničná ap.).

Hk

Principiálny. — Adjektívna forma *principiálny* pochádza nepriamo z lat. slova *principium*, ktoré v slovenčine zdomácnelo v kratšej podobe *princíp*. Prídavné meno k slovu *princíp* znie však *principiálny*, má teda zakončenie *-iálny*, rovnako ako pri mnohých slovách latinského pôvodu na *-ium*. Napr.: *adverbium* — *adverbiálny*, *dilúvium* — *diluviálny*, *gymnázium* — *gymnaziálny*, *participium* — *participiálny*. Podobne znejú aj adjektíva *kolegiálny* (ku *kolega*), *oficiálny*, hoci tu už niet významovej súvislosti s latinskými slovami *kolégium*, *ofícium*.

Adjektívum *principiálny* je v spisovnej slovenčine už dlho ustálené v tejto podobe. Zaznamenávajú ho aj Pravidlá z r. 1940. Preto nás prekvapuje, že sme sa v orgáne ČSM *Smena* z 24. júna 1951 stretli niekoľkokrát s tvarom „*principálny*“: „Náš tajomník je *principálnym* človekom.“ — „Byť *principálnym* znamená vždy sa usilovať, aby nebolo rozporu medzi slovom a činom.“ — „Chvastať sa, sľubovať a nesplniť svoje slovo, to znamená chovať sa neprincipálne.“ Vo všetkých týchto troch vetách má byť správne *principiálny*, *principiálne*, resp. *neprincipiálne*.

uffa

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine. — Povolené výmerom PIO č. 21.098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto dvojčíslo vyšlo v októbri 1951.

Knihy a časopisy, ktoré došli do redakcie

KNIHY A BROŠURY NAKLADATELSTVA O R Á Č:

Smernice Ministerstva pôdohospodárstva o úlohách KNV pri výrobe osiva a sadiva

Národné poistenie členov JRD

Kontrola plnenia celoročného výrobného plánu v JRD

Plán žatevných prác JRD II. typu v Dolných Lovčiciach

Plán žatevných prác JRD III. typu vo Veľkých Kosihách

Vládne usnesenie o zaistení žatevných prác v roku 1951

Žatva kedysi a dnes

Ľan priadny

Cukrová repa

JRD sa pripravujú na jesenné práce

Kolektív agronomov SSSR: Zvyšovanie úrovne socialistického poľnohospodárstva

Ing. V. Čumakov: Krmovinové osevné postupy

T. D. Lysenko: Jarovizácia jarnej pšenice, jačmeňa, ovsa a prosa

Akademik N. A. Maximov: Rastlina a jej život

P. A. Malininová: Ako dosahujeme vysokú doživosť

S. I. Štejman: Odchov teliat v nevykurovaných maštaliach

A. Korojed: Socialistické súťaženie a pracovná morálka v kolchoze

Dr. Ing. Ladislav Hruška: Sovietske šľachtiteľské metódy

Prof. Ing. S. Kriška: Racionalizácia zalesňovania

Ing. Juraj Foltýn—Dr. Arnold Kac: Do boja proti americkému chrobákovi

Ing. Vojtech Vajcík: Straty na hmote a akosti dreva pri stínaní a manipulácii

Štefan Szamák: Stoklas bezbranný — tráva suchých oblastí

Jozef Inovecký: Naša dedina v boji za mier

RNDr. Štefan Fekete: Rybníkárstvo na Slovensku

Dr. Ing. Petrov: Pestovanie dýň a melónov v chladných oblastiach Slovenska

Rusnák: Kubické tabuľky

Jazykovedný zborník SAVU IV (1950). — Język polski XXXI, 3. — Slavia XX, 2—3.

— Slovanský přehled XXXVII, 7. — Slovenské pohľady LXVII, 6, 7—8. — Nové slovo

VIII, 24—41. — Kultúrny život VI, 24—41 (dvojmo). — Učiteľské noviny I, 19—37. —

Český jazyk I, 9—10. — Bežné čísla Výstavby Slovenska, Týždňa a denníkov Pravda,

Východoslovenská pravda, Cieľ.

Peter Ratkoš: Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku, SAVU Bratislava 1951.

PREKLADY SOVIETSKÝCH PEDAGOGICKÝCH DIEL, KTORÉ VYŠLY V STATNOM NAKLADATELSTVE

M. S. Strogovič: Logika.

Vysokoškolská učebnica logiky. Obsahuje prevažne logiku formálnu, ktorá sa v knihe vykladá na aktuálnom materiáli. Strán 286, cena Kčs 87.—.

B. M. Teplov: Psychologia.

Marxistická systematická učebnica psychologie, používaná na sovietskych stredných školách a osnovaná v značnej miere na podklade učenia akademika I. P. Pavlova. Strán 228, cena viaz. Kčs 87.—.

N. K. Gončarov: Základy pedagogiky.

Učebnica pre pedagogické učilišťa, uvádza do základných problémov sovietskej pedagogiky a pedagogiky vôbec, písaná s hľadiska materialistického. Dôležitá príručka pre našich pedagógov. Strán 409, cena viaz. Kčs 99.—.

B. P. Jesipov—N. K. Gončarov: Pedagogika.

Učebnica pedagogiky pre pedagogické učilišťa a príručka pre učiteľov národných škôl, nepostrádateľná najmä pre účastníkov štúdia na diaľku. Uplatňuje sa v nej dialektická metóda historického materializmu. Strán 435, cena viaz. Kčs 110.—.

E. N. Medynskij: Dejiny pedagogiky.

Učebnica pre pedagogické učilišťa; dielo z odboru dejín pedagogiky, ktorého metodologickým základom výkladu pedagogických systémov a náhľadov je historický materializmus. Spoľahlivý sprievodca po dejinách pedagogiky. Strán 612, cena Kčs 132.—.

A. K. Petrov: Výchova čestnosti a pravdovravnosti u detí.

Brošúrka pre rodičov: prebúdza záujem o problémy výchovy a poučá, ako vychovávať z detí všestranne vyvinutých budovateľov a občanov socialistickej vlasti. Strán 61, cena broš. Kčs 25.—.

Kairov: Pedagogika (je už vypredaná).

I. A. Pečernikova: Pracovná výchova žiaka v rodine.

Príručka pre rodičov. Autorka mnohými príkladmi poučá rodičov o správnej výchove detí ku kolektívnej práci. Strán 133, cena broš. Kčs 31.—.

NOVÉ UČEBNICE

Pre stredné školy:

R. Klačko: Zoologia, pre II. triedu stred. škôl, I. vydanie, čkm 257, cena Kčs 13.—.

Pre školy III. stupňa, pre odborné školy:

H ý r o š: Náuka o hudbe, pomocná kniha pre školy II. a III. stupňa, pre hudobné školy a učiteľov, čkm 790, cena Kčs 37.—.

K o m i s i a: Ruská konverzácia, učebnica pre školy III. stupňa, čkm 781, cena Kčs 19.—.

I n g. H. V e l a n: Parné kotly, učebnica pre vyššie priemyselné stroj. školy, čkm 919, cena Kčs 36.—.

H a n z l í č e k—D v o ř á k—B ě l o v s k ý: Ručné spracovanie materiálu a lejárstvo, odborná náuka pre ZOŠ kovorobné, čkm 923, cena Kčs 40.—.

K u n c—Š p a č e k—H r o u d a: Mechanika, odborná náuka pre ZOŠ kovorobné, čkm 926, cena Kčs 38.—.